OORLOG ACHTER DE TRALIES

Léon Degrelle

OORLOG ACHTER DE TRALIES

Léon DEGRELLE

OORLOG ACHTER DE TRALIES

Vertaald door Elza Van der Weyden

UITGEVERIJ IGNIS . BRUSSEL

Gedurende tien weken gevangenschap in België en Frankrijk, van den 10den Mei tot den 22sten Juli 1940, heb ik een reeks gebeurtenissen beleefd, die men moeilijk banaal zou kunnen heeten.

Niettegenstaande ik in de meest barbaarsche omstandigheden van de eene gevangenis naar de andere werd gesleurd, over een afstand van 2.600 km.; niettegenstaande ik in die tragische periode uitgehongerd werd, geslagen en met doodsbedreigingen achtervolgd, heb ik er aan gehouden mijn belevenissen uit die bewogen dagen te verhalen zonder passie, en vooral zonder haat.

Ik heb me angstvallig aan de feiten gehouden, zonder er iets aan toe te voegen, zonder over iets uit te weiden, maar ook zonder iets te verzwijgen. Het is goed te weten, dat geen enkele bijzonderheid, ook niet de kleinste, uitgevonden werd,

overdreven of geromanceerd; dat geen enkelen dialoog aangepast werd of in de verbeelding opgebouwd. Al de gesprekken, die ik weergeef, werden juist op die wijze gevoerd. De gebeurtenissen, die ik beschrijf werden beleefd in de omstandigheden, welke ik aanhaal, zoowel wat tijd en plaats van handeling betreft, als voor wat hun belang en hun psychologisch klimaat aangaat.

Dat bevestig ik op mijn eer.

Het eerste hoofdstuk brengt vóór alles, een politieke uiteenzetting, die moet toelaten beter de verrassende lotgevallen te begrijpen, die ik gekend heb.

Dan eerst volgt het relaas van mijn tocht.

Men zal zich misschien afvragen, of het mogelijk is, dat de menschen in 1940 nog op zulke wijze behandeld werden.

Helaas, ja...

Ik zelf was het slachtoffer of de toeschouwer van al wat ik in dit boek vertel. En ik niet alléén. Vele anderen hebben met mij die tragische dagen doorgemaakt.

Dit boek is vóór alles, een waarheidsgetrouw document. Deze waarheid zal zeker meermaals verbazen; en toch heb ik haar angstvallig gediend tot in de minste schakeeringen.

Hiervan is God mijn getuige.

L. D.

Met open vizier.

10 Mei 1940. Midden de heerlijkheid van een lichtdoortrild lentewoud vernam ik vroeg in den morgen, dat België in oorlog was.

Ik had mijn verblijf in het prachtigste woud van de wereld, in dit gedeelte van het Zoniënbosch, dat zóó kleurrijk het landschap tooit, vanaf de weiden en boomgaarden van Waterloo, tot aan de deinende heuvels en klokketorens van Brussel.

De vooroorlogsche massa was zoo verwilderd, de geesten zoo misvormd, dat ik niet langer het rumoer van dien menschenchaos verdragen kon. Hun ontzettende gekheid ergerde me. Alleen in de eenzaamheid was het nog mogelijk rustig te ademen en te denken. Het stille woud had mij gastvrijheid geboden op de zonnige plek, die de houthakkers van eeuwen terug, aan de klaarte van den hemel geschonken hadden, zóó dicht bij het hart van Brussel.

Daar, waar ik droomde en trachtte het wan-

ordelijke tijdsbeeld te ontleden, waar ik in mijn geest het nieuwe Europa opbouwde, dat eens zou herrijzen uit het bloedig slijk; op die zelfde plaats waar mijn oogen het vredig visioen dronken van de stille wegen onder de kathedraalboomen, had eeuwenlang een geestelijke rijkdom gebloeid.

Een bevoorrechte plaats is dat Zoniënwoud. Hier kwam eens de heilige Hubertus, hier vertoefde Karel de Groote, hier was het dat de Burgondische hertogen het hert en het everzwijn jaagden. Hier kende Karel de Vijfde de vreugde van de jacht, hier bloeiden zijn droomen in de rust van den avond, als de rozige Brabantsche hemel in de schemering verwaasde; hier vooral kende de oude keizer rust voor zijn vermoeid hart, een weeldegave, die hij telkens terugvond in de diepste stilte van het woud.

Karel de Stoute en Karel de Vijfde, Philips de Goede en Philips II, Maria van Hongarije en Karel van Lorreinen, Prinsen en Prinsessen hebben er dezelfde opwinding beleefd van fantastische jachtstoeten, van dolle ritten met den echo van koperen fanfares; zij hebben de rust genoten van deze uitgestrektheid, waarin de vlammende beuken hun hooge grijze stammen naar den hemel reiken, even zeker als klare gedachten.

Want vóór alles, is de atmosfeer van het woud geestelijk; niet om het speelsche struikgewas, noch om het romantische loover en de donkere bosschages, niet om de verborgen bronnen, maar om de eeuwigheid der trotsche boomen, die als een straal omhoogbreken. De geest vond er klaarheid en onthechting en een wonderbaren zin voor de kern der dingen. Geen afwijking of nutteloosheid, maar alleen klare en blijvende ordening, die vorm gaf aan de meest grootsche geestelijke uitingen...

Geadeld werd er de geest en bevrucht met wijsheid en zekerheid. En in een uiteindelijk zich-verliezen, werden de menschelijke gedachten bestraald met het licht der hoogere waarheid: het woud was een mystieke warande geworden, waar op de glooiende heuvels en bij de droomstille vijvers, de zielen zich keerden naar den hemel met dezelfde overgave van de majestatische beuken; de abdij van Ter Kameren, de abdij van Boendaele, de abdij van Groenendael, de abdij van het Roode Klooster en nog tientallen andere ontvingen hun levenskracht in die eeuwige stilte, waarin zelfs de zang der vogels schamel klinkt alsof dit vroolijke geluid de grootschheid zou ontwijden.

Monniken en kloosterzusters hebben van vallei tot vallei die bronnen van geestelijk leven geschapen; en de zuiverste van allen, die van Ruusbroec de Wonderbare, is tot op dit oogenblik de

verrukking gebleven voor het hart van de rusteloos-zoekenden naar de eeuwigheid.

Uren kon men door dit woud loopen. Van op de hoogte zag men de blauwe rookslierten boven het donkere dakenprofiel, de lichtende bogen van een kloosterbouw, het donkere vijverwater met den witten lach van een reiger aan zijn boord; onder deze eiken had eens de Keizer gerust; onder die linden had Aartshertogin Isabella uitgekeken, het hoofd zwaar van zorgen in haar handpalm; de schoonste doeken van Gaspar de Crayer waren hier geboren, hadden hier geleefd voor ze de muren van het kerkkoor sierden; en bevreemd luisterde men naar den klank der violen van de musiceerende monniken, die eens geschreid hadden bij het doodsbed van Hugo van der Goes, die in het Roode Klooster gek was komen sterven na een leven, gewijd aan de kunst en de liefde.

Verscholen in dit woud van wijsheid en bezinning, van kunst en gebed, konden de stad en haar menschen mij niet langer boeien. Het was goed, ze in de eenzaamheid te kunnen ontleden, als de ziel zich opende in den toover van het landschap, als ik los en vrij stond tusschen de aarde en den heerlijken hemel, die over de valleien blauwde.

Op het oogenblik, dat ik aan den drempel stond van de tragische gebeurtenissen, die ik U in dit

boek wil vertellen, was mijn heele wezen zoo met het woud vergroeid, dat het wegrukken uit die geheiligde atmosfeer, onzeggelijk pijnlijk aandeed.

Wij bewoonden een groot wit huis, aan den Noord- en Westkant omzoomd door het bosch en geheel ontvankelijk voor het weelderige daglicht en de heerlijkheid der schemering.

Het was een prachtige winter geweest. Meer dan een maand bleef de omgeving één blanke oneindigheid, wattig-dik, waarin alleen de musschen en de eekhoorntjes lichte sporen teekenden. 's Morgens in het vroege licht leken de boomen met appelbloesem getooid en in de blauwe nachten was de heele tuin één maanfeeërie.

Maar de Lente was gekomen en op de lichte steenen van het terras kladde de zon haar gouden plassen. Zij was daar, in het gras, duizenden paarse bloemen tooverend; onder het struikgewas troste zij bengelende meiklokjes; over de kersenboomen wierp zij de weelde van vele smetlooze ruikertjes en spande roze slingers van de abrikozenboomen naar de oude perelaars, die langs den muur in het lauwe zonnetje droomden. De botten sprongen open; eerst die der noten- en berkeboomen, dan de purperen blaren der beuken, glinsterend van licht tegen den blauwen zonnehemel.

Het werd al goed om in het gras te liggen

droomen en van dichtbij naar de margrieten te kijken en naar den meidoorn, die met zooveel kleine roode vraagoogjes wachtte op zijn levensmoment.

Bedrijvige vogels kozen een plekje aan iederen balk, die even onder het dak uitstak, en, een strooHalm in hun bekje, flapten zij door de lentelucht hun lichten vleugelslag.

En soms in den frisschen morgen of in den oranjen avond echode de stem van den koekoek door de stilte van het woud.

***

Vóór dien tijd was ik dag en nacht op de baan geweest. In drie jaar tijds had ik vijftien honderd meetings gehouden en ontelbare vergaderingen; iedere vorm van enthousiasme en desillusie was mij bekend.

Op negen en twintigjarigen ouderdom had ik een volk achter mij.

Ik was geweldig bekampt geworden.

De democratie ontmaskeren, het anarchistisch karakter van haar instellingen bewijzen, de menschheid overtuigen van het egoïsme en de onverantwoordelijkheid der haat-zaaiende partijen, het was wel een onvergeeflijke misdaad.

Ik had die misdaad bedreven.

Ik had de politieke horden opgejaagd en mijn verontwaardiging in hun ontzette gezichten gezweept. Ik had de tempels ontheiligd, waar het

masker van hun schijnheiligheid een slechte mom gebleken was voor hun vernielingswoede en hun roofzucht.

Om mijn land te redden, wou ik ten overstaan van die winstgevende wanorde, een blijvende, zekere orde scheppen, geleid door een man met persoonlijkheid en verantwoordelijkheid, los van de gelijkschakelende democratische dictatuur — omringd door een waarachtige elite, en door bevoegdheden, werkzaam in hun eigen sociaal midden.

Maar dat kon slechts de dwaasheid van mijn misdaad vergrooten. Want mijn doel was niet alleen de schuldigen aan te klagen, ik wou ook de oorzaken der kwalen uitroeien en de instellingen hervormen, 't is te zeggen: aan de begeerlijkheid van duizenden zonder geweten, de mogelijkheid ontnemen, de massa uit te buiten.

Na zes maanden vond ik tegenover mijn jeugd en mijn eerlijke omgeving, de éénheid der partijen.

Rondom ons zou zij een knellenden band van vlammenden haat en wreeden moedwil smeden. Het was maar, dank zij een roekeloos verbruik van energie, dat het mij gelukte iedere maal over de hindernissen heen te komen, telkens volgelingen verliezend, maar ook telkens opnieuw paraat voor den strijd.

En als in September 1939 de oorlog in Europa

losbrak, hielden wij nog immer stand; wij waren zwart van den rook en het poeder.

***

De oorlog bracht de onvermijdelijke ineenstorting.

De tijd was aangebroken, dat uit de stuiptrekkingen en de smarten van de menschheid, het nieuwe Europa ging geboren worden.

Voor iederen waarnemer was het duidelijk dat op het oogenblik dat de eerste wagen uit de Panzerdivisionen Dantzig binnenrukte niet alléén het statuut in het Oosten ging hervormd worden, maar ook dat van geheel Europa. Want de deelname van Frankrijk en Engeland aan den oorlog van Polen, den 3den September 1939, gaf aan dien localen oorlog plots de beteekenis van een wereldstrijd, waarin het Duitschland van Hitler ofwel allen zou verpletteren, ofwel zelf zou verpletterd worden.

Een wijze en vlugge tusschenkomst van alle vredelievende machten in de wereld had misschien nog een mogelijkheid kunnen scheppen om den oorlog te begrenzen, en een nieuw evenwicht in Europa tot stand te brengen. Maar die machten waren te zeer verspreid en stonden daarbij al te dikwijls in een verschillende belangensfeer.

Voortaan zou de belangstelling voor de ontwikkeling van den internationalen toestand al mijn andere werkzaamheden beheerschen.

Ons programma over de binnenlandsche politiek ging teloor in den storm, die in het Oosten opstak. Hervorming van den Staat? Versterking van de Uitvoerende Macht? Vervanging van de Parlementaire anarchie door een corporatieve orde? Erkenning van de reëele machten in het land: de elite, de familie, het land, de sociale solidariteit? Eerbied voor de geestelijke waarden? Een politiek van grootheidszin, gegrondvest op de geschiedenis van het Vaderland en de nationale deugden? Dat alles behield weliswaar voor ons persoonlijk zijn integrale beteekenis. Maar de bloedgolven, die Europa overspoelden, zouden vroeg of laat de best-uitgebouwde politieke programma's wegvagen, zeker in een land als het onze, waarover in het beslissend uur vreemde machten het lot zouden werpen.

Waarom was het dan noodig op dit oogenblik hervormingen door te voeren, die ieder oogenblik door een invasie dreigden overstroomd te worden.

De idee van een oorlog wurgde zóó de menschelijke gedachten, dat een uiteenzetting over een wijziging aan de binnenlandsche toestanden van den Staat, niet de minste belangstelling meer kon wekken.

Ik werd aangespoord om mij in het publiek te verantwoorden over ons standpunt ten overstaan van deze problemen. Het leek mij allemaal zoo nutteloos. Zeker, er was hervorming noodig in

vlammende kleuren in de vensterbogen van de kathedraal te Chartres en aan het oude beeldhouwwerk van Reims en Amiens.

Kultuur van het Zuiden, geboren uit de blauwe zee bij het zondoorlichte marmer van den Acropolis, afgeteekend als een donkeren cypresboom tegen een oranjen hemel, licht en diaphaan als de vlucht van een duif; gij schenkt aan den menschelijken geest: klaarheid, vurigen ijver, verwinnende kracht, dit alles gebonden aan het schoone evenwicht der elementen: lijn van de zee, lijn der bergen, silhouet der boomen, klaarte, maat en harmonie der omtrekken.

De tempels, de wetten, de wijsheid van den landbouwer en het koele verstand van den soldaat en den rechtsgeleerde verkondigen sinds Phidias en Caesar tot Ronsard en Bonaparte toe, welke ramp het zou worden, indien dit heilige patrimonium van het Zuiden moest vernietigd worden, wanneer het toch sinds twee duizend jaren steeds weer opnieuw bewijzen van levenskracht heeft gegeven.

***

Waar wij echter leven in een land, dat sinds de Middeleeuwen de volkeren had zien toestroomen uit Champagne en uit Keulen en Bremen om de jaarmarkten van Torhout bij te wonen of te

droomen langs de Brugsche kaden, meende ik ook te moeten wijzen op de beteekenis der Duitsche kultuur voor ons volk. Zij bracht evenzeer een vorm van schoonheid; zij was realiteit, bezield met de oerkracht van het menschelijk wezen.

Bij den aanvang van dezen oorlog kon ik om die reden, de fanatieke massa niet begrijpen, die het werkzame ernstige Duitsche volk, voor barbaren uitschold. Zij kende de Duitsche ziel niet, gedrenkt met de levende kracht der vele kunstbronnen; die ziel, die een echo bewaarde van eenvoudige volksliederen en waarin de passie schrijnde van Parsifal en de Niebelungen.

***

De Europeeërs van het Noorden en het Zuiden, zij waren toch na al die eeuwen christelijke beschaving met elkaar vergroeid. Of ze nu gewerkt en geleefd hadden in de schaduw der torens van Saint-Aignan of Notre-Dame, of geluisterd naar het klokkenlied te Nuremberg of te Frankfurt, ze waren gevoed met dezelfde hoogere waarden. Zij, die eeuwen gesmeed hadden aan den rijkdom van hun gemeenschappelijke schatten, kon ik, ook nu, bij deze menschonwaardige domheid van den oorlog, niet tegenover elkaar stellen.

Mijn formeele weigering om mee te huilen met de massa, was de eerste oorzaak van den haat, die rond mij losbrak.

zijn wilskracht, zich tot leider van gansch zijn volk op te dringen.

Het was meer dan merkwaardig. Zulk een opgang was niet mogelijk zonder dat deze mensch begaafd was met uitzonderlijke kwaliteiten. Van een gek of een bandiet gewagen, of van een hysterisch analphabeet, was een fout tegen de objectiviteit en de belangstelling, die voor dit figuur meer dan gewettigd was.

Even onverstandig was het, blind te blijven voor de hervormingen, die het Hitlerisme in Duitschland verwezenlijkte: algemeene reorganisatie van de industrie; opslorping der werkloosheid; gedurfde sociale politiek; klassengemeenschap; arbeiderswoningen, arbeidersverloven; materieele en moreele hernieuwing van het gezin, geholpen in zijn ontstaan, gesteund in zijn kinderen en geëerd om zijn moeilijken kamp; opbloei van de kunst, vooral van de bouwkunst; nieuwe stroomingen in de wetenschap, die meer en meer werd gericht naar de voortbrenging van synthetische producten.

Al deze verschijnselen verbaasden de wereld, herhaalden zich, vermenigvuldigden zich.

Om niet van Hitlerisme verdacht te worden, moest men dit alles ofwel negeeren of ermee spotten: de Duitsche vliegtuigen waren beneden alles en de Duitschers zelf, rijp voor revolutie en den hongerdood nabij. In België evenals in andere landen, bleken « Paris-Soir » en « Match » de verspreiders van die leugens. Hij, die er niet in geloofde werd gebrandmerkt tot een betaald Duitsch agent.

⁂

Mijn eenig doel was steeds, klaar en onbevooroordeeld de waarheid te blijven verkondigen. De idee, op die wijze te ontsnappen aan de vervolging, die waanzinnig rond mij los kwam, bleek een naïeve illusie te zijn.

Ofwel moest men samen met de kudde tegen Hitler huilen, ofwel eenvoudig verkiezen, door het slijk gesleurd te worden.

In negentien gevangenissen heb ik mogen boeten voor die absolute en belanglooze waarheidsliefde.

Had ik kunnen laf zijn en de massa begoochelen met vooruitzichten die haar liefste wenschen bevredigden, dan zouden de angst, de vervolging en de doodsbedreiging mij gespaard gebleven zijn.

Nochtans stond ik persoonlijk, geheel onafhankelijk van Hitler. Nimmer heb ik één pfennig ontvangen. Nimmer is mij rechtstreeks of onrechtstreeks uit Duitschland een eereteeken en zelfs geen uitnoodiging toegekomen.

Ik had Hitler ontmoet in 1936. Het is immers gewenscht de menschen van dichtij na te gaan om beter hun arbeid te begrijpen. Ik had het ge-

luk, den Rijkskanselier meer dan één uur te ontmoeten. Ons gesprek was een eenvoudige contactname, meer niet. Onze ontmoeting had geen enkel politiek doel; later heb ik noch den Rijkskanselier, noch één van zijn medewerkers terug gezien.

Op dezelfde wijze had ik Mussolini en Franco ontmoet, begeerig als ik was, de staatshoofden te kennen, die de vernieuwing in Europa inluidden. Het was toch noodig, de verwezenlijkingen te toetsen aan de persoonlijkheid die ze had voortgebracht.

Dat was dus alles. Honderdmaal werd er verteld, dat ik betaald en voorgelicht was door het Derde Rijk. Dat waren leugens. Leugens, die met opzet werden rondgestrooid. Want geen enkele maal kon ook maar iemand een bewijs brengen van eenige afhankelijkheid van mijnentwege. Ik stond volkomen vrij.

Gedurende acht maanden Belgische neutraliteit, heb ik nooit de minste toenaderingspoging vanwege den Duitschen Propagandadienst ondervonden. Ik bleef steeds een eenvoudig toeschouwer. Maar zelfs dat was verboden: men mocht niet toekijken; politieke personen en dagbladschrijvers leefden onder voortdurende verdachtmaking; de een na de andere gaf het op, deels uit angst of uit laksheid en ze werden meegesleurd in de helsche bende, opgezweept door de internationale hetze, die den oorlog wou. De oorlog is gekomen. En wat voor een oorlog?

Ernstige vredespogingen, die zouden getracht hebben een oplossing te zoeken voor het Europeesch conflict en het koloniaal probleem, werden met beslistheid gekelderd.

Het Poolsch conflict gaf het signaal voor den strijd en zelfs toen moest het nog mogelijk geweest zijn een vredelievende oplossing te vinden, zoowel voor het probleem van Groot-Duitschland, als voor dat der overzeesche bezittingen.

Duitschland had een uitweg noodig langs de een of andere zijde. Ofwel moest men het koloniën geven, ofwel toelaten, zijn wegen te banen in Europa zelf. Naar het Westen? Dat zou de verminking beteekenen van den ouden Latijnschen stam.

Naar het Oosten? Oekranïe? In «*Mein Kampf*» verkondigde Hitler, dat hij wilde strijden voor het ideaal der glorieuze Tempelridders en dat zijn eerste ambitie ging naar die streken, die leefden onder den knoet van het internationale bolsjewisme.

De wijsheid langs één kant en ook de voorzichtigheid, gepaard aan een waarachtige bezorgdheid voor de veiligheid in het Oosten, hadden de Atlantische staten er moeten toe aanzetten, den voorkeur te geven aan een verplaatsing van het Hitleriaansch dynamisme naar het Roode Rijk, dat een voortdurend gevaar beteekende voor de orde der Europeesche staten en voor de grondvesten der beschaving.

Duitschland zou aldus voor langen tijd een opgave vinden in het Oosten. Het had er alles kunnen inrichten naar de regels der Europeesche discipline.

De Duitsche levenskracht had er een uitweg gevonden. En het communisme zou er den doodsteek gehaald hebben.

Dat was de weg. Of ten minste, « één » weg. Maar de machten, die droomden van de vernietiging van Hitler's werk waren juist deze, die de wereld wilden overleveren aan de sociale wanorde. Daarom ook werden zij nog meer opgehitst door de droombeelden der Duitsche expansiepolitiek.

***

Hun offensief was niet jong meer. Het internationaal Socialisme, de Vrijmetselarij en het Jodendom verdroegen niet, uit de helft van het Europeesch gebied, weggevaagd te zijn geweest. Ze wilden, ten allen prijze, de verloren invloedssfeer terugwinnen.

Hun zoo sterke organisatie en hun financieele macht bezorgden hen overal de leidende posten: in het geldwezen, in de groot-industrie, in de pers, de kinema en de radio.

Op het wereldschaakbord plaatsten zij hun pions met verbluffende snelheid.

Sinds 1935 vertoonden zich overal de sporen

van hun macht en hun verregaand gevaarlijk cynisme.

Mussolini werd het eerst getroffen. Socialisten en vrijmetselaars konden het hem niet vergeven dat zij Rome hadden moeten ontruimen. En om zich te wreken, wilden ze toen reeds Europa in den oorlog sleuren.

Het overbevolkte Italië vroeg nieuw grondgebied. Het herinnerde zich het oude, keizerlijke Rome, dat wegen geworpen had door de wildernissen, dat reusachtige bouwwerken had opgetrokken, soldaten en veroveraars gevormd, en dat duizend jaar lang zijn gezag had gevestigd tot bij de poorten van Indië, tot bij het Atlas-gebergte, de oevers van den Bosphorus, den Rijn en de Teems.

Die herinneringen werden als zooveel bronnen van levensdrift voor de ziel van deze overbevolkte natie.

Een keizerrijk was vrij.

De Negus, die te Rome werd ontvangen en overladen met eerbewijzen, zou zonder veel omhaal hetzelfde lot aanvaard hebben, dat destijds de IIIe Republiek aan den Sultan van Marokko en den Bey van Tunis had opgelegd.

Enkele woorden van Engeland en Frankrijk, en het Italiaansche protectoraat in Ethiopië ware een feit geweest, zonder één mitrailleuseschot.

Het had den Negus niets dan voordeelen kunnen brengen. En een barbaarsch land had den

zege leeren kennen van den Romeinschen vrede.

Hier had een vredelievende oplossing de aanleiding kunnen worden tot een verzoening tusschen de Democratie en het Fascistische Italië.

Zulk akkoord had de expansiedrift van Rome voldaan, en voor langen tijd een wijziging voorkomen aan het statuut der Middellandsche Zee en der Alpenstreken. Hier ook weer hadden de wijsheid, de rechtvaardigheid en het welbegrepen eigenbelang die oplossing aan Frankrijk en Engeland moeten dicteeren.

***

Maar het internationale Socialisme en de Vrijmetselarij wilden geen vrede met Italië, want Mussolini diende vernietigd.

Het Ethiopisch probleem werd een bron van onlusten, door hen vergiftigd.

Italië werd opgezweept. In honderden bladen werd het aangevallen. De Negus zelf werd tot een weerstand gedwongen, die hem niet alléén zijn troon kostte, maar ook het offer van duizenden menschenlevens.

Wanneer men eindelijk inzag, dat de Romeinsche legioenen niet weken voor de bedreiging, werd de meest onmenschelijke der internationale sancties toegepast: de uithongering van het Italiaansche volk.

Maar het eenige wat daardoor bereikt werd,

was de versterking van den Italiaanschen volkswil en de toenadering tusschen Rome en Berlijn die niemand had voorzien op het oogenblik, dat Dolfuss heenging...

De oorlog van 1940 werd reeds begonnen in 1935.

De haat en het naamloos egoïsme der socialistische horden en der vrijmetselaarssekten hebben iedere poging tot verzoening tusschen Rome, Londen en Berlijn onmogelijk gemaakt. Zij hebben het Italiaansche volk tot verzet gedwongen en de as Rome-Berlijn gesmeed, die eindigde met de broze macht van den democratischen en maçonnieken Volkerenbond te breken. Maar het is zoo moeilijk iemand, geblinddoekt door den haat, klaar te laten zien. De les bleef dan ook zonder vrucht.

In 1938 zou het Tsjecho-Slovaaksch probleem even ellendig eindigen als de Ethiopische samenzwering.

In plaats van de Lente- en Zomermaanden te gebruiken voor een verstandige en discrete diplomatieke bedrijvigheid, werd de zaak in het publiek gediscuteerd en kreeg zij de scherpe publiciteit van een kiescampagne.

De Tsjechen waren de eerste uitbuiters van deze Europeesche verwarring. Ik mag er over spreken, omdat ik bepaalde feiten in dit verband, heb meegemaakt. Tijdens de Goede Week

men, stak men het vuur aan het Poolsche kruitvat.

Nooit was een conflict zoo onlogisch. Pas had Hitler Praag veroverd of de Democratiën trachtten de even corrupte als onbekwame Poolsche leiders aan te sporen om toe te treden tot een alliantie, die Duitschland moest insluiten.

Inderdaad hadden Beck en zijn handlangers zes maanden vroeger het grondgebied van Tsjecho-Slovakije betreden en er het land van Teschen ingepalmd. Ze hadden een land verminkt en zich verrijkt met zijn armoe. Op hen deed nu de Democratie beroep, in naam van het Recht en de Vrijheid.

Zij teekenden alle akkoorden. Het was voor hen immers zonder belang. Reeds bij het begin der onlusten in 1939, lieten zij het volk aan zijn lot over en vluchtten met gevulde zakken.

Zoo er een strijd was die het minst van al de Europeesche publieke opinie kon boeien, dan was het wel de Poolsche strijd.

Wie kon er aanstoot in vinden, dat een Duitsche stad als Dantzig, die uitdrukkelijk wenschte bij het Rijk terug te keeren, opnieuw tot het moederland ging behooren ?

De landbouwers van Poitou en Vlaanderen wenschten hun leven niet te geven, omdat er boven Dantzig, tegen den wil der Dantzigers in, een vreemde vlag zou waaien.

Wat de Corridor betreft, het belangrijke gedeelte van Oost-Pruisen moest volgens de heerschende principes, van Duitschland gescheiden blijven.

Er moest immers voor Polen een uitweg blijven naar de zee.

Had men ooit voor Hongarije dezelfde voorkomendheid getoond ?

Had men voor het gefolterde België van 1918, tot erkenning van zijn offers de Schelde vrijgemaakt ? Bleef die stroom niet gewurgd op vreemden bodem en stevig bewaakt door een Staat, naijverig op de Antwerpsche haven ?

Moest dan voor het behoud van den Poolschen uitweg, die Duitschland doorkerfde, moest daarvoor de gansche Europeesche structuur wankelen ? Moesten daarvoor millioenen menschen sneuvelen ?

Dantzig moest in ieder geval aan het Rijk komen. Een verstandige regeling, die in 1918 een verbinding zou tot stand gebracht hebben tusschen de « Membra disjecta » van het Rijk en terzelfdertijd aan Polen voldoende faciliteiten zou verleend hebben, had de zaak van den Poolschen Corridor met voldoening opgelost.

Wie zou durven beweren, dat Polen, dat vijf jaar lang in goede verstandhouding met Hitler had geleefd en dat dank aan hem, Teschen had heroverd, niet te vinden zou geweest zijn voor

een vreedzame regeling, indien buitenlandsche bedriegers het spel te Warschau niet in de war hadden gestuurd?

***

Men moet durven bekennen, dat Polen zelf weinig schuld droeg aan den oorlog op Poolsch grondgebied gevoerd.

Polen was uitverkoren om den muur te worden, waartegen Duitschland moest te pletter loopen.

De Democratieën wilden gedaan maken met Hitler of hem ten minste insluiten. Polen moest den ring lasschen, dien zij gesmeed hadden.

Vóór alles hadden zij echter aan hun plannen een maximum van welslagen moeten verzekeren. Maar dat gebeurde niet. Een lawine van catastrophale gebeurtenissen zou in enkele maanden de Democratiën verpletteren: diplomatiek failliet, strategisch failliet; militair failliet, allen logische gevolgen van een onkunde, die de geschiedschrijvers van de toekomst nog zal ontstellen.

Dit gebrek aan voorbereiding vond zijn oorzaak in het wezen zelf der democraten.

Geleid door disparate ministeries, gedurig gewijzigd en slaaf van de parlementaire vergaderingen en de grillige massa, moesten zij steeds opnieuw jacht maken op holle effekt-zoekende oplossingen, die publicitair waren en het volk bevredigden.

De Joodsche en Marxistische pers hitste het volk meer en meer op; de reacties der democratische landen werden steeds onvoorzichtiger en verrassender. Tot eindelijk de onderhandelingen met de Sowjets, de eindstreep trokken.

***

De idee, den Poolschen muur te versterken door een Russischen steunbeer was, van politiek standpunt uit te verdedigen.

Het was immoreel. Maar de politiek is nu juist niet aan scrupules gebonden.

Het eenige waar het op aan kwam, was het succes te verzekeren.

Kans op succes van een bespreking met het U.R.S.S. was maar mogelijk, als alle voorbereidingen discreet getroffen werden. Maar de staten, die steeds afhankelijk blijven van den willekeur der publieke opinie, kunnen zich de weelde niet veroorloven van langzame, maar zekere diplomatieke successen.

Het ware noodig geweest ieder nieuws te onthouden aan de massa, als men onderhandelingen wilde aanknoopen tusschen Londen, Parijs en Moskou. Maar in plaats daarvan stond bovenaan in de dagbladen geblokletterd: « Het akkoord bereikt! » Duitschland zou bij den minsten zijsprong gewurgd worden.

Het waren leugens.

Polen zou het eerst dit lot ondergaan en samen met dit land, het heele Westen.

De terugkeer van Dantzig tot het Rijk, alsmede de afstand van een strook van den Poolschen Corridor, zou de democraten den tijd gegund hebben om tot bezinning te komen; de plutocratische regeeringen evenwel oordeelden het noodig, de publieke opinie nog meer te vergiftigen met bedrieglijke inlichtingen.

De radio en de dagbladen versterkten hun noodlottige campagnes, Duitschland afschilderend als zijnde totaal verstoken van levensmiddelen, ijzer en petroleum; als een land dat naar den afgrond gesleurd werd door de ontevredenheid van het volk. De leiders haatten elkaar! Het leger had geen leiding! Het materiaal was waardeloos! De heele wereld was tegen Hitler!

Vooral het Fransche volk was bedrogen geworden door de Joodsche en socialistische pers en door de officieele radio-uitzendingen. In plaats van het oorlogsenthousiasme bleef hen alleen de zekerheid, dat Duitschland, na de eerste slagen, zou verpletterd zijn.

***

Tegenover deze campagnes ware « zwijgen » misschien voorzichtiger, maar terzelfdertijd laf geweest. Al degenen, die Duitschland bezocht hadden of het relaas hadden gehoord van hen, die

ervan terugkwamen, wisten van vóór den 1sten September 1939, dat Duitschland tot een kolossale macht was uitgegroeid; dat het zoo'n reserves aan vliegtuigen had, dat men ze bij den staart omhoog moest hangen in de onderaardsche hangars. De motorisatie van het leger was geëindigd. De eenheid en de moraal van het Duitsche volk bereikten het hoogste peil. Zijn trouw aan Hitler bleek onvoorwaardelijk.

Ik maakte gebruik van de soepelste beeldspraak, die de Fransche taal mij ten dienste stelde, om het de menschen aan het verstand te brengen.

Welk schandaal! « Hitlerknecht! Verkocht aan Hitler! Naar Berlijn met Degrelle! » De kreten verdubbelden nog, als ik liet verstaan, dat achttien maanden na het Volksfront — met zijn vier en dertig vliegtuigen in de maand en zijn dynamiteeren der Fransche industrie — Frankrijk zich niet kon meten met een Duitschland, dat methodisch, wetenschappelijk en moedig geschoold was voor de zwaarste beproevingen.

Als ik zoo sprak, was ik bezield met een waarachtige zorg voor de werkelijke belangen van het Fransche volk.

Indien de Parijsche bladen een redelijke taal hadden gevoerd, had Frankrijk zich niet geblinddoekt in den Poolschen strijd geworpen.

Op den vooravond van den oorlog was het alleen Charles Maurras, die den moed had alarm

te roepen, en de Franschen op hun hoede te stellen voor dezen zinloozen oorlog, waaruit Frankrijk wellicht kon komen: « avec les reins brisés pour cent ans. »

De censuur bemoeide zich onmiddellijk met Maurras en in ruil van zijn artikels brachten de blanco vlekken in zijn bladen hun welsprekende taal aan het volk.

Wat mij betreft, ik werd aan de Franschen afgeschilderd als den ergsten vijand van hun land. En toch had men beter geluisterd naar de redelijke taal van hen, die de waarheid durfden zeggen, in plaats van hen de walgelijke cellen te reserveeren, die men mij ook zou laten kennen in de negentien gevangenissen, waarin men mij opsloot, gedurende de maanden Mei, Juni en Juli 1940.

⁂

De oorlog brak los.

Het Duitsche dynamisme, waarvoor gedurende vijf jaar niemand een uitweg had kunnen vinden, concentreerde zich den 1sten September op het Poolsche grondgebied. Omwille van Dantzig en den Corridor — twee eenvoudige gemakkelijk te regelen vraagstukken, die door den haat en den moedwil der internationale democratie vergiftigd waren — zou een grondgebied in den oorlog gesleurd worden, honderdmaal grooter en meer bevolkt dan de smalle strook grond in het Oosten.

Na acht dagen wist men waaraan zich te houden.

Polen stortte in elkaar met een geweldig gekraak.

De militaire onbekwaamheid was er al even groot als de diplomatieke onbevoegdheid, die tot uiting kwam tijdens de besprekingen te Moskou.

Na zes maanden waren de verbonden Democratieën er nog niet in gelukt, voor Polen een strategisch plan op te bouwen, het land een goede verdedigingslijn te geven en het Poolsche leger den steun te verzekeren van een doeltreffende luchtmacht en een luchtafweer, die zich kon meten met den overweldiger. Er werd niets bereikt. Niets was voorbereid, niets bestudeerd, niets geordend. Het uitgestrekte front stortte langs alle zijden in elkaar. Het bevel stond beneden alles. Vliegvelden, spoorwegen, banen, stations en opslagplaatsen werden verpulverd in weinige uren. Er bleef alleen het sauve-qui-peut.

Wat de hulp der Geallieerden betrof, Polen wachtte er tevergeefs op, niettegenstaande de beloften en de verdragen.

Niet één Engelsch marine-soldaat zette voet aan wal op het Hela-schiereiland.

Niet één Fransch vliegtuig landde te Warschau, spijts de dagelijksche noodkreten van den burgemeester der hoofdstad.

De Sowjets konden op hun beurt Polen binnen-

rukken zonder dat hen zelfs door de waarborgende mogendheden van Polen, den oorlog werd verklaard. De Engelsche-Russische handelsbetrekkingen hadden voor deze laatsten meer waarde dan het gegeven woord.

In achttien dagen werd een volk van drie en dertig millioen inwoners weggevaagd. Het Oostfront was gelikwideerd. Duitschland, dat met reden een goed voorbereide oorlog vanwege Polen had mogen vreezen, vond op het veroverde grondgebied een overvloed aan grondstoffen, steenkool, ijzer, petroleum, hout, granen en een ontzaglijke werkkracht, die het kon gebruiken om te voorzien in de afwezigheid der Duitsche gemobiliseerde landbouwers.

Het was niet alleen een tegenslag voor de Verbondenen. Het werd een failliet.

***

Maar dat mocht niet gezegd worden, en er mocht zelfs geen zinspeling op gemaakt worden!

De Belgische publieke opinie was in zulken ziekelijken toestand geraakt, tengevolge van de noodlottige aktie der Parijsche pers en de Fransche radio, dat zij al degenen, die het waagden objectief te oordeelen, met smaad overlaadde.

Ik herinner mij nog de opwinding en de woede

veroorzaakt door een artikel in mijn dagblad over den val van Krakau. De oude historische stad was ingenomen. Het mocht niet gezegd worden. Dit belangrijke bericht had ergens onopvallend tusschen de advertenties moeten verschijnen. Daarbij trof mij het bittere verwijt, dat ik in mijn blad het fameuze offensief van het bosch van Warndt niet had laten blokletteren, een onderneming, die niettegenstaande ze na enkele uren gelikwideerd werd, toch meer dan veertien dagen de Belgische dagbladkolommen bleef vullen. Voldoende, om al de ezels te voeden, die aasden van de Ardennen tot aan de Noordzee.

De lucht was niet meer in te ademen.

Gezond verstand was zoek.

Nochtans had de Poolsche nederlaag de oogen moeten openen, vooral bij de neutralen. Maar neen, ze wilden eenvoudig niet zien. De massa aanvaarde alleen dàt, wat ze wenschte te hooren. Aan een Duitsch succes zijn reëele waarde toekennen, laten verstaan dat een overwinning van Hitler alleszins tot de mogelijkheden behoorde, daarvoor werd men uitgestooten uit de beschaafde wereld en het Vaderland.

De betaalde pers was in de wolken. Vermits ze, om gelezen te worden de massa moest bevredigen, deed ze het ook op de meest volmaakte wijze.

Hoe meer deze lafheid zich uitte, hoe gevaarlijker en onsympathieker de houding werd van

rukken zonder dat hen zelfs door de waarborgende mogendheden van Polen, den oorlog werd verklaard. De Engelsche-Russische handelsbetrekkingen hadden voor deze laatsten meer waarde dan het gegeven woord.

In achttien dagen werd een volk van drie en dertig millioen inwoners weggevaagd. Het Oostfront was gelikwideerd. Duitschland, dat met reden een goed voorbereide oorlog vanwege Polen had mogen vreezen, vond op het veroverde grondgebied een overvloed aan grondstoffen, steenkool, ijzer, petroleum, hout, granen en een ontzaglijke werkkracht, die het kon gebruiken om te voorzien in de afwezigheid der Duitsche gemobiliseerde landbouwers.

Het was niet alleen een tegenslag voor de Verbondenen. Het werd een failliet.

⁂

Maar dat mocht niet gezegd worden, en er mocht zelfs geen zinspeling op gemaakt worden!

De Belgische publieke opinie was in zulken ziekelijken toestand geraakt, tengevolge van de noodlottige aktie der Parijsche pers en de Fransche radio, dat zij al degenen, die het waagden objectief te oordeelen, met smaad overlaadde.

Ik herinner mij nog de opwinding en de woede

veroorzaakt door een artikel in mijn dagblad over den val van Krakau. De oude historische stad was ingenomen. Het mocht niet gezegd worden. Dit belangrijke bericht had ergens onopvallend tusschen de advertenties moeten verschijnen. Daarbij trof mij het bittere verwijt, dat ik in mijn blad het fameuze offensief van het bosch van Warndt niet had laten blokletteren, een onderneming, die niettegenstaande ze na enkele uren gelikwideerd werd, toch meer dan veertien dagen de Belgische dagbladkolommen bleef vullen. Voldoende, om al de ezels te voeden, die aasden van de Ardennen tot aan de Noordzee.

De lucht was niet meer in te ademen.

Gezond verstand was zoek.

Nochtans had de Poolsche nederlaag de oogen moeten openen, vooral bij de neutralen. Maar neen, ze wilden eenvoudig niet zien. De massa aanvaarde alleen dàt, wat ze wenschte te hooren. Aan een Duitsch succes zijn reëele waarde toekennen, laten verstaan dat een overwinning van Hitler alleszins tot de mogelijkheden behoorde, daarvoor werd men uitgestooten uit de beschaafde wereld en het Vaderland.

De betaalde pers was in de wolken. Vermits ze, om gelezen te worden de massa moest bevredigen, deed ze het ook op de meest volmaakte wijze.

Hoe meer deze lafheid zich uitte, hoe gevaarlijker en onsympathieker de houding werd van

degenen, die in de algemeene verwarring trachtten kalm en koelbloedig te blijven.

***

Ook tegenover Engeland en de Vrijmetselarij alsmede tegenover de Parijsche Joden en Marxisten, was geen gereserveerde houding toegelaten.

Nochtans was het voor iedereen duidelijk, dat de verborgen werking van vijf lange jaren, die eindelijk door den oorlog in Europa bekroond werd, te Londen haar oorsprong had gevonden.

Nooit had ik den onredelijken haat van sommige continentale staten tegen het Engelsche Imperium kunnen goedkeuren. Maar ik wist hoe egocentrisch de geest is van het Britsche Imperialisme. De zuchten van den Aartsbisschop van Canterbury lieten mij zoo koud als de uitspattingen der bevriend-Engelsche pers te Parijs en te Brussel in het gulden jaar 1939.

Het is gevaarlijk aan de menschen meer deugden toe te schrijven, dan ze er waarlijk bezitten. Engeland heeft ongetwijfeld zijn kwaliteiten. Maar deze hebben niets te maken met de zorg om het behoud van Vrijheid, Recht, Democratie en andere onsterfelijke principes, die weinig telden toen zij de Afrikaansche boeren met kanongebulder den zin inprentten van hun economisch programma. Zij hadden evenmin geteld in 1938 en 1939, als de kudden Araben, geboeid met Britsche koorden, over de Palestijnsche wegen strompelden.

Engeland dacht aan een oorlog terwille van Engelsche belangen. Al de rest was larie. En niemand zou er aan gedacht hebben, het er een verwijt van te maken voor alles om de belangen zijner koloniën bekommerd te zijn. De Brit heeft nooit anders gedaan; iedereen weet het. Alleen zij, die « wilden », konden zich daarin laten bedriegen. Het was nu aan de andere landen, zich de vele dure lessen uit het verleden te herinneren, en zich niet te laten lokken in de val van oprechte gevoelens, verkondigd door zeer intelligente clergymen, gevoelens, die door den geheimen dienst ten slotte nog een beetje meer opgesmukt aan den man gebracht werden in de vele dagbladen, bijna even talloos als de Engelsche kusten.

Sinds 1935 wist het Britsche Imperium zich in gevaar.

***

De Italiaansche aktie had het verontrust. Engeland had nochtans het maximum verbruikt van de Internationale Machten, den Volkerenbond en de kortzichtige Democratische politiekers van het Vasteland, om Mussolini schaakmat te zetten. Maar het luipaard moest wijken voor de wolvin.

De Duitsche aktie groeide weldra tot een nieuw gevaar. De fabelachtige opbloei van de industrie

onder het Hitlerregiem, verviervoudigd in vijf jaar; het op de markt brengen van duizenden synthetische producten van goede kwaliteit, die het Britsche monopolium der grondstoffen deden wankelen; de Britsche overtuiging, dat de Duitsche manufactuurproducten deze van Engelsch fabrikaat zouden vervangen; het vraagstuk van den terugkeer der Duitsche koloniën bij het moederland, gebieden waarvan Engeland zich in 1918 het leeuwenaandeel had toegeëigend en die het angstvallig in zijn klauwen hield; het waren allemaal zooveel motieven om het Britsch Imperium te doen uitzien naar een middel om de macht van Duitschland een gevoeligen klap toe te brengen.

De Engelschman bezit een oude techniek als het er omgaat, het Europeesch continent te nekken.

In den grond vertoont ze veel gelijkenis met die van de « corrida de toros »; de Verbondenen van het Vasteland vermoeien het dier op dezelfde wijze als de « banderilleros » en de « picadores ».

Als de stier uitgeput is, komt uit Londen de matador.

Maar al de allianties hebben hun tijd. Ontworpen in een geest van realisme, verliezen ze plots heel hun zin, als die realiteit gewijzigd wordt.

In 1914 was Duitschland te sterk; de coalitie met Frankrijk diende om den Duitschen tegenstander te verzwakken.

In 1919 steeg de Fransche invloed te veel naar den zin der Engelschen; de zandlooper werd omgekeerd en een toenadering tot het Duitschland van Weimar lichtte de Franschen een beentje met de kwestie van het Ruhrgebied, en diende hen daarbij nog de klappen toe van Marokko en Djebel-Druze.

Na 1935 kon Frankrijk, dat verzwakt was door het Volksfront, de City niet meer hinderen; maar het Duitschland van Hitler verontrustte de Londensche trusts. Nieuwe wijziging: het Derde Rijk moest verzwakt worden.

Frankrijk was verrukt om die plots vernieuwde Britsche genegenheid. Spijts Jeanne d'Arc, Canada, Fachoda en de zoo jonge na-oorlogsche vernederingen, werd Parijs betooverd door de romantische bekoring van het Engelsch vertrouwen.

***

In September 1939 werd Polen er mee gelast, de eerste « banderillos » te plaatsen.

De matador bleef in de kleedkamer en wachtte er tot de Fransche picador het tweede deel van het spel beëindigd had.

Dit vertoon walgde mij. Ik hield niet op het aan te klagen.

Het « sans-gêne », waarmee Engeland eischte, dat anderen in zijn plaats het werk deden, had geheel Europa moeten verontwaardigen.

Kleine neutrale staten gelijk België werden uitgescholden en bedreigd. Alle economische betrekkingen met het Rijk moesten onvermijdelijk afgebroken worden, hun handel verwoest, en daarbij dienden zij geduldig toe te zien hoe hun bevoorradingschepen wekenlang werden opgehouden in de downs te Dover en te Folkestone. Niettegenstaande dat, mochten ze getuige zijn van het feit, dat te Brussel Engelsche agenten commercieele contracten zochten af te sluiten met Duitsche vertegenwoordigers.

Spijts dien wraakroependen toestand waren vele dagbladen van mijn land pro-Engelsch en gingen zoo ver, een wijziging voor te staan van de neutraliteitspolitiek. Ik trachtte dien misplaatsten ijver belachelijk te maken. Ik sprak over de Engelsche pers in België gedrukt. De Britsche Ambassadeur voelde zich beleedigd en bracht een officieel protestbezoek aan de Belgische Regeering!

Alles bewees, dat de oude Engelsche methode, die er in bestond voorafgaandelijk naïeve Verbondenen te gebruiken, niet afgedaan had, maar zoo mogelijk nog volmaakter werkte in 1939.

Ik hield er aan, het Belgische volk op zijn hoede te stellen.

In mijn dagbladartikels en voordrachten herinnerde ik aan de overwinning van Wellington te Waterloo, dit kenschetsend voorbeeld van Engelsche tactiek.

Zooals men weet, had Wellington den 15den Juni 1815 den Franschen tegenstrever te Ligny en te Fleurus uitgeput bij middel van de Pruisische troepen, terwijl hij zijn leger liet uitrusten en zichzelf amuseerde te Brussel met de mooie dochters van de hertogin van Richmond.

's Anderendaags liet hij de Belgisch-Hollandsche troepen zich uitputten van in den vroegen morgen tot vier uur in den namiddag om den Franschen aanval bij Quatre-Bras in te dijken. Zijn tusschenkomst na vier uur was niet van langen duur en plaatselijk, onmiddellijk gevolgd van den terugtocht naar Waterloo.

De beslissende dag van 18 Juni 1815 op den heuvel van St-Jan, werd door hem even onverschillig voorbereid als de voorgaande.

Links stonden de Belgisch-Hollandsche troepen opgesteld, geheel in het bereik van het Fransche vuur, gewetenloos geofferd door Wellington. De Engelsche troepen daarentegen waren meer naar rechts georiënteerd om een vlucht toe te laten in de richting van Eigenbrakel, Halle of Oostende indien het slecht moest eindigen.

Slechts wanneer allen uitgeput waren, gaven ze iets ten beste van hun kunnen. Duizenden Pruisen, Belgen en Hollanders waren gesneuveld; de geschiedenis heeft hen beleedigd. Want de laatste oorlogvoerende partij, die in den strijd trad, roofde al de lauweren. Ter herinnering daaraan

mocht België honderd jaar later nog een jaarrente van meer dan honderd-duizend frank betalen aan het eerloos nakomelingsschap van wijlen Wellington.

***

In September 1939 waren de Polen, de Pruisen van Ligny en Fleurus. Maar hun weerstand bood geen gelijkenis met dien van den heldhaftigen Blücher!

In afwachting dat de Wellington van 1940 of 1945 met een gracieus gebaar zijn mooie cocardehoed wou afnemen voor de eindfase... was het klaar, dat Frankrijk, en al degenen, die zich samen met dit land in de arena lieten sleuren, de eenigen zouden zijn, die den eersten stoot zouden dienen op te vangen van den rivaal machtiger dan ooit.

In ieder geval had Engeland zijn voorzorgen genomen om maar alleen op het laatste nippertje te moeten verschijnen.

De dienstplicht werd afgekondigd in extremis; maanden zouden verloopen eer er iets ging van terecht komen.

Vliegtuigfabrieken moesten nog gebouwd worden.

De Engelsche ministers verklaarden zelf: « Wij beginnen klaar te komen ».

Beginnen!

En van België werd geëischt, dat wij, klein neutraal land, het zouden opnemen tegen een staat, tienmaal meer bevolkt dan den onzen, terwijl het Britsch Imperium nog maar bezig was, steenen op te stapelen en aan zijn boys het « Hoofd rechts » en « Schoudert 't geweer » te leeren.

Voor het in oorlog was, had België alleen reeds tweemaal meer gemobiliseerden dan er Engelsche manschappen waren op Franschen bodem, waarbij dan nog moesten gerekend worden de versterkingstroepen uit de Dominions!

Tijdens de eerste botsingen zouden er voor één Engelschman, twee Belgen en vijftien Franschen sneuvelen.

Om dit alles leek mij de oorlog der Democratieën een gewaagd spel en een bittere geestigheid.

De Engelschen waagden slechts een klein deel van hun manschappen, de anderen waagden ze allen; daarbij stelden ze zich nog bloot aan het gevaar, hun grondgebied, hun steden en hun eigendommen ieder oogenblik door de binnenrukkende troepen overrompeld te zien.

Londen hield al de touwtjes vast, al het goud, en had daarbij op het continent, troepen, die het niets kostten; als de zaak goed afliep was hun imperialisme zeker verzadigd voor honderd jaar; liep het slecht af, dan zou er voor de zakenlieden uit

de City toch nog altijd tijd genoeg blijven om evenals zooveel andere keeren het sociaal recht te wijzigen, en op zoek te gaan naar nieuwe buitenlandsche betrekkingen.

In zaken hoeft men zich over niets te verbazen; alles komt er tenslotte terecht.

***

Dit realisme, dat ik aan het Belgische volk trachtte in te prenten om het ver van het gevaar te houden, botste steeds op den moedwil van de publieke opinie. Een enkel streng woord ten opzichte van Engeland en men werd onmiddellijk in een kamp op leven en dood gewikkeld met een tiental verhuurde dagbladen! Openhartig zijn stond gelijk met zich politiek te zelfmoorden.

Eenige Belgische intellectueelen teekenden een waardigen oproep, waarin zij den wensch uitdrukten, dat na het likwideeren der Poolsche kwestie nog een vredespoging zou gewaagd worden.

Het was immers nog mogelijk, een eervol akkoord te bereiken. De lange winterdagen moesten kalme onderhandelingen toelaten. Hooggeplaatste personaliteiten als de Paus, generaal Franco en Roosevelt hadden diezelfde gedachte voorop gezet.

Het Brusselsche manifest, ingegeven door de meest menschelijke en eervolle motieven, had

zooniet met enthousiasme, tenminste toch met eerbied moeten onthaald worden. Ik verzekerde het de grootst mogelijke publiciteit op de voorpagina van mijn dagblad. Onmiddellijk daarna begon er een waarachtige stormloop tegen de onderteekenaars en tegen mijzelf. Hij ontaardde in een lawine van scheldwoorden en schimpschriften en eindigde tenslotte met rechtszittingen en veroordeelingen! En dat alles om te ijveren voor den vrede!

De Fransche regeering rekende het zelfs tot haar plicht een zwarten lijst op te stellen, waarop al de namen van bedoelde intellectueelen voorkwamen. Zij hadden het immers aangedurfd in den rooden weerschijn van den Poolschen brand, de Fransche tragedie van Mei en Juni 1940 te voorspellen; zij hadden door dien eenen stap, Frankrijk willen behoeden voor de rampen, die het bedreigden van uit het Oosten.

Zij, die het manifest publiceerden, werden evenmin vergeten. Op het oogenblik dat de omstandigheden hun vermoedens op een vreeselijke wijze gingen bevestigen, werden ze in de Fransche gevangenissen opgesloten.

Wat het meest bevreemdde in dezen tijd van waanzin, was de woede van de duizenden Belgen tegenover hun landgenooten, die in hun bedreigd en neutraal land ijverden voor het behoud van den vrede.

De Belgen hadden meer dan wie ook den vrede moeten wenschen. Zelfs een kreupele vrede had toch de gevaren afgewend, die het land langs alle kanten bedreigden.

Als het waar is, dat vele Belgen geen oorlog wilden, is het even waar, dat de meesten zich aanstelden of we werkelijk in oorlog waren; aldus werden de internationale gebeurtenissen in dagbladen misvormd, «La Wallonie» uit Luik, noemde Hitler een monster! een oud minister van Rechtswezen schreef in « La Dernière Heure » dat onze politiek hierin moest bestaan: « Nous plier aux exigences des Anglais », in de kinemas huilde en floot men tegen Hitler, en in de straten van de hoofdstad juichte men zijn vijanden toe.

Ik kon niet nalaten overal te vertellen, dat ik deze uitdagingen even nutteloos als onvoorzichtig vond. Het kostte mij een groot deel van mijn populariteit!

Nog intenser werd de verblinding van het publiek. Toch was de neutraliteit de eenige redplank voor België. Zoolang het zich daar kon aan vastklampen, bleef er een kans, dat de vrede zou behouden blijven, vooraleer België verdronken was in de Europeesche bloedzee.

Maar het behoud van de neutraliteit moest parallel gaan met een voortdurend ijveren om het gewapend Europa tot kalmte terug te brengen.

⁂

Wij, Belgen, mochten ons niet afvragen of onze neutraliteit deze of gene mogendheid zou dienen, maar wel, of zij België diende. Tenslotte ben ik ervan overtuigd, dat Frankrijk veel had kunnen winnen bij onze neutraliteit, al heeft zij de Belgische onafhankelijkheid nog zoo verwenscht en mij zoo wreed doen boeten omdat ik er als een heraut voor gevochten had.

Zij schonk aan Frankrijk immers toch gedurende acht maanden de gelegenheid om zich te bezinnen en zich te organiseeren. Het is niet onze schuld als het dien kostbaren tijd verspild heeft en als er den 10den Mei 1940 aan de Fransch-Belgische grens, nog geen verdedigingslijn bestond.

Eerlijk gesproken mocht Frankrijk hiervoor alleen zijn leiders verantwoordelijk stellen. Zij lieten den kostbaren tijd verglijden, wanneer zij gedurende die acht maanden in de beschermende schaduw der Belgische neutraliteit, zóó gemakkelijk de Maginotlijn hadden kunnen verlengen tot aan de Noordzee. Iets, wat de mogelijkheden van een Franschen weerstand veel zou vermeerderd hebben.

Hoe het ook zij, de plicht van België was klaar omschreven: zooveel mogelijk trachten den oorlog af te wenden; en daarvoor beschikte het slechts over één middel: de meest zuivere en loyale neutraliteit handhaven.

Zelfs in de veronderstelling dat alle hoop verloren was en dat België later toch in den oorlog zou meegesleurd worden, zou het in die omstandigheden toch minder van den oorlog te lijden gehad hebben.

Er bleef nog altijd de hoop, dat Europa tot inkeer zou komen en dat een of ander voorstel de wapens zou doen neerleggen, voor dat de oorlog, die in het Westen nog een stilstand kende, op zijn hevigst ging losbreken.

Er kwamen meerdere vredespogingen.

Verschillende malen kreeg men den indruk, dat de hoop op vrede niet geheel verloren was. De legers wachtten. In de lucht hing er iets van een tragische schuwheid. Het was het oogenblik voor een laatste poging.

De meest ophefmakende was de reis naar Europa van Summer Welles, den afgevaardigde van president Roosevelt.

Pas had hij in Europa voet aan wal gezet of de Joodsche pers riep alarm. Vrede? Neen, dat niet, geen defaitisme! Hitler mag maar alleen den vrede kennen, die hem opgelegd wordt!

De voorwaarden voor zulken verpletterenden vrede werden steeds dwazer. Sommigen trokken de nieuwe grens van Tsjecho-Slowakije tot bij Berlijn! Anderen schonken aan Polen, geheel Oostelijk Pruisen! En dat volstond nog niet: Hitler moest verdwijnen, hij, al de zijnen, zijn partijgenooten en zijn medewerkers!

***

De Radiospeakers verkochten de huid van den beer met kleine stukjes. Ze waren zoo welsprekend, als ze zich amuseerden ten koste van den « caporallissime »!

Zoo Hitler vrede wenschte, dan was het omdat hij zich verloren wist!

Op dit thema borduurden de propagandisten der Democratiën, hun grofste leugens: de leugen van een Duitschland zonder levensmiddelen; de praatjes over het gebrek aan petroleum, koper en ijzer: « le Chancelier sans Fer » schreef de Parijsche, Joodsche pers. Dat alles werd dagelijksch verslonden door vele honderdduizenden onevenwichtige Belgen.

Hitler bezat geen schepen meer! Zijn kanonnen waren waardeloos! Zijn vliegtuigen kon men uiteen jagen gelijk een vliegenzwerm. In « l'Œuvre » schreef toen Mme Geneviève Tabouis, de profetes der Democratiën, met haar gewone geestesheldерheid: « En ce premier janvier 1940, il apparaît à tous d'une façon indiscutable, que les Alliés ont déjà gagné la guerre. »

De massa slikte het.

Zij, die trachtten overeind te blijven in dien storm van waanzin, werden steeds dieper in

den modder gedrukt door het fanatisme der menigte.

De temperatuur daalde nog altijd niet tijdens den oorlog van Noorwegen.

Op een Zondag, begin April 1940, waren er met een echt democratische lichtzinnigheid, in de Noordsche territoriale wateren, mijnen gelegd. Het was een schending van het internationaal recht. Om dat te wagen had men zeker moeten zijn, dat men vanwege Hitler geen tegenmaatregelen te verwachten had.

Daar kon niets van komen; Londen kabelde, dat alles in orde was: indien Hitler het aandurfde ook maar de kleinste roeiboot over de Baltische zee te zenden, zou hij aanstonds zijn meester vinden.

Alles was inderdaad in orde, in zooverre zelfs, dat honderd Duitsche booten vrije doorvaart vonden, zonder dat ook maar één kanonschot klonk langs de Noorsche kust.

De Engelsche vloot was er niet!

De Engelsche luchtmacht evenmin!

En 's Woendags 's morgens ontscheepten op alle strategische punten der Noorsche kust kleine groepjes Duitsche soldaten en bezetten alle voorname havens van Oslo tot Narvik, boven den Poolcirkel!

Het was verbluffend!

De Geallieerden verloren nog tien dagen met

het voorbereiden van ontschepingen, dan wanneer alles reeds in gereedheid had moeten zijn, op het oogenblik, dat de mijnen gelegd werden. Gedurende die periode kregen de Duitschers nieuwe versterkingen, en konden naar het binnenland van Noorwegen oprukken.

Deze anarchie werd aan het publiek verzwegen. De meest fantastische leugens werden aan de massa voorgeschoteld. Er werd gesproken van een aanval met tweeduizend vliegtuigen, aanval die natuurlijk nooit plaats vond. Met groot vertoon deelden de ernstigste dagbladen mede, dat de Duitschers verjaagd waren uit Trondjhem, Bergen en Oslo. « La Gazette » een Brusselsch blad, beschreef zelfs de inname van de stad: Engelsche schepen voor anker op de reede, Noorsche mariniers, vooruitstormend op den linkeroever! De linkeroever! Denk eens aan, geen enkele bijzonderheid ontbrak!

Het volk werd waanzinnig; hij, die weigerde in die kwakkels te gelooven mocht er zich aan verwachten, dat hij ieder oogenblik zoowel op het tramplatform als op een caféterras kon aangevallen worden.

Wat mij betreft, de Brusselsche Belgicistische pers ontdekte in mij, den grooten Belgischen overwonnene van den oorlog in Noorwegen.

⁂

In ieder geval was het waar, dat geen enkel Engelschman ontscheept was, geen strookje grond heroverd. Zij ontscheepten slechts, nadat zij anderhalve week tevergeefs naar uitvluchten hadden gezocht.

De Engelsche vlootoverwinning te Narvik — zonder resultaat voor het verder oorlogsverloop — verwekte een nieuwen koortstoestand. De Fransche radio versleet tevergeefs al de platen met het « *God save the King* ». Narvik bleef in Duitsche handen trots de beweringen van de radio.

Het expeditiekorps, dat op twee verschillende plaatsen ontscheept was, zou voor de eerste maal Engelschen, Franschen en Duitschen samen in strijd zien.

De Engelschen werden iederen dag verslagen, vernietigd door de luchtmacht, opgejaagd door de tanks. Er bleef hen alleen nog de tijd, om zoo vlug mogelijk weer in te schepen.

Twee dagen later moesten de Franschen op hun beurt Namsos verlaten, verpletterd door de nazi-vliegtuigen.

Deze oorlog, die niet langer dan een maand duurde, had met verblindende klaarheid aangetoond, hoe groot de superioriteit was van het materiaal en de strijdmethodes van het nieuwe Duitsche leger, tegenover de slecht geleide en slecht uitgeruste troepen van zijn tegenstrevers.

Maar het volk van een neutraal land als België mocht daarover niets vernemen.

Het valsche en fatale Parijsche optimisme bleef het met volle stroomen overspoelen.

In België bleef er nog slechts een kleine minderheid, die het aandurfde de waarheid te zeggen over de gebeurtenissen.

Het was nochtans de plicht van ieder goed burger, in die zaken oprecht te zijn. Er moest geremd worden tegen de lichtzinnigheid van de duizenden fanatiekers, die zonder angst voor de gevolgen, hun dwaasheden bleven uitkramen.

Toch bleef er niet veel hoop meer.

Rondom mij groeide de leegte.

Medewerkers, die ik eereambten had bezorgd, senatoren, afgevaardigden, provinciale raadsleden, gemeenteraadsleden zag ik terugwijken en vluchten. Sommigen gingen zelfs zoover de leugenbladen te betalen, opdat deze zouden beproeven hun naam wit te wasschen van de vlek der onpopulariteit, die mijn objectiviteit hen bezorgd had.

Aan mijn zijde hield nog slechts een kleine moedige groep stand, een bewonderenswaardige keurbende van eerlijke volgelingen, die de vervolging boven het verraad verkozen, omdat hun geesten niet verkankerd waren door den democratischen waanzin.

Maar in mij werd een somber pessimisme gebo-

ren; angst voor den vrede en voor de toekomst van mijn land.

Langen tijd had ik gehoopt, dat België aan den oorlog zou ontsnappen. Nu kon men niet meer loochenen, dat in het gansche Westen, de verwarring der geesten zóó groot was geworden, dat een terugkeer naar de wijsheid tot de onwaarschijnlijkheden ging behooren.

Het was Lente en de zon schitterde in de wapens.

De oorlog in Noorwegen had ook aan Duitschland een verrassing gebracht. Hoe overtuigd ook van zijn sterkte, toch had het zich de zwakheid van zijn tegenstrevers niet zóó erg voorgesteld. Uit die botsingen moest het voor zichzelf een zekerheid meedragen, die het de kracht ging schenken voor den sprong naar de uiteindelijke beslissing.

Om kort te zijn, ik had een voorgevoel, dat de dijken gingen breken. Acht en veertig uren voor het offensief, sprak ik in mijn dagblad, die sombere voorgevoelens uit.

En reeds toen geloofde ik niet meer in de illusie van een tweeden Marne-slag...

***

Na de ramp in Polen en ook nog bij gelegenheid van de reis van Summer Welles had een akkoord kunnen bereikt worden! Maar de onwetendheid en het fanatisme van een massa, gevormd door een misdadige pers en de grootspraak der beroepspolitiekers, had de laatste vredeskansen doen mislukken. De oorlogsmachine ging in beweging komen. Welken weg zou ze kiezen?... Wie durfde nog veronderstellen, dat grenzen, rechten en het leven van kleine volkeren zouden tellen, als het lot der Europeesche reuzen onverbiddelijk ging beslecht worden?

***

De laatste vredige uren, die ik doorbracht in het groote zonnige woud waren ontroerend heerlijk.

De Lente triomfeerde met veel groen en kleurige bloementrofeeën. Reeds schemerden er vruchten aan de bessenstruiken en ook aan de takken der kersenboomen, waarvan de zoele, geurige wind de bloesems had rondgestrooid.

De zon warmde de vogelnesten aan den witten daklijst van mijn huis en speurde naar binnen, waar oude gravuren aan den muur de geschiedenis van mijn land vertelden.

Door het breede raam van mijn bureel zag ik den hemel blauwen en kon ik verrukt naar mijn kleine meisjes kijken, die over het grasplein huppelden en naar mijn jongentje, dat speelsch en lief zijn hoofdje over de wieg wou buigen, gelijk een jong vogeltje, glurend over den rand van het nest.

Ik wist, dat ik gehaat werd om dingen gezegd te hebben, die moesten gezegd worden. Maar voor mijzelf had ik de zekerheid, dat mijn leed grooter zou geweest zijn, indien ik had gelogen. Liever dan mijzelf moreel en geestelijk te zelfmoorden, verdroeg ik de bitterheid van de vervolging.

Het besef, dat ik recht mijn weg was gegaan, maakte mij gelukkig en over mijn rustig gemoed striemden, zonder diep te wonden, de zweepslagen van een wilden haat. Ook in de volgende dagen, als ik den adem van den dood over mijn gelaat zou voelen, zou niemand er in gelukken, de sereniteit te schenden van mijn rustig geweten en mijn innerlijken vrede.

***

Was mijn politieke loopbaan ten einde?

Zou nog ooit de dag komen, waarin de menigte een onderscheid zou maken, tusschen dezen, die hen bedrogen hadden om hen uit te buiten en tusschen diegenen, die uit eerlijkheid steeds stroomop hadden geroeid, worstelend tegen demagogische vleierijen?... In den grond had het allemaal nog zoo weinig zin. Het leven is maar waard geleefd te worden in zooverre men het moreel verantwoorden kan.

Een politiek failliet leek mij duizendmaal minder vernederend dan een overwinning, besmet door de schaamte over zichzelf.

Welke motieven hadden mij bewogen in het publieke leven op te treden?

De liefde voor mijn land. Liever dan het te bedriegen en mijn landgenooten te misleiden, — twee mogelijkheden om er te « komen » — ging ik heen met de zekerheid, niets dan de waarheid gezegd te hebben en de fierheid, deze bende schurken, recht in de oogen te kunnen zien.

Gedurende de eerste maanden had ik veel nagedacht en gestudeerd en een ontwerp gemaakt voor een uitgebreide geschiedenis van mijn Vaderland.

Ik had mij aan mijn familie gewijd, met meer overgave dan vroeger; mijn kleine meisjes maakten mijn uren licht met hun teederheid, vooral dien namiddag van den 9den Mei 1940. Gedurig kwamen ze zich op mijn knieën nestelen alsof zij, kleine lievelingen, juist gelijk de zwaluwen, het naderen van den storm vermoedden. Hun moedertje lag langsuit in het gras te genieten van de Lente, heel haar wezen dronken van licht. In mijn sterke vuist voelde ik de streeling van een poezelig handje, dat bescherming zocht gelijk een arm vogeltje.

Rondom ons bloeide de verkwikkende geur van gras en dennen. Er was geen ander geluid in de

lucht dan de doffe slagen van den tuinman, die de levende aarde omwoelde.

De avondedities brachten weinig nieuws. In Noorwegen was de oorlog geëindigd. Er heerschte kalmte. Wij lieten de dagbladen rusten om stil te kunnen genieten van den avond. Stil, omdat het geluk geen menschenstem noodig heeft om zich uit te jubelen...

Bij de oude acacia's droomde ons huis, als een groote witte vlek in het maanlicht. In de kleine bedjes met verwaasde droomtinten sliepen de kleuters, een grappig beentje en een gebronsd handje boven de lakens uit.

Wij waren bij hen geweest om hen een kruisje te geven, en op hun ronde gezichtjes had niet eens de schaduw van hun wimpers gebeefd.

Het lichaam gestrekt in een zalige rust, ademde ik eindeloos lang de heerlijkheid in van den lichten avond.

Rondom gonsde de stilte van het groote, zwijgende woud.

Maar straks, als de zon weer glansde, zouden de vogels opnieuw hun dwaze liederen zingen... Reeds dampten uit het gras en de struiken, de frissche geuren van den dageraad.

Maar dien morgen zou over ons de dood zijn schaduw werpen, nog vóór het licht klaarde en de vogels zongen...

In de gevangenis te Vorst.

Half-slaperig nog verraste mij een hevig geluid, telkens opnieuw onderbroken. Ik opende de oogen in het gedacht, dat in het woud een sliert legerwagens voorbijschokte.

Het lawaai kwam uit de lucht, daverde op uit den grond. Een oogenblik later stond ik op het terras.

Het was vijf uur in den morgen. Boven het vochtige woud trilde het licht, zilverig-blauw. Snelle vliegtuigen met blinkende vleugels wentelden zich in het zonnelicht tusschen de donzen rookwolken. Het leek of het afweergeschut hen bloeiende witte seringen tegemoet zond. Door de serene lucht daverde het geweld van den strijd, terwijl vuurstrepen over het blauw schichtten en er telkens nog meer blankheid vlekte. In het bosch zelf bleef het rustig kalm; geen bladje roerde. Er kon niet meer aan getwijfeld worden; die doffe slagen waren vallende bommen, dit ratelend geluid en dat blaffend kanongebulder gilden het uit, dat België in oorlog was.

De sirenen huilden; door de lucht klonken de snikken, het gekreun en het bidden van duizenden; het kwam uit het woud, uit de diepte der vallei, uit de stad, verscholen ginder ver achter de boomen en de vijvers... En al die wilde kreten, die jammerklachten wrongen zich door elkaar en strooiden hun steeds dwazere echo's naar alle zijden.

Ik had het radio-apparaat aangesloten; andere morgenden zweeg het nog op dit uur. Een eentonig herhaald geluid gaf het teeken dat men waakte en dat er beteekenisvolle woorden gingen gesproken worden. Nog heftiger streepten de obussen en de bommen door de lucht, waar vliegtuigen daalden en stegen, elegante blinkende driehoeken vormden en zich even sierlijk bewogen als visschen in een kristallen waterplas.

Op een groenen divan drumden de kleien bij elkaar, hun verwonderde kijkers groot van angst. Men bracht hen haastig in den kelder, zonder dat het maar even doorgedrongen was tot hun eenvoudige hartjes, dat wij nu vlakbij één der groote wereldkastijdingen uit de geschiedenis stonden.

De telefoonbel rinkelde. Het radio-apparaat zond zijn berichten uit. Er bestond geen hoop meer. Holland werd aangevallen, het Groot-Hertogdom werd aangevallen. In Belgisch Brabant daalden valschermspringers. Overal werden de vliegvelden vernietigd. Er klonk een vreemde

jacht in de stem der speakers. Nog heviger ontploffingen daverden door de lucht. Het was het vliegveld van Evere, dat uiteen gerukt werd als een vrucht, die openbarstte.

Nog even schitterde aan den hemel de flikkering der Duitsche vliegtuigen, die zich langzaam verwijderden in de richting van het Oosten, waar de horizon nu rozige pasteltinten droeg. Freel klepte een klok het Angelus door de ijle lucht... vreemd aan al het gebeurde; het was of zij de zielen wou verzamelen van al dezen, wier vermorzelde lichamen nu vochtig lagen van dauw in den wreeden dageraad...

Haastig had ik me gekleed. Ik wou opbellen. Doch kreeg geen aansluiting. En toch waren er vrienden, die mij zeker wilden bereiken. Mijn telefoonverbinding was dus buiten werking gesteld. Het gaf mij een vreemden indruk.

Ik wist, dat ik bij de regeering ernstige vijanden had en mocht me dus verwachten aan één of andere wraakneming.

Nu echter was het uur daar, dat alle krachten van de natie moest vereenigen; wie zou het zich durven indenken hebben, dat er regeerders bestonden, die erop luimden van zulke omstandigheden gebruik te maken om hun wraak te koelen.

Vanaf de eerste oorlogsbedreiging had ik persoonlijk aan den Minister van Landsverdediging

De sirenen huilden; door de lucht klonken de snikken, het gekreun en het bidden van duizenden; het kwam uit het woud, uit de diepte der vallei, uit de stad, verscholen ginder ver achter de boomen en de vijvers... En al die wilde kreten, die jammerklachten wrongen zich door elkaar en strooiden hun steeds dwazere echo's naar alle zijden.

Ik had het radio-apparaat aangesloten; andere morgenden zweeg het nog op dit uur. Een eentonig herhaald geluid gaf het teeken dat men waakte en dat er beteekenisvolle woorden gingen gesproken worden. Nog heftiger streepten de obussen en de bommen door de lucht, waar vliegtuigen daalden en stegen, elegante blinkende driehoeken vormden en zich even sierlijk bewogen als visschen in een kristallen waterplas.

Op een groenen divan drumden de kleien bij elkaar, hun verwonderde kijkers groot van angst. Men bracht hen haastig in den kelder, zonder dat het maar even doorgedrongen was tot hun eenvoudige hartjes, dat wij nu vlakbij één der groote wereldkastijdingen uit de geschiedenis stonden.

De telefoonbel rinkelde. Het radio-apparaat zond zijn berichten uit. Er bestond geen hoop meer. Holland werd aangevallen, het Groot-Hertogdom werd aangevallen. In Belgisch Brabant daalden valschermspringers. Overal werden de vliegvelden vernietigd. Er klonk een vreemde

jacht in de stem der speakers. Nog heviger ontploffingen daverden door de lucht. Het was het vliegveld van Evere, dat uiteen gerukt werd als een vrucht, die openbarstte.

Nog even schitterde aan den hemel de flikkering der Duitsche vliegtuigen, die zich langzaam verwijderden in de richting van het Oosten, waar de horizon nu rozige pasteltinten droeg. Freel klepte een klok het Angelus door de ijle lucht... vreemd aan al het gebeurde; het was of zij de zielen wou verzamelen van al dezen, wier vermorzelde lichamen nu vochtig lagen van dauw in den wreeden dageraad...

Haastig had ik me gekleed. Ik wou opbellen. Doch kreeg geen aansluiting. En toch waren er vrienden, die mij zeker wilden bereiken. Mijn telefoonverbinding was dus buiten werking gesteld. Het gaf mij een vreemden indruk.

Ik wist, dat ik bij de regeering ernstige vijanden had en mocht me dus verwachten aan één of andere wraakneming.

Nu echter was het uur daar, dat alle krachten van de natie moest vereenigen; wie zou het zich durven indenken hebben, dat er regeerders bestonden, die erop luimden van zulke omstandigheden gebruik te maken om hun wraak te koelen.

Vanaf de eerste oorlogsbedreiging had ik persoonlijk aan den Minister van Landsverdediging

laan opengewoeld. Rechts boven het vliegveld wolkten grijze en okerkleurige dampen. In de stad heerschte een doodsche stilte. Ze lag als verlaten. Geen mensch bevond zich op het Gerechtshofplein, als de wagen er langzaam omheenzwenkte en stilhield voor de bronzen poort van de lokalen der Veiligheid.

Een inspecteur bracht mij in zijn bureel en vroeg om een oogenblikje geduld. Er verliep een kwartier ,een half uur. De politieagent trachtte nieuws te krijgen. Niets. Het bleef er even doodsch als in een crypte.

Eindelijk moest ik volgen. Nu ging ik dus den Inspecteur-generaal van de Veiligheid ontmoeten. Men bracht me langs kronkelgangen en smalle trappen. Tenslotte kwam ik in een klein bureel terecht, waar een gendarm puffend en zenuwachtig telefoneerde. Voor hem lag een lijst met de oproepnummers van al de vriendinnen van zijn vrouw. Ieder van hen vertelde in 't lang en in 't breed hoe zij de laatste uren had doorgemaakt en zoo hoorde hij telkens opnieuw dezelfde historie als die, welke zijn vrouw hem reeds telefonisch had medegedeeld. Toen begreep ik eerst terecht, wat men eigenlijk bedoelde met den zoogenaamde « staatstelefoon ». En het verrukte mij; dat men bij het uitbreken van den oorlog zooveel verbindingen onderbrak om een welsprekend lid van de Belgische gendarmerie toe te laten, zijn woordkunst te beoefenen.

Maar dat alles gaf geen antwoord op de vraag of ik nu eindelijk den Administrateur-generaal van de Veiligheid ging ontmoeten en wanneer ?

Ik zat nog altijd alleen op een bank.

Als de gendarm geen speeksel meer had, deed hij mij het genoegen mij even aan te kijken, kwam op mij toe en brulde:

— « Ga hier binnen ! »

« Hier »; daarmede bedoelde hij een kleine cel, die uitgaf op den gang.

Ik kon moeilijk gelooven, dat Mijnheer de Administrateur-generaal van de Veiligheid daar Belgische Volksvertegenwoordigers zou ontvangen. Ik deed het hem opmerken. De gendarm blies zich woedend op.

— « Wilt ge, dat ik gebruik maak van de macht ? » riep hij.

Ik voelde heelemaal geen lust om haarkepluk te doen met dezen bescheiden telefonist.

De deur viel achter mij dicht met het bruuske knappend geluid van zware sloten.

Ik vond dat men te ver ging. De Kamers moesten zeker in alle haast bijeengeroepen zijn. Misschien had er op dit uur een belangrijke zitting plaats. En ik, als partijleider werd hier bewaakt door een gendarm, zonder dat ik kon veronderstellen wat er van mij gevergd werd.

Mijn cel had niet veel aangenaams. Een venstertje gaf uit op een binnenkoer. De muur was kaal. De afstand tot dien muur bedroeg, juist gemeten, drie stappen. Mogelijkheden om zich in dit boudoir te verstrooien waren er dus niet.

De uren gleden voorbij. Ik hoorde, dat er nog drie of vier personen in andere cellen werden opgesloten. De gendarm, moe van de telefonische exibitie, zweeg nu.

Alléén huilden af en toe de sirenen.

Vroeg in den namiddag werd mijn deur geopend.

In plaats van den Administrateur-generaal van de Veiligheid, bracht men een gamelle met een koud grijsachtig vocht.

Pas had ik dit vreemde aanhoudingsbevel bekeken of de deur werd een tweede maal geopend.

Ik ging mij eindelijk kunnen verantwoorden!

— « Geef me uw linkerhand... »

Op hetzelfde oogenblik was ik geboeid aan een soort Oosterling met groenachtige gelaatstint en slordigen haarbos.

— « Vooruit », riep de gendarm en duwde ons in de richting van een donkere trap.

Wij draaiden rond op een wenteltrap. Telkens opnieuw, tot wij eindelijk op een binnenkoer belandden. Een olijfgroene celwagen stond klaar.

Ik werd in een van de kleine geopende hokjes opgesloten. Het was er donker. Men kon er nauwelijks ademen. Langzaam voelde ik den wagen aanzetten en doorrijden; het belgerinkel van de trams gaf mij de zekerheid, dat wij buiten waren.

Waarheen werd ik gevoerd? Wat beteekende die opsluiting, die boeien, dezen celwagen, dit alles zonder de minste verklaring, zelfs zonder aanhoudingsbevel?

Aan de kruispunten hielden wij even stil om dan bruusk weer verder te rijden. Eindelijk vertraagde het tempo en wij zwenkten een poort binnen. Ik werd uit mijn hok gehaald. Terwijl ik uitstapte, las ik boven een gang, gebeeldhouwd in den muursteen: « Prison de Forest ».

In volle twintigste eeuw deed de Democratie waarachtig nog geweldiger dan in den tijd der zegelbrieven; hier bestond eenvoudig zelfs geen brief. Wij werden met een heele kudde vreemdelingen op een rij gezet, het gezicht naar den muur en het was formeel verboden het hoofd om te wenden.

Opnieuw moesten wij wachten. Ik begreep eerst waarom, als ik den Directeur zag van het bureel der griffie; hij deed al even verwonderd als ik.

— Wij weten niet meer wat ons te doen staat, zei hij. Eigenlijk mogen wij U niet gevangen zetten zonder het gewone bevel. En langs den an-

deren kant werd ons bevolen dat wij U ter beschikking moeten houden van den Administrateur-generaal van de Veiligheid. Gij zijt niet aangehouden en toch moeten wij U opsluiten. Denk. a. u. b. niet, dat uw geval een uitzondering is. Gij zijt met zoovelen, dat wij niet meer weten waar te blijven met al de gevangenen, die hier sedert dezen morgen zijn binnengebracht en wier geval al even uitzonderlijk is als het uwe.

Het is mogelijk, dat dergelijke gecompliceerde verwikkelingen een oud-jurist kunnen boeien. Mij verwonderde het heele geval begrijpelijk veel minder. Men vroeg mij, naam en voornaam. Mijn zakken werden doorzocht, alles van waarde afgenomen en dan werd ik met rust gelaten. Wanneer al deze noodige verrichtingen gebeurd waren, was het bijna avond. Toen bracht men mij voor de dubbele ijzeren poort, die mij nog een korte poos zou scheiden van den langen cellengang.

Eindelijk ontdekte men nog een cel, die vrij was.

Ik was weer alleen tusschen vier muren; door een klein getralied venster viel wat schamel licht in de enge ruimte. De bemeubeling: een stoel en een klein ijzeren bed, dat in drie geplooid, geen slechte tafel vormde. Een kan water voor alle gebruik, om te drinken of zich te wasschen. Geen andere hygiënische inrichting dan een zinken bad,

reeds half gevuld met de persoonlijke herinneringen aan mijn voorganger.

Mijn hart werd zwaar. De herinnering aan huis wrong in mijn keel.

De Directeur vereerde mij met een vriendelijk bezoek; hij gaf mij de verzekering, dat hij zich trachtte in verbinding te stellen met den Minister van Rechtswezen teneinde een opheldering te bekomen in de zaak der politieke gevangenen, die hem sinds den vroegen morgen, zoo talrijk waren toevertrouwd.

In afwachting bleef ik veilig geborgen.

's Avonds ontving ik een prinselijk maal: aardappelpuree bereid met water. Langen tijd klonk door de gangen, het drukke en nijdige over en weer geroep der bewakers. Het bed was smal en verschrikkelijk hard; een geweldig verdriet verschrompelde mij en hield mij klaar wakker.

In iedere cel smeet een groot lamp haar brutale klaarte in het gezicht der gevangenen; al die lampen maakten van het gebouw een lange reeks lichtende ruimten, waarover de huilende Duitsche vliegtuigen scheerden.

Om vijf uur 's morgens opstaan! Om vijf uur! En dat in een cel, waar de eenzame uren met hun sleep van verveling zich zoo eindeloos rekken!

Langs het loket werd mij een stuk brood en een

aangebracht was. Ik vroeg hem naar de reden. Hij vertelde mij, dat het Ministerie van Rechtswezen — dat onontwarbaar net van vreemde intriges — de geheimhouding van mijn opsluiting had bevolen voor drie dagen. Daar mijn aanhouding wettelijk niet te motiveeren was, vonden mijn politieke vijanden er niets beters op dan iedere verbinding met de buitenwereld onmogelijk te maken. Op die wijze zouden ze drie dagen winnen, een periode, waarin niemand kon raden wat er met mij gebeurd was. Zoo zou dus een kostbare tijd verloren gaan, misschien wel onherstelbaar verloren. Drie dagen! Wie zou binnen drie dagen nog in Brussel verblijven? Zou mijn familie dan niet gevlucht zijn? En mijn vrienden? En mijn eventueele verdedigers?. Het werd mij zelfs verboden een brief te schrijven.

Er was iets duivelsch aan dit opzet. Ieder uur voelde ik meer en meer hoe de onzichtbare draden van een valstrik zich om mij heen spanden.

Het gerucht in de gangen hamerde door mijn hoofd. Flauwer dan ooit was de reuk van het aardappelmoes in de gamelle. En boven ons cirkelden onverpoosd de bommenwerpers. Door de nachtelijke stilte klonken akelig hol, hun rauwe doodskreten.

Zondag 12 Mei was het Sinksen. Dien morgen had ik in mijn geboortestreek moeten zijn, opkijkend naar het groote grijze kasteel ver boven de Semois, feestelijk getooid met lichte nevelsluiers en bloemenguirlandes.

Ik dacht aan mijn moeder, aan onzen tuin langsheen het water, aan de bloeiende rozen van den voorgevel en aan mijn kamer met het wijdsche uitzicht op de vallei...

Maar in plaats van het visioen der groote wouden en blauwe rotsen, in plaats van de kleine dorpen met hun vertrouwde geuren van mest en tabak, vond ik het strakke beeld der gele, naakte muren en de kilte der ijzeren tralies. Ik sloot de oogen, om maar even de herinnering terug te kunnen vinden aan een lichten horizon, waartegen de dennenbosschen blauwig opdonkerden en de weiden helgroen uitdeinden...

Ik was nieuwsgierig om tijdens de wandeling de andere politieke gevangenen weer te zien. Ze waren allen verdwenen.

Vóór en achter mij liepen nog alleen gewone veroordeelden, allemaal aan elkaar gelijkend met hun bruin pak en hun groote klompen.

Wij gingen samen naar de kapel.

Eén voor één bracht men ons in een klein hokje, van waaruit wij alleen het altaar konden zien. Twee bewakers met witte handschoenen dienden de Heilige Mis. Zangen vulden de ruimte. Alleen het gillen der sirenen buiten herinnerde ons eraan,

dat in de wijde wereld bloeddorstige wolven in menschengedaanten rondwaarden.

Hoe ver stond het met den oorlog? Doorheen het loket ondervroeg ik den bewaker, die mij eten bracht. Hij leek mij niet meer zoo enthousiast als den vorigen dag. Maar toch ging het heelemaal niet slecht.

— « Ze zijn er enkel in gelukt Maastricht in te nemen », vertelde hij.

Dan deed hij mij eindeloos lange perskommentaren slikken: de Duitschers telden 70.000 dooden in één dag! Zij hadden 800 vliegtuigen verloren!

« Dat gaat hier voor hen hetzelfde worden, gelijk Rusland voor Napoleon » besloot hij en ik raadde de erg gedurfde en vreemde vergelijking, die hij in zijn geest maakte tusschen de « Messerschmit's » en de « Arenden ».

Maar doorheen die lyriek groeide voor mij één zekerheid: als Maastricht genomen was, was ook de Maas overschreden en dat beteekende de ineenstorting van de Oostelijke verdedingslijn en dat zou terzelfdertijd de heerlijke Limburgsche en Brabantsche wegen openen voor een oprukken over een breed front.

Er viel niet aan te twijfelen, de weerstand begaf.

De gevangenis scheen nu geheel in haar zelf gekeerd. Iedereen zweeg. Er werd zoo dikwijls alarm gegeven, dat de namiddagwandeling opgeheven werd. Wij kregen den indruk, in een groot klooster te verblijven.

De bewakers hielden zich waarschijnlijk schuil in de kelders. In mijn verbeelding begon de heele stad op een gevangenis te gelijken, bewaakt door de Duitsche vliegtuigen, die het meesterschap hielden in de lucht.

'S Maandags 's morgens om vijf uur wijzigde zich de toestand. Het was duidelijk, dat er dingen gebeurd waren, die alles door elkaar gehaald hadden.

Het personeel van de gevangenis was verdwenen; in hun plaats waren van de buitengemeenten bewakers aangekomen met groen-grijze uniformen.

In de gangen was het een gedurig over en weer geloop, sleuren met koffers, slaan van deuren. Het leek wel of iedereen gek was geworden.

Daar ik nog steeds in het geheim opgesloten bleef, werd ik het voorwerp van een bijzonder strenge bewaking vanwege het nieuwe personeel. Voor hen was ik een gevangene en dus een schuldige; ik was in het geheim opgesloten en bijgevolg een gevaarlijk personnage.

Dinsdag's verwachtte ik mijn familie met ongeduld; ik werd op de griffie geroepen. Daar kreeg ik mijn geld terug en de voorwerpen, die mij persoonlijk toebehoorden. Ik hoorde iets fluisteren over den val van het Luiksche.

— « Zet u hier » dwong een bewaker, wiens neus versierd was met een enormen bult, gelijk een schokbreker. « Ge vertrekt binnen een kwartier ».

Ik ging vertrekken! Een nieuwe afgrond zou mij scheiden van al degenen, die begaan waren met mijn lot. Sinds Vrijdag had ik er tevergeefs op gewacht om mijn geval te kunnen uitleggen aan een Rechter of tenminste aan een beambte van den Veiligheidsdienst. Ik bleef nog immer opgesloten zonder rechtvaardiging en zelfs zonder den eenvoudigsten uitleg.

Wie uit mijn omgeving zou ooit vernemen, waarheen ik gevoerd werd?

Ik ging weggebracht worden? Waarheen? Steeds dieper zonk ik weg in den modder van deze politie-drijverijen.

Het kwartier, waarvan men gesproken had, duurde tot 's middags. Ik zou niet meer vertrekken. Opnieuw werd ik in een cel ondergebracht.

Vijf minuten later hoorde ik nogmaals den sleutel knarsen in het slot.

— « Vooruit! »

Ik vertrok dus toch.

In de gevangenis te Brugge.

De poort van de gevangenis te Vorst stond volgepropt met soldaten, de bajonet op het geweer, officieren en bewakers.

Een burger met hoornen bril blafte me aan met een gemeenheid en een woede, die mij aanstonds inlichtten over zijn persoonlijke gevoelens. Aan hem werd ik toevertrouwd. Hij liet mijn handen op mijn rug vastbinden met een dikke koord, die erg prangde. Alsof wij niets beter dan dieren waren werden nog vier andere opgeslotenen op dezelfde wijze geboeid. Onder hen bevond zich een officier met grijze oogen, wazig van tranen en den ouden vader van één mijner beste gemobiliseerde strijdgenooten. Aan ieder van ons werden twee bewakers toegevoegd en een groepje soldaten. Langs eindeloos lange onderaardsche gangen begon de zonderlinge tocht.

Als we weer boven den grond kwamen, bevonden wij ons in de gevangenis te Sint-Gillis. Wij liepen er doorheen van het eene uiteinde naar

het andere, nog steeds bewaakt als de ergste misdadigers.

Op de koer wachtte een camion.

— « De eerste, die zich beweegt wordt onmiddellijk neergeslagen ! » riep de geheimzinnige burger, die ons begeleidde; er vlamde haat in zijn blik als hij mij aankeek.

Moeilijk hijschten wij ons op den wagen, waarin wij moesten plaats nemen op de planken. Een bewaker en twee soldaten, de hand aan het geweer, hielden ons in het oog. De camion reed de poort uit, de straten van Brussel in.

Vooraan bevond zich een kleine opening, die moest toelaten met den chauffeur te spreken. Langs dit vierkant stukje licht kon ik toch iets van de buitenwereld ontwaren.

Brussel herkende ik niet meer.

De meeste warenhuizen hadden hun rolluiken neergelaten. Andere uitstalramen waren overplakt met strooken papier en deden mij aan flesschen Chianti denken. De straten lagen verlaten en vuil, bestrooid met papier. Hier en daar stonden de menschen in kleine groepjes te praten.

Wij bereikten het Zuidstation.

Wij gingen dus weggevoerd worden ?... Aan den ingang roezemoesden de menschen, sleurend met zware valiezen, dagbladen verslindend met groote titels. In heel die zenuwachtige wemeling vlekten hel, de roode gezichten der bezweete vrouwen.

Wij reden langsheen die drukte, het station voorbij, naar de voorsteden op.

Hier was nog meer beweging. Van den hellenden steenweg slingerde een reusachtige ketting naar beneden : kleine tanks, groote autowagens, kanonnen voortgesleept door tracteurs, allemaal met jonge Engelschen aan het stuur, hun lachend gezicht kreeftrood gebrand door de zon. Langsheen den weg keek het volk vewonderd naar dezen oorlogsrallye en over hun hoofden heen daverde de zonnebrand.

Wij reden de hoogte op.

Eindelijk waren wij op de baan naar Gent. Hier en daar op de muren zag ik mijn naam geschilderd in groote witte letters, een herinnering aan de vinnige kiescampagnes uit het verleden.

Hoe lang was dat wel geleden !

Duizenden vluchtelingen op fietsen trapten loom langs ons heen, zwaar beladen met pakken kleergoed en groote helgekleurde bedspreien.

Arme vrouwen voerden hun kleine kindjes voor zich uit op het stuur in rieten manden.

Brussel moest dus reeds in gevaar zijn, vermits zoo'n massa vluchtelingen in de richting van de kust trok. Het was nog maar den vierden oorlogsdag en nu reeds heerschte er een paniekstemming in dit rustig gedeelte van het land, waar de rivie-

ren zoo kalm vloeien en de populieren zich gedwee voegen naar de geeseling van den zeewind...

Bommen hadden de eerste huizen van Aalst in de omgeving van de brug verpulverd. Boven op de puinen prijkte nog ongeschonden een bruingestreepte matras.

Te Gent vlekten nog even kleurig als altijd, de vele bloemperken met de duizenden blauwe, gele en roode petunia's en de weelderige begonia's en tulpen. Toch waren deze paradijsvelden verlaten. Alleen de eindelooze rij vluchtelingen met in hun oogen de eeuwige bekommernis voor een onderdak, bracht er leven.

De camion stopte niet, maar volgde de donkere kaaien met de oude Spaansche huizen en zocht tenslotte zijn weg langsheen het kanaal van Brugge met zijn roerloos water tusschen de hooge, helgroene grasbermen.

Bij het uitrijden van Brussel had een auto ons ingehaald en bleef ons voortdurend van dichtbij volgen. Aan het stuur zat de burger met den hoornen bril en achteraan twee vrouwen, die gratis reisden op kosten van den Staat en er een eigenaardige pret in vonden, ons, menschelijk vee, te begeleiden.

Te Brugge nam hun wagen een anderen weg, ten einde de dames ergens te gaan installeeren.

Doorheen een massa soldaten, bereikten wij de Groote Markt.

Vóór ons hoekte het prachtige Belfort zijn kanteelen tegen den hemel. Maar nu was er geen sprake meer van naar boven klimmen tot bij de klokken en vandaar uit den blik te laten glijden over de roode daken heen, langs de reien, wegzilverend onder het loover, langs de kanalen, die de velden dwarsten tot aan den wazigen horizon, waar ergens de zee moest zijn.

De camion stak den Dijver over en bracht ons op de koer van een rood baksteenen gebouw.

Langsheen de muren stonden gevangenen gerijd, met den rug naar ons toe.

Men bracht ons in een hall; op den grond lag een ongelukkige, ten prooi aan een aanval, zijn gezicht vol bloed en schuim.

Ik werd in een vochtige cel geduwd, nog steeds gebonden. In het schemeruur ontving ik het bezoek van den burger met zijn bril; als afscheid stampte hij gedurende eenige oogenblikken woedend op de deur.

Na zijn vertrek werden de koorden losgemaakt. Een schamel stuk brood werd ons echter niet gegund. Sinds 's morgens had ik niets meer gegeten. Hongerig en bevend van kou wachtte ik tot de klokken den dageraad inluidden...

Vroeg in den morgen werd Brugge reeds overvlo-

gen. In de richting van het station hadden verschrikkelijke ontploffingen plaats.

Daags te voren had ik de massa vluchtelingen gezien, die de Brugsche vestingen overstroomde; nu ik daarbij de woede en de paniekstemming zag bij hen, die mij bewaakten, begreep ik duidelijk, dat ik snel moest handelen als ik nog wou ontsnappen aan de wurgende kuiperijen.

De drie dagen van mijn geheime opsluiting liepen ten einde. Ik zou dus contact mogen zoeken met mijn familie en met een verdediger. Het was toch ongehoord, dat ik den vijfden dag na mijn inhechtenisneming nog niet den minsten uitleg had ontvangen vanwege de rechterlijke overheden. Ik was aangehouden, in 't geheim opgesloten, weggevoerd naar de provincie, zonder dat er voor al deze gebeurtenissen ook maar de minste juridische basis aanwezig was. De oorlog, gevoerd in naam van het Recht — met een hoofdletter — bood toch geen steekhoudende verontschuldiging om het recht met de voeten te treden.

Eén van mijn zusters woonde in de nabijheid van de stad Brugge. Ik vroeg de toelating om haar een woordje te schrijven:

— « Neen! »

Vijftig meter voorbij de gevangenis, vlak bij den Dijver, woonde een advokaat, één van mijn beste vrienden. Ik had hem graag verwittigd om hem te vragen voor mij stappen aan te wenden bij het Parket.

— « Neen! »

Er bleef me niets anders over, dan volgens het gevangenisreglement beroep te doen op den Directeur.

— « Hij is er niet! » brulde iemand, terwijl het loket nijdig dicht geslagen werd.

Een geheime opsluiting had niet volstaan; nu werd ik ook nog in een verloren hoek van de provincie geborgen!

Iedereen deed of hij van niets afwist.

« De Directeur? Wij weten niet waar hij is! »

« Schrijven... Ge moet de toelating hebben van den Directeur! »

« Het Parket? Wij zijn hier niet op het gerechtshof! »

Ik liep maar steeds heen en weer over de roode vloersteenen.

Het eenige wat ik te lezen had, was een verordening tegen het alcoholisme in het Nederlandsch gesteld. Er was anders heelemaal geen verleiding in de buurt, en ik geloof niet, dat de inhoud van mijn waterkan mij naar het hoofd had kunnen stijgen.

Als ik mij vastklampte aan de verwarmingsbuizen kon ik mij omhoog hijschen tot bij het kleine tralievenster, dat uitgaf op het Noorden; voor mij lag een park met prachtige kastanjeboomen.

Immer aan dartelden de klokkentonen door de

ijle lucht. We hadden dit kristallen lied moeten kunnen beluisteren vanuit een steegje op het begijnhof of van in een donkere bark op de reien, dicht bij de roode geraniums en de plechtige zwanen. Hier, in mijn vochtige cel schrijnde er weemoed door het klokkenlied...

In den loop van den namiddag werd ik bespied doorheen het loket. Voor mijn cel waren soldaten opgesteld, de bajonet op het geweer! Het volstond niet opgesloten te zijn achter de tralies, nu werden er ook nog soldaten aan hun eenheid onttrokken om mij te bewaken!

De invasie was volop aan gang en soldaten, die hun land moesten verdedigen, werden gebruikt om dag en nacht de wacht op te trekken voor mijn cel!

Eén van hen bleef een poosje stilstaan, hij drukte zich vast tegen de deur. Ik hoorde hem zachtjes fluisteren:

« Moed, Degrelle! Wij zijn met U! » Wie was deze onbekende vriend? Het geluid van zijn stap vergleed in de verte. Hij werd afgelost.

De gevangenis moest nu wel proppensvol zijn. Toch bleef er een doodsche stilte heerschen. Nooit hoorde ik een deur openen. Twee cellen verder was er een gevangene, die het eindeloos wachten niet meer verdragen kon. Hij bonsde op de deur en schreeuwde:

— « Mijn zoon is soldaat, mijn zoon is soldaat! »

Ik dacht de stem te herkennen van den ouden heer, die met mij de reis naar Brugge had gemaakt. Nog schrijnender drongen zijn kreten tot mij door.

— « Ik kan het bewijzen! Mijn zoon is soldaat. Mijn zoon is soldaat! »

Eindelijk kwam een bewaker, die huilend en scheldend de celdeur met een bons dichtsloeg. Nu hoorde ik alleen nog een dof gesnik. Dan een plof. En weer groeide de stilte.

Een uur later was er lawaai in den gang. Ik leunde zoo dicht mogelijk tegen de deur om iets te vernemen. Iemand zei: «... men had toch wat voorzichtiger kunnen zijn. »

Dan werd er iets zwaars weggesleurd. Welk drama was hier gebeurd?...

Ik sprong overeind in mijn bed. In den gang klonk het helsch gerinkel van sleutels. Pas had ik gemerkt, dat de hemel grijs was van morgenschemering, of de deur werd dwaas opengesmeten:

— « Kleed u aan, vlug! »

Nu ging het tragisch worden.

Waar kon men ons in België nog heen brengen? Wij waren nog maar twintig kilometers van

de kust verwijderd. Als wij nu vertrokken, kon het alleen naar het buitenland zijn. Ik kreeg den tijd niet over iets na te denken. Woedende gendarmen boeiden ons twee aan twee.

« — Houdt ze stevig vast! » riep een onderofficier. « Ge moet geen kompassie hebben. Maak uw wapens klaar! Zoo'n bandietentroep! »

Een uur duurde het alvorens iedereen ingestapt was. Onze wagen ging parkeeren langsheen het kanaal. De zon ging op in een golving van teerblauwe en roze tinten, die wazig oprimpelden in het stil-glanzende water. In de voortuintjes van de huizen langs den weg, kleurden bloemruikers, hel-geverfd door het morgenlicht. Door de ijle lucht huppelden de klaterklanken van een klok. Vrouwen schoven haastig voorbij, op weg naar de vroegmis.

Op den drempel der huizen verschenen hier en daar vrouwen met Rubensiaansche gestalten, hun hals en armen rood, een tintelend gouden vlammetje in hun slaapdronken oogen. Mannen in witte hemdsmouwen openden haastig de luiken en bleven ons aanstaren...

Fransche soldaten reden voorbij, hun blik verloren in de verte. Dan, talrijke groepjes jonge menschen, frissche vroolijke jongensgezichten die met hun zware rugzakken en opgerolde reisdekens

vinnig doortrapten op weg naar de door het leger aangeduide verzamelplaatsen.

De slechte berichten van den voorgaanden nacht en het lange wachten op het vertrek maakten de begeleidende gendarmen nog woedender. Pas zette de motor aan, of het regende vuiststompen en matrakslagen.

— « Bedriegers! Schurken! » huilde een onderofficier zonder verpoozing.

En zich plots de wet van taalgelijkheid herinnerend, voegde hij er in 't Nederlandsch bij:

— « Smeerlap! Smeerlap! »

De vreemdelingen, die niets verstonden van al die schimpen, kregen al heel gauw een vertaling in den vorm van slagen.

Wij vertrokken nog altijd niet. Na een tijd begrepen wij waarop wij hadden gewacht: een keurige wagen, waarin de vreemde burger met zijn hoornen bril had plaats genomen, reed ons voorbij en nam de leiding van de heele groep.

Hij was vergezeld van de twee vrouwen, die wij 's Maandags reeds ontmoet hadden en die ons, geboeide gevangenen, vroolijk aankeken, verrukt als ze waren over het feit, dat wij hun een nieuwe prachtige reis gingen bezorgen.

Vermits de dames in goed humeur waren, vertrokken wij dadelijk.

Op de Groote Markt was het even druk als op

een echten marktdag. Rond het standbeeld van Breydel en de Coninck stonden honderden auto's geparkeerd. Iedere wagen was omgetooverd in een slaapgelegenheid, waarin vier, vijf, en soms wel zes personen ,opgerold als rolmopsen, een slechten nacht hadden doorgebracht.

Onze autocars kozen de baan naar Oostende, dwars door de vlakke velden, waarvan de eentonigheid gebroken werd door lachende witte hoeven met groengeverfde luiken. Hier en daar werd er nog gearbeid op het veld. Bij het kanaal lag een omgeslagen auto. Dat was het eenige, dat ons aan den oorlog herinnerde.

De bruggen van Oostende werden bewaakt door Fransche soldaten. Op het water langs de kaaien dobberden oude schuiten gelijk groote, slapende meeuwen. De autocars reden de haven voorbij en kozen de Zuidelijke richting. Wij gingen dus naàr de Fransche grens.

Gelijk groen-grijze, glanzende vrouwenoogen met een schaduw van geheime passies, zoo vond ik dien morgen de Noordzee. Haar golvend schuim weefde een ragfijnen kanten kraag onder het rustig gelaat der gouden, zonnige duinen. Ik zocht naar kleurige menschengestalten op het witte strand.

Maar de feeërie van weelderige gebronsde lichamen was een illusie geworden. Even vlekke-

loos en onberoerd als in de oertijden leefde de zee, haar dwaas en grootsch bestaan.

En ver achter de duinen en de blauwe daken der villa's schrijnde de nood van een gansche menschheid.

Te Middelkerke waren zooveel auto's op de baan, dat de chauffeurs geen kans zagen er doorheen te geraken. Honderden en nog honderden wagens stonden geparkeerd in de tuinen en langs de wegen. In hun eenvoud dachten de menschen beveiligd te zijn voor het oorlogsgevaar, als ze tweehonderd kilometers van het front wegtrokken...

Met de meest onmogelijke voertuigen werden trossen kinderen aangebracht; ze kwamen uit de Kempen, uit Waalsch Brabant en uit Haspengouw. De hotels, die men haastig had geopend, waren overvol. Op de terrassen der café's zaten de vele deftige burgers uit de provincie bij hun goede, traditioneele pint en voelden hun zenuwen ontspannen bij de gedachte, dat ze eindelijk rustig en veilig waren.

Velen waren echter niet zoo gerust in den toestand; hoe dichter we bij de grens kwamen, hoe talrijker zij werden in de zonnige stadsstraten en langs de breede wegen, die naar Frankrijk voerden.

Beschermd door de gendarmen kregen wij een

doorgang links van de talrijke auto's der vluchtelingen. « Weg met de Joden! » werd er geroepen. Goed geïnstalleerd in luxueuse autocars, bevoorrecht bij het overschrijden der grens, moesten wij zonder twijfel voor Israëlieten doorgaan.

Sinds wij Oostende verlaten hadden, waren ons voortdurend Fransche troepen voorbijgereden. Zulks was niet van aard om veel vertrouwen te wekken. Ik dacht aan den toestand in 1914. De jongens trapten er lustig op los, kleine wapperende vlaggetjes vooraan bij het stuur. In mijn geest zag ik een beetje sceptisch, den schok, die deze lichte fietsen met hun wemelende vlaggetjes zou vernietigen, als ze tegen den stalen muur der *Panzerdivisionen* gingen botsen.

Eens, dat wij de grens overschreden hadden, wachtte mij een groote verrassing. Nu hadden wij de massa vluchtelingen ver achter ons gelaten: al de ongelukkigen per auto of te voet, gebogen onder de zwaarte van reusachtige pakken; vrouwen met arme uitgeputte kinderen; verminkten, voorthinkend op hun krukken langs de eindelooze wegen. Hier waren de velden vrij van dit prangend beeld; hier was het nog mogelijk om zich heen te kijken. Ik speurde rond, verrast door zooveel roekeloosheid.

Er bestond geen enkel verdedigingswerk. Al de

mededeelingen over een Maginot-lijn, verlengd van Thionville tot aan de Noordzee, bleken eens te meer holle politieke rhetoriek geweest te zijn. Hier en daar werd er gearbeid in de velden... maar aan den oogst. De koppige, Fransche boer zou zijn grond maar prijs geven, als de eerste kogels er langs floten...

Er was geen spoor van loopgraven, prikkeldraadversperringen, blokhuizen of anti-tank kanalen. Er was zelfs geen schaduw van één of andere militaire onderneming. Niets dan weiden, populieren, havervelden en aardappelland. Nergens was er iets te ontwaren van een strategische onderneming. De streek vertoonde zich kaal als een knikker. Tot bij Duinkerken heerschte dezelfde verlatenheid, dezelfde dwaze onverschilligheid. De Duitschers zouden er zoo gemakkelijk doorheen trekken alsof ze op oefening waren in open veld.

Tegen de lucht teekende de oude Vlaamsche haven haar roestig profiel van schouwen en kranen. Wij bereikten een stofferige plaats, die den naam droeg van Jan Bart, afstammeling van de oude veroveraars van de Noordzee, aan wiens vreemden roem voor immer de herinnering verbonden blijft van de splitsing der Noordzeekust.

Wij hielden halt voor een kazerne. De poorten werden geopend. Men parkeerde ons op de groo-

te binnenkoer. Rondom werd een cordon soldaten uit de kolonie opgesteld. Veel te wijde khaki kapoten, net als kamerjassen, vielen tot op hun voeten. In hun zwarte gezichten fonkelden dom en loensch hun blinkende oogen.

In het aanschijn van den dood.

Heel vlug stond de kazerne te Duinkerken overhoop.

Ik was herkend geworden en van alle zijden stroomden de kijklustigen toe.

Wij werden naar de privaten gebracht. Men deed ons er binnengaan, nog altijd twee aan twee geboeid; er werd geroepen, gescholden, maar onze boeien bleven strak bevestigd. Een benedictijnermonnik met een ascetengelaat moest zich op dezelfde wijze laten behandelen, vastgekluisterd aan een ander gevangene. De vrouwen, die in onze groep waren, werden eveneens zóó vernederd, zonder dat iemand een beetje meevoelen toonde voor die arme, geknakte wezens.

Wanneer wij de huilende bende opnieuw voorbij gingen, kozen ze mij als voorwerp van hun bijzonder grove en gemeene toespelingen.

Gedurende twee vólle uren zou ik een jammerlijke bezienswaardigheid worden.

Toen de eerste nieuwsgierigen rond onzen wagen drumden, trachtten Belgische gendarmen hen op afstand te houden. Het duurde echter niet lang. Terwijl wij ons moesten tevreden stellen met een stuk droog brood en een sneetje blikjesvleesch, werden voor hen rijkgevulde tafels in gereedheid gebracht; ze deden zich dapper te goed aan den gul bedeelden pinard en waren in een omziens dronken!

Al heel gauw begrepen zij, dat mijn aanwezigheid de Franschen boeide, en dat succes zouden ze nu eens echt uitbuiten.

Eerst brachten ze Fransche soldaten bij mij en met een Breugheliaansche gulheid lachten ze met de spotternijen, die mij werden toegestuurd. Officieren, soldaten, dokters, koks... allen draaiden om mij heen, spottend en dreigend; voor allen werd ik gedurende een korte poos, de lang gezochte prooi, die ze konden treffen met hun giftpijlen.

Wat had ik hun misdaan? In mijn dagbladen had ik tegenover Frankrijk steeds een correcte taal gevoerd. Ik wou Frankrijk toch niet treffen, als ik de laagheden ontmaskerde van de Marxistische-Joodsche- en Vrijmetselaarshorden, die te Parijs regeerden en het land langzaam naar den afgrond sleurden! Ik had Frankrijk niet gelaakt, maar alleen diegenen, die het wilden vernietigen.

Maar de pers was in hun handen! Sinds 1937

was ik in al die dagbladen afgeschilderd als den meest verwoeden vijand van Frankrijk. En al deze leugens had het volk goedmoedig geslikt. Het was de haat en de laster van al die jaren, die in de kazerne te Duinkerken, rond mij de woede deed losbarsten, op Woensdag 15 Mei.

Ik werd verantwoordelijk gesteld voor al de bombardementen en voor al de rampen, die over hen waren gekomen sinds het begin van den oorlog.

Zij verblijdden zich over het feit, dat ik, een medewerker van Hitler, zoo stevig vastgehouden werd. Zij waren ervan overtuigd, dat de zorg voor mijn levensbehoud, wel één der voornaamste bekommernissen was van den Rijkskanselier en dat hij niets beters te doen had, dan mijn lotgevallen van uur tot uur te volgen!

Toen een formatie «Messerschmit's» boven onze wagens cirkelde, hoorde ik hen luchtig zeggen:

— « Wees gerust, ze zullen niets laten vallen! Ze weten wel dat « hij » er is! »

Nog tweemaal verschenen de vliegtuigen opnieuw, telkens aangekondigd door het schrijnend sirenengehuil. Er gebeurde echter niets.

— « Ge ziet het wel, hé! Dien ploert van een Degrelle volgen ze overal! »

Op de kazernekoer waren nu Belgische solda-

ten aangekomen, jammerlijke overblijfsels van de regimenten, die op de hoogvlakte van Herve en Verviers, vernietigd waren. Deze Ardeensche jagers waaronder ik een Brusselsch magistraat had herkend, betoonden mij niet de minste vijandschap. Zij hielden zich veeleer afzijdig, alsof ze zich schaamden over al den onzin, die tegen mij werd uitgekraamd. Maar nu dwong men hen naar mij toe te komen. Sommigen lieten zich meesleuren. Anderen gingen een eind verder tegen den muur zitten, alsof dit vertoon hen walgde.

Dan waren het burgers, die toegeloopen kwamen; naar alle waarschijnlijkheid, dagbladschrijvers. In de stad werd het nieuws van mijn aankomst rondverteld. En ten laatste ontving ik ook nog het bezoek van den onder-prefekt in hoogsteigen persoon, die puffend als een locomotief kwam aangehold in zijn gegalonneerd kostuum. Tenslotte wilde ook hij mij eens bekijken.

De geheimzinnige burger met den bril was in zijn nopjes met al deze voorvalletjes. Hij deed de begeleidende dames uitstijgen. De onder-prefekt maakte een buiging voor hen en kuste hen de hand. Kakelend als hennen beantwoordden de twee eleganties deze vriendelijkheden. Men had zich in een mondain salon kunnen wanen!

Daarna maakte de onder-prefekt een wandeling langsheen onzen wagen. Om te beginnen verwarde hij mij met een buurman, een kalen man met uitstaande ooren, die er wel zeventig jaar uitzag. Toen hij eindelijk mijn identiteit had vastgesteld, bleef hij me vijf minuten lang strak aankijken en ging dan heen met opeengeperste lippen, onwankelbaar overtuigd van de kolossale grootte van mijn misdaden.

Wat mij eigenlijk het meest hinderde was, dat hij vastgeankerd bleef op de koer. Er waaide nochtans een rukwind, die het zand in wolken opjoeg en die tevergeefs poogde, de zilveren kepi van Mijnheer den onder-prefekt in het stof te slingeren. Spijts die onprettige dingen bleef hij manmoedig op zijn post, midden het opgejaagde stof, alsof hij de kommandant geweest ware van een bataljon uit het Vreemdelingen-Legioen, ergens op een fort te Taffilalet.

Van tijd tot tijd kwamen estafetten hem nieuws brengen en vertrokken dan haastig met het antwoord naar de bureelen.

De woede tegen mij steeg met den minuut.

— « Aan den muur! Uw uren zijn geteld, Hitler! Twaalf kogels moet de schurk hebben, en zonder uitstel! »

Gebalde vuisten werden opgestoken. Sommigen deden een gebaar, alsof ze een mes gingen openen. Een Fransch kapitein onderscheidde zich bijzonder door zijn onbeheerschtheid. Hij liep voortdurend over en weer, praatte een tijdje met

ten aangekomen, jammerlijke overblijfsels van de regimenten, die op de hoogvlakte van Herve en Verviers, vernietigd waren. Deze Ardeensche jagers waaronder ik een Brusselsch magistraat had herkend, betoonden mij niet de minste vijandschap. Zij hielden zich veeleer afzijdig, alsof ze zich schaamden over al den onzin, die tegen mij werd uitgekraamd. Maar nu dwong men hen naar mij toe te komen. Sommigen lieten zich meesleuren. Anderen gingen een eind verder tegen den muur zitten, alsof dit vertoon hen walgde.

Dan waren het burgers, die toegeloopen kwamen; naar alle waarschijnlijkheid, dagbladschrijvers. In de stad werd het nieuws van mijn aankomst rondverteld. En ten laatste ontving ik ook nog het bezoek van den onder-prefekt in hoogsteigen persoon, die puffend als een locomotief kwam aangehold in zijn gegalonneerd kostuum. Tenslotte wilde ook hij mij eens bekijken.

De geheimzinnige burger met den bril was in zijn nopjes met al deze voorvalletjes. Hij deed de begeleidende dames uitstijgen. De onder-prefekt maakte een buiging voor hen en kuste hen de hand. Kakelend als hennen beantwoordden de twee eleganties deze vriendelijkheden. Men had zich in een mondain salon kunnen wanen!

Daarna maakte de onder-prefekt een wandeling langsheen onzen wagen. Om te beginnen verwarde hij mij met een buurman, een kalen man met

uitstaande ooren, die er wel zeventig jaar uitzag. Toen hij eindelijk mijn identiteit had vastgesteld, bleef hij me vijf minuten lang strak aankijken en ging dan heen met opeengeperste lippen, onwankelbaar overtuigd van de kolossale grootte van mijn misdaden.

Wat mij eigenlijk het meest hinderde was, dat hij vastgeankerd bleef op de koer. Er waaide nochtans een rukwind, die het zand in wolken opjoeg en die tevergeefs poogde, de zilveren kepi van Mijnheer den onder-prefekt in het stof te slingeren. Spijts die onprettige dingen bleef hij manmoedig op zijn post, midden het opgejaagde stof, alsof hij de kommandant geweest ware van een bataljon uit het Vreemdelingen-Legioen, ergens op een fort te Taffilalet.

Van tijd tot tijd kwamen estafetten hem nieuws brengen en vertrokken dan haastig met het antwoord naar de bureelen.

De woede tegen mij steeg met den minuut.

— « Aan den muur! Uw uren zijn geteld, Hitler! Twaalf kogels moet de schurk hebben, en zonder uitstel! »

Gebalde vuisten werden opgestoken. Sommigen deden een gebaar, alsof ze een mes gingen openen. Een Fransch kapitein onderscheidde zich bijzonder door zijn onbeheerschtheid. Hij liep voortdurend over en weer, praatte een tijdje met

den prefekt en holde dan weer haastig het gebouw binnen.

De chauffeurs van onze wagens hadden al een heelen tijd den noodigen benzinevoorraad vernieuwd en begonnen zich te vervelen. Wrevelig bleven ze achter het stuur zitten. Wij hadden reeds lang moeten vertrekken. Uit de gebaren van den prefekt begreep ik echter, dat ik de schuld droeg van dit nieuwe oponthoud. Ik had den indruk, dat er op een bevel gewacht werd. Na een poos verscheen de kapitein opnieuw, geheel van streek; hij verzocht den prefekt en den geheimzinnigen burger hem te volgen.

Het duurde eenige oogenblikken. Dan kwam de laatstgenoemde alléén terug tot bij onzen wagen. Hij rukte het portier open en brulde:

— « Doe Degrelle komen ! »

Pas had ik den drempel van het bureel overschreden in het gezelschap van twee gendarmen, of de kapitein stormde, bleek van woede, op mij toe, ontnam mij mijn heel bezit en verpletterde mij met zijn nijdige stem.

— « Het uur is ernstig, Degrelle ! Duizenden vrouwen en kinderen zijn gedood, vermorzeld. Uw koning heeft slechts de laatste dagen klaar gezien. — En gij, ge werkt in verstandhouding met Hitler ! »

Ik trachtte hem uit te leggen, dat mijn politiek van neutraliteit geheel in overeenstemming was met die van den Koning en dat ik Hitler maar éénmaal ontmoet had in mijn leven, in 1936. Het hielp niet; vóór ik ophield met spreken, laaide de haat nog heviger op in de oogen van den officier. Hij sloeg me overal waar hij me raken kon; dan greep hij den revolver van één der gendarmen en brulde:

— « Ik schiet U neer ! Ik heb het recht ! Ik schiet U neer ! Ik schiet U neér ! »

Hij mikte op mijn borst. Het duurde één verschrikkelijk oogenblik, waarin ik het vreemde gevoel kende, dat mijn heele gespannen lichaam aan stukken sprong. Mijn blik bleef vastgepriemd in de grijze beluste oogen over mij. Hij deed een bruuske beweging, alsof hij zich bedacht:

— « Met zoo'n krapuul als gij, wil ik mijn bureel niet vuil maken. — Wij zullen U buiten neerschieten ! » riep hij.

In den gang gaf hij zijn bevelen.

— « Vier soldaten, bajonet op het geweer ! »

De bende Belgische gendarmen lieten dit alles gebeuren; bleek als de dood, met dikke zweetdruppels op het gezicht zouden ze er niet voor teruggedeinsd zijn, een landgenoot te laten vermoorden, die aan hun zorgen was toevertrouwd. Ik slingerde hen mijn verontwaardiging over hun

lafheid vlak in het domme gezicht. Zij durfden niet eens antwoorden.

Intusschen was de burger verdwenen. Er was zelfs geen overheid aanwezig om de gendarmen verdere bevelen te geven. Zij lieten hun gevangene in de handen van vreemdelingen, die daarop niet het minste recht hadden.

Van de zijde der gendarmen mocht ik geen enkele tegemoetkoming meer verwachten.

Ik vroeg een briefje te mogen schrijven aan mijn vrouw, alvorens te sterven.

Het werd geweigerd.

Ik vroeg mijn biecht te mogen spreken, daar ik in de buurt van de autocar, een priester gezien had.

Het werd geweigerd.

Ik richtte mij tot den Franschen kapitein en zei hem:

— « Met mij te dooden kunt ge nog een onrechtvaardigheid bijvoegen aan de oneindige reeks, die zich nu al opstapelt en van mijn vier kindjes, vier kleine weesjes meer maken! »

Hij gaf mij dit ontzettend antwoord:

— « Als uw kinderen hier waren, zou ik ze alle vier, één voor één, voor uw oogen afmaken! »

Mijn polsen werden samengesnoerd. De soldaten verschenen, de bajonet op het geweer.

Wij gingen op stap, tusschen de dubbele haag woest geworden toeschouwers. Van voor liep een

officier, voor en achter mij, twee soldaten. Terwijl ik voorbij schreed, werd ik op beestachtige en brutale wijze gestampt.

Wij kwamen aan een donkeren gang; de grendels werden weggeschoven en zij duwden mij in een vieselijk hok, waarin ik niets anders vond dan wat stroo, een emmer water en een walgelijk privaat.

Buiten klonken honderden verwarde kreten.

Ik was heel kalm gebleven. Ik hield van het leven. Heel mijn wezen kwam in opstand tegen den dood; de herinnering aan mijn vrouw en mijn kinderen maakte het mij niet gemakkelijker en ik wist, dat ik niet zou kunnen sterven, zonder innerlijk verwoest te zijn. Ik ging neergeschoten worden, ver van al degenen, die ik liefhad.

Zou men ooit mijn spoor terugvinden?

Als een beest zou ik over den grond gesleurd worden. En over mijn vermorzeld lichaam zou de oorlog voortrazen...

Maar ik had noch tijd, noch lust tot jammeren. Ik trachtte mij voor te bereiden om goed te sterven. Mijn leven was altijd eerlijk geweest. Ik stierf onschuldig. Ik vertrouwde mijn kinderen toe aan God, die nu mijn schoone jeugd ging terugnemen. Dan trachtte ik me zelf te beheerschen om mij niet te zeer door de smart te laten vermoezelen.

Een gehuil zonder einde echode door mijn cel;

de drie groote autocars verlieten de kazerne voor een nieuwen tocht.

Ik werd dus aan mijn lot overgelaten.

Maar de heele buurt, die op de hoogte was gebracht van mijn aanwezigheid had de wagens opgewacht bij het uitrijden van de kazernepoort.

Vanuit mijn hok kon ik de verwarde kreten hooren:

— « Ter dood! Ter dood! » De claxons toeterden onverpoosd. Het was zeker, dat het volk de autocars belette vooruit te komen. Een tiental minuten duurde het, alvorens het rumoer ophield.

Dicht bij mijn cel steeg de opwinding ten top. Soldaten waren inlichtingen gaan nemen. Ik hoorde ze aan de wachtposten meedeelen:

— « 't Is er mee gedaan, hij is ter dood veroordeeld! Seffens gaat hij neergekogeld worden. »

Dit nieuws zweepte de menigte nog meer op.

Ze wrongen aan de tralies, rammelden aan de grendels en trachtten de deur in te beuken; officieren en soldaten drongen in mijn cel om mij vlak in het gezicht de brutaalste schimpwoorden te smijten. Een bewaker onderscheidde zich bijzonder door zijn gemeenheid; eerst nam hij den emmer water weg: dat water vol met stukjes stroo was waarschijnlijk nog te goed voor mij. Dan had hij plots iets gevonden om den spotlust nog verder op te drijven van al dezen, die hij binnenliet: hij trok mijn hemd uit mijn broek.

Mijn handen waren geboeid. Ik moest onmachtig toezien. Rondom mij klonk het hoongelach nog brutaler en scherper.

Aan het defilé kwam geen einde. Ieder afzonderlijk vergastte mij op de heftigste scheldwoorden uit zijn woordenschat. Een zee van haat stormde over mij heen. Ik was overgeleverd aan het dierlijk instinct van een waanzinnige massa.

Nog duidelijker rees het gevaar voor mij op. Sinds eenige oogenblikken had men mij alleen gelaten. Een langgerekt fluiten had de laatste huilende toeschouwers buiten geroepen. Plots klonk door de gangen het jachtige loopen van een losgelaten bende.

Ik begreep, dat het volk mijn cel wou inbeuken. Zij schoven de grendels weg en trachtten het roestige slot open te breken.

— « Wij zullen hem zijn... afsnijden! » schreeuwden ze.

Als de deur begaf zou ik ijselijk verminkt worden.

De deur begaf niet. Het walgelijk privaat, dat zich links in mijn cel bevond, had een beschot langs de buitenzijde en nu wilden ze ook dat inrammen.

Alhoewel geboeid, trachtte ik met al mijn krachten en ten koste van veel pijn tegen te duwen. Maar trots alle moeite zou het beschot niet lang kunnen stand houden.

Een haastige stap buiten deed de massa terugwijken. Na een tijdje sukkelen met roestige sleutels werd de celdeur wijd opengeworpen. De kapitein trad binnen.

— « Nu is het uit, zei ik bij mezelf, dit is het uur... »

Ik liep door den lagen gang. Op de koer wachtte een auto. Men deed me instijgen in gezelschap van een soldaat, die zijn geweerkolf in mijn zijde gedrukt hield.

— « Stuur hem een kogel in zijn pens ! » brulde een kok met een van woede vertrokken mond.

— « We zullen hem twaalf kogels in zijn pens schieten », antwoordde onmiddellijk de kapitein.

De auto verliet de kazerne.

Wij lieten de haven achter ons en reden tot vlak bij een kanaal. Het water lag glanzend stil als een spiegel, met groote witte wolkenvlekken op zijn blauwe effenheid; het leken wel drijvende waterlelies uit den hemel gevallen.

Ik kreeg den tijd niet om dit mooie landschap te genieten; de motor viel stil. De kapitein stapte uit.

— « 't Is er mee gedaan », bevestigde hij strak.

Voor ik ook maar eventjes had kunnen rondkijken, bond hij mij een witten doek voor de oogen.

Nu was ik klaar om de twaalf kogels te ontvangen, waarvan hij gesproken had bij het vertrek.

Waar ging ik nu nog heen gebracht worden, mijn handen geboeid en mijn gelaat pijnlijk van den vastgesnoerden blinddoek. De auto was opnieuw vertrokken. Misschien gingen ze ergens een schietterrein opzoeken of een verlaten plek om mij daar rustig om te brengen. Het was broeiend heet. In mijn linkerzijde drukte het geweer van den soldaat. De rit ging verder, immer verder.

Waarom toch die moreele marteling van dien blinddoek zoolang op voorhand ?

De tocht duurde minstens nog een uur. Er werd geen woord gesproken.

Eindelijk vertraagden wij. De auto stopte. Gerucht van wapengekletter drong tot mij door. Ik werd buitengesleurd. Den blinddoek afgerukt! De kapitein schudde mij door elkaar:

— « Ledig uw zakken, voor dat uw zaak geregeld wordt ! Ge wordt beschuldigd van spionnage ! Wet van 27 Juni 1932. Doodsstraf ! »

Deze bedreiging leek mij zoo ontzettend dwaas, dat ik moeite had om ernstig te blijven.

Als partijleider, volksvertegenwoordiger en dagbladdirecteur, dag en nacht bezorgd om de publieke opinie van mijn land te zuiveren van het bedrog, had ik andere bezigheden dan spionnagedienst.

Ik zou het moreel niet kunnen verantwoorden hebben voor één der oorlogvoerende partijen te

intrigeeren als ik terzelfdertijd een heftige voorstander was van de neutrale politiek.

Trouwens, spionnagedienst verrichten ten voordeele van een vreemd land heb ik steeds een gemeene zaak gevonden. Zooiets doen in dienst van eigen land is nog te aanvaarden. Maar dergelijke praktijken verrichten voor een vreemde mogendheid is mijns inziens wel den laagsten vorm van internationale dienstbaarheid.

Ik was inderdaad een vurig partijganger geweest van de Belgische neutraliteit; dat was mijn recht en zelfs mijn plicht. Voor mijzelf had ik de zekerheid, dat den derden September 1939 de oorlog werd verklaard met een onbegrijpelijke lichtzinnigheid, die ongetwijfeld de bron moest worden van vele groote rampen; anderen dan ik hebben het moeten bekennen, maar jammer genoeg te laat...

De Fransche overheden van hun kant geloofden zoo weinig in den spioen-Degrelle, dat zij hem in vollen oorlog de toelating gaven om de heele kerstweek 1939-1940 te Parijs door te brengen! Voor mezelf was ik er goed van overtuigd, dat ik twee zaken met mijn leven zou moeten betalen: mijn ijver voor een neutrale politiek en mijn ononderbroken campagne voor een vrede door onderhandeling.

De kapitein die zich te Duinkerken met mijn zaak had bezig gehouden, had niet aan spionnage

gedacht. Die beschuldiging kwam eerst later met het inzicht mij te doen spreken en ook om al de onrechtvaardigheden goed te praten, die zich aan mijn persoon voltrokken; mijn vlugge inhechtenisneming, de weigering tot verdediging, de weigering tot beroep en ten laatste ook nog het perspectief der doodsstraf.

Hoe vreemd het ook moge klinken, die gevaarlijke misdaad, die mij ten laste werd gelegd vroolijkte mij op en gaf mij moed.

Als men moet sterven is een uitstel niet zonder beteekenis!

Toch kon ik de droeve geschiedenis niet vergeten, van de arme soldaten, die door den oorlogsraad van 1914-1918 tot den dood verwezen werden na een onderhoor van een kwartier.

Opnieuw moest ik instijgen. Wij reden nu langs breede lanen. Ik herkende het stadsbeeld van Rijsel. Op een naambordje las ik: « rue de Solferino ».

Ergens op den drempel van een deur werd ik opgewacht.

— « Hier is hij, de beruchte Degrelle! Dat is er zeker een voor het « trou noir? »

— « Ploert! » Hiermede werd ik op zijn vriendelijkst begroet door den sergeant, die mij dwong uit te stappen.

Het huis der folteringen.

In het beruchte « trou noir » was er waarschijnlijk geen plaats meer. Ik werd binnengeleid in de tweede plaats van het gelijkvloers. Zeven of acht personen met ontstelde, vertrokken gezichten, leunden moe, hun armen op de tafel. Soldaten, de bajonet op het geweer, bewaakten hen. Niemand zei iets. Ik trachtte mij zoo goed mogelijk met een gebroken stoel te behelpen. Dan wachtte ik.

Van tijd tot tijd richtte één van de aanwezigen het hoofd op. In hun vreemd gezwollen gelaat knipperden hun oogen tegen het licht; er lag iets hulpeloos tragisch in hun blik.

De man, rechts naast mij trok bijzonder mijn aandacht. Zijn gezicht zag er paars en gezwollen uit. Zijn oogen met de zware oogleden waren met bloed doorloopen. Ik veronderstelde, dat hij een slechten bloedsomloop had.

Geen enkel van die wezens bekeek mij. Ieder van hen zocht een beetje rust voor zijn hoofd in

de veiligheid van zijn gekruiste armen. Als er één de oogen opsloeg, verloor zijn blik zich in de verte.

Sinds den vroegen morgen had ik zooveel meegemaakt, dat ik geen moeite deed om al het vreemde rondom mij te begrijpen.

Men sloeg ons gade doorheen het venster. Ik hoorde fluisteren:

— « Degrelle is er! »

— « Waar? »

— « Kijk, die daar vlak bij — die met zijn smerigen kop, dat moet hij zijn! »

Mijn lotgenooten waren zoo versuft, dat geen van hen glimlachte. Het leek wel of zij geen van allen iets gehoord hadden. Ik begon mij af te vragen of ik niet in een kamp van doof-stommen terecht was gekomen.

Belust om iets nieuws te ontdekken, vroeg ik de toelating om mij even te mogen verwijderen. Het was anders overbodig, want mijn geboeide handen maakten elke persoonlijke handeling onmogelijk. Toch vond ik datgene, wat ik zocht; op een stukje krant tegen den grond las ik: « Overgave van het Hollandsche leger ». Nu begreep ik de dolle vlucht uit Brugge en de waanzinnige woede van mijn beulen te Duinkerken.

Ik keerde terug langs de voorkamer die stilaan vol liep. Er werden vrouwen binnengebracht. Onder hen bevond zich zelfs een Chineesche. 's A-

vonds om 6 uur had ik nog geen woord vernomen. Wat deden al deze menschen hier ? Al die uren was men niemand komen halen. Met uitzondering van de Chineesche, die door haar blik en haar tint zoo goed haar afkomst verraadde, waar kwamen die andere versufte en gebroken wezens vandaan ?

Eindelijk werd er boven aan den smallen trap, die naar de verdieping leidde een naam geroepen.

Een oude man stond op en klom rustig naar boven.

Opnieuw werd het stil.

Plots scheurde door die stilte een nijdig stemmenlawaai. Er werd gedreigd. Er werd op de tafel geslagen. Een menschelijk wezen werd gestompt want doorheen het rumoer jammerde een stem : « Ai... ai... ai... »

Ontsteld keek ik mijn lotgenooten aan : Niemand roerde. Zij hielden hun hoofd in de armen gesteund.

Op de verdieping klonk opnieuw het jammerende ai... ai... ai !...

Boven ons hoofd hamerden de stappen ; meubels werden omvergeworpen en een lichaam over den grond gesleurd.

— « Ai... ai ! » huilde weer de wanhopige stem.

In den gang klonk een helsch lawaai. Iemand duikelde naar beneden van al de trappen.

Geen mensch, die iets zei. Ik hoorde een zacht

geschuifel, een moeizamen stap. In de deuropening, verscheen de oude man, die daareven naar boven was geroepen. Uit zijn vuurrood gezicht puilden de gezwollen oogen. Hij drukte zijn gekwetste hand tegen zijn kaaksbeen en viel bevend op een stoel. Ook zijn voeten deden hem ontzettend pijn. Hij smeekte om water.

Niemand antwoordde.

Hij zuchtte zwaar. Na een poos zag ik hem met de hand over het hoofd wrijven ; tusschen zijn vingers hingen heele haarklissen.

Nu begreep ik plots de oorzaak van den slechten bloedsomloop van mijn gebuur. Dat paars en roodgestreept gelaat, had hij waarschijnlijk « boven » gehaald.

Al deze ontstelde verstompte gezichten hadden misschien « gezien » en « gevoeld ».

En ik zelf, zou ik binnen weinige oogenblikken ook mijn naam niet hooren roepen in den hollen gang ?

Er werden eenige vuile dekens rondgedeeld en iedereen legde zich neer tegen de planken.

Ik strekte mij uit, doorvlijmd van pijn : de knellende ijzers rond mijn polsen begonnen in mijn vleesch te dringen. Ik lag langsuit tegen den muur, vlak in den tocht, die later in den nacht mij ijzig zou doen huiveren. Ieder gebaar deed mij ontzettend pijn in mijn doorkorven polsen. Ik begon

zachtjes te bidden, wachtend op de stem, die mij op mijn beurt naar de folterkamer zou roepen.

De één na de ander moest naar boven gaan. Het werd telkens, hetzelfde lawaai, hetzelfde gehuil en denzelfden ontzettenden terugkeer. Mijn gebuur met het paarse gezicht kwam onkennelijk weer. Tegen middernacht werd het vertoon nog ontstellender. Een ongelukkige kwam naar beneden, het gezicht werkelijk vermorzeld: hij spuwde al zijn tanden uit. Een goedhartig soldaat reikte hem een glas water om zijn bebloeden mond te spoelen.

Op den planken vloer bleef iedereen roerloos liggen. Zelfs bij het ergste rumoer durfde niemand het hoofd opheffen. Er heerschte een panische schrik.

— « Degrelle ! » brulde een stentorstem.

Ik richtte mij zoo goed mogelijk op en klom naar boven. In een fletsen lichtcirkel zaten verscheidene mannen in hun hemdsmouwen met een uiterlijk van echte boksers. Hun aanvoerder, een enorme kolos in 't bruin gekleed, had een paar handen gelijk een beroepsbokser. Met zijn rozig glad gezicht zag hij er bijzonder vroolijk uit. In den loop van den avond had hij al zooveel oogen kunnen blauw stompen, dat zijn boksersvreugde misschien gewettigd was. Daarbij wachtten er beneden nog zooveel. Een vooruitzicht, dat zijn enthousiasme deed opflakkeren.

— « Die daar, is dat Degrelle ? » riep hij minachtend, als hij me opmerkte.

Dat was alles voor het oogenblik. Gelijk een echte genieter vond hij er een heimelijk genoegen in, zijn prooi eens goed te beloeren alvorens ze te verslinden.

Hij deed me terug naar beneden gaan. Eventjes was ik opgelucht voor mijn 32 tanden. Ik zag ze nog altijd liever in den spiegel dan in een glas.

Rond middernacht klonk het opnieuw in den gang:

— « Degrelle ! »

Moeizaam kroop ik weer recht, nu deed men mij een andere plaats binnengaan. Rond de tafel zaten verscheidene officieren.

Een kolonel zat dezen geïmproviseerden oorlogsraad voor. Rechts van hem herkende ik de kapitein, die mij te Duinkerken zóó hevig gestompt had, dat hij nu verplicht was een verband rond zijn hand te dragen.

— « Gij wordt betaald door Hitler ? » begon de kolonel.

Aanstonds antwoordde ik, dat ik gelijk wie uitdaagde, die zich veroorloofde zulke beschuldiging te uiten.

— « In België heb ik al degenen, die het aandurfden dergelijken smaad te verspreiden, door de rechtbanken doen veroordeelen. »

— « Voor uw dagbladen hebt ge toch artikels

ontvangen, die in Duitschland geschreven waren? » hernam hij.

— « Nooit heb ik een artikel van dien aard ontvangen of gepubliceerd. »

Na deze markante verklaring stond de lange magere kolonel met zijn kankerkleurig gezicht op en zei een beetje kalmer:

— « Het bewijs van uw haat voor Frankrijk hebben wij gekregen met de foto der muilezels, die in uw dagblad is verschenen. »

Ik begreep er niets van.

Eindelijk herinnerde ik mij het cliché van een agentschap, door heel de Belgische pers gebruikt en dat een beeld had gebracht van Fransche muilezels die moesten ingescheept worden voor de noodlottige expeditie in Noorwegen.

Het was in die foto dat de luitenant een kwetsende toespeling ontdekte.

's Nachts in volle oorlogsgeweld werd ik dus gedwongen om, gebonden als een worst, over een muilezel te redewisten!

Deze nieuwe geestigheid leek me wat al te pikant. Ik kreeg den durf om mijn ondervragers het volgende te zeggen:

— « Heeren, ik word niet vervolgd om een muilezel gesmaad te hebben maar wel om spionnagedienst. Het is nu aan u, uw beschuldiging beter te omschrijven. Want ik weet nog altijd niet, in welk opzicht ik betrokken ben in een

spionnagezaak tegen Frankrijk. Deze feiten zou ik graag wat nader bepaald zien. Welke zijn ze? »

De kapitein uit Duinkerken vloog uit:

— « Wat heeft hij gegeten sinds daarstraks? »

Ik had niets gegeten. Al wat ik sinds 's morgens ontvangen had, waren slagen. Maar ik was vast besloten mijn eer en mijn leven goed te verdedigen.

— « Hebt ge samen gewerkt met X en Y? »

En de kolonel noemde mij den naam van twee Belgen, die ik heelemaal niet kende.

— « Ik weet zelfs niet van wie ge spreekt », antwoordde ik.

En voegde er aanstonds bij: « Wel, Heeren, is dat alles?... »

Verontwaardigd besloot de kolonel:

— « We zullen zien! »

Voor de tweede maal mocht ik terug naar beneden gaan.

Van tegen de planken kon ik mij heel goed rekenschap geven van de opwinding die boven bij den kolonel heerschte. De ondervraging had niet veel succes gekend en nu werd er op hoogen toon geredetwist, terwijl de Duitsche vliegtuigen almaardoor over de daken raasden.

Juist trachtte ik een beetje in te dommelen, als ik voor de derde maal geroepen werd.

— « Degrelle! »

— « Wat wilden ze nu weer? »

Op het oogenblik, dat ik het bureel wou binnentreden gaf de kolonel juist het bevel, de deur opnieuw te sluiten.

Ik zocht beneden weer mijn hoekje op. Vijf minuten later hoorde ik de officieren praten in den gang. Een auto voerde hen wie weet waarheen. Boven begon de bokser opnieuw met zijn tragische naamafroeping.

Niets ontging mij tijdens dien nacht.

Ik rilde zoo van kou en mijn polsen deden zoo'n pijn, dat ik op de harde planken geen oogenblik kon inslapen.

Alhoewel ik geen gerucht vernam, had ik toch den indruk, dat er in geen van beide kamers iemand sliep.

Om het half uur kwam een nieuw slachtoffer naar beneden, vreeselijk toegetakeld.

Vrouwen werden ook geroepen. Eén van hen hoorde ik eindeloos lang klagen en kreunen.

Helscher nog werd het gezoef der vliegtuigmotoren boven ons hoofd. Soms leek het wel of ze maar tien meter boven het dak scheerden. Rondom strooiden zij hun bommen, en de eene geweldige ontploffing knalde na de andere. Indien één enkele bom dit bouwvallige huis had moeten treffen, waren wij allen vermorzeld geweest.

De dag begon te lichten en nog bleef de ondervraging voortduren. Nog nooit was de worsteling boven zoo heftig geweest. Stoelen en meubels werden tegen den grond gesmeten. Boven het lawaai uit klonk het gehuil van het slachtoffer dat zoo deerlijk toegetakeld werd. Er werd zoo verwoed op geslagen, dat wij ons ieder oogenblik aan een ongeluk verwachtten.

Plots werd hij van de trappen gestooten. Met een ijselijken gil rolde hij tot op het gelijkvloers. Toen gebeurde het onverwachte; hoe het kwam, weet ik niet, maar de voordeur was opengebleven; gek van pijn met het beeld van de vrijheid op vijf meter vóór hem, waagde het slachtoffer den sprong naar buiten. Nu begon een dolle achtervolging. Politieagenten, soldaten en inspecteurs zaten hem na. Vijf minuten lang hoorden wij niets dan stemmen in de verte, dan kwamen de stappen dichter, tot vlakbij de doodsreutel klonk van iemand, die voortgesleept werd. Ik weet niet hoe de ongelukkige er uit zag. Nooit heb ik hem terug gezien.

's Anderendaags gebeurde er een tragisch incident. Een jong Antwerpenaar had eveneens het dramatisch « verhoor » ondergaan. Na den afloop geraakt hij zijn zenuwen niet meer meester. Toen hij zich weer veilig wist in de donkerte van de gemeenschappelijke kamer, sneed hij zich de polsaders over met een stuk glas.

Hij werd naar het legerhospitaal gevoerd. De aders werden aanstond dichtgenaaid, en zonder verdere zorgen werd hij, half doodgebloed, ondergebracht in een vunzige cel van de gevangenis te Loos.

Drie dagen later zou ik in zijn gezelschap meer dan driehonderd kilometer afleggen.

Voor dien nacht scheen de chef-bokser zijn genoegen te hebben.

Eventjes hield hij zich nog bezig met een van mijn lotgenooten. Dan vertrok hij, om de krachten te gaan herstellen, die hij zoo offervaardig had verspild in dienst van het Recht en de Beschaving.

Om vijf uur, het is te zeggen een uur na het vertrek van bovengenoemden gentleman stonden wij op. De een na de ander ging zich even in den spiegel bekijken; zijn gezwollen oogen bekeuren, zijn bebloeden mond en zijn paars gestriemd gezicht.

Eigenlijk maakte ik een uitzondering met mijn gezonde oogen en het bezit van al mijn tanden. Ik trachtte mij te verontschuldigen.

— « Eerst moet ge op zijn van vermoeienis » fluisterde mijn gebuur met het paarse gezicht.

— « Gewoonlijk duurt het een dag of twee voor ze er mee beginnen. Ik heb hier al drie nachten doorgebracht... »

Ik trachtte te weten te komen wie mijn lotgenooten waren. De meesten waren vluchtelingen, die destijds Duitschland ontvlucht waren en nu opnieuw ronddoolden. Bij het overschrijden der grens meende men in hen spioenen te ontdekken. En van die ziekte trachtte men ze in deze kliniek te genezen.

Eventjes stak ik mijn hoofd door de deuropening van de aangrenzende kamer. Zij was opgepropt met mannen en vrouwen. Tegen den grond, het hoofd op een stoel, zat een jonge vrouw zachtjes te schreien. De kleine Chineesche had nu een groene tint gekregen. Groen, gelijk noten die nog niet ontbolsterd zijn. Het akeligste schouwspel bood een arme oude man, die gansch naakt op de tafel lag uitgestrekt. Hij lag roerloos. Zijn oogen stonden hol. Van waar kwam hij ? Wat deed hij in deze plaats waar de kleine Chineesche over hem waakte, even lief als een pardijsvogel ?

En ik zelf, hoe was ik er aan toe ? In 24 uur had ik gereisd van Brugge naar Duinkerken, van Duinkerken naar Rijsel, met het dreigende beeld van den dood vastgeschroefd in mijn gedachten.

Door mijn hoofd bonsden de herinneringen aan de folteringen van Duinkerken en aan die van den nacht te Rijsel. Als ik nog één of twee nachten moest doorbrengen in deze akelige atmosfeer zou ik een gemakkelijke prooi zijn voor de misdadigers van de bovenverdieping.

Ik rekende uit: de chef-bokser was vertrokken om vier uur dezen morgen; hij was begonnen gisterenavond om zes uur; ik mocht mij physiek niet laten overwinnen; ik moest kalm blijven, slapen, mij ergens neerleggen om weer een minimum van krachten bij elkaar te sparen. Ik zette mij neer in een hoekje tegen een ijzeren kast en twee uur lang dwong ik mezelf, mijn oogen gesloten te houden.

— « Degrelle! » werd er geroepen.

Het was pas acht uur. Ik was nog altijd nuchter. En voor de zooveelste maal moest ik naar boven.

Groot was mijn verwondering.

Op de tafel lagen mijn missaal en mijn medalie van Volksvertegenwoordiger, voorzien van steekkaarten, waarop in reusachtige letters mijn naam prijkte. Dààr, waar de Administratie zich begint de bemoeien, eindigt zeker de misdaad.

Men deed mij verschillende papieren teekenen. Het onderhoor had niets op geleverd. Het zou voortgezet worden. In afwachting werd ik onder geheime bewaking geplaatst. Ik ging overgebracht worden naar de gevangenis te Loos. Ik zuchtte diep, verlost. Zoo ver was het met mij, dat de gedachte ergens achter de tralies te mogen verblijven, mij opluchtte! Maar ik wist, dat ik al den tijd, dat ik daar verbleef niet zou behandeld worden als een weerloos dier, dat in het holle van

den nacht willekeurig gedood kan worden op een kazernekoer of ergens anders.

In een kleine auto werd ik weggebracht. Het was een prachtige Donderdagmorgen; de lucht was lauw-warm en zwaar van geuren. Wij maakten een rit langsheen de boulevards. De aanblik van de voorstad verrukte mij.

Toen wij Loos bijna bereikten, merkte de Inspecteur plots op, dat mijn handen nog immer in de boeien gekneld zaten. Hij wou ze openen. Onmogelijk. Hij gebruikte alle inbrekerstrukjes. Het hielp tot niets. Er bleef geen anderen uitweg, dan terug te keeren naar Rijsel, naar de « Rue de Solferino ».

Daar bezat niemand de sleutels!

Degene, die ze bijhield moest zich waarschijnlijk ergens in een herberg bevinden. Er bleef ons niets anders over dan overal te zoeken. Bijna in iedere herberg ontdekten wij personeel van het huis; maar niemand bezat den goeden sleutel. Tenslotte gelukten ze erin mijn doorgroefde polsen te bevrijden met behulp van een dun ijzeren latje.

De gevangenis te Loos bevond zich midden het veld, niet ver van een kanaal waardoor traag en loom de donkere booten ploegden. Het landschap

rondom was kaal en poover en de weinige boomen zagen er niet heel weelderig uit.

De ijzeren poort werd geopend.

Op het kleine plaatsje bij den ingang speelden de kinderen van den bewaker. Dat herinnerde mij aan mijn lievelingen. Maar ik dwong mezelf over de ontroering heen en liep door den langen gang; heelemaal tot aan het einde, waar een nieuwe cel mij wachtte.

Krijgsraad.

Zoodra ik te Loos was aangekomen, werd mij ieder kleedingstuk ontnomen. Ik werd onderworpen aan een langdurig onderzoek; bekeken langs voor, langs achter, in profiel, van boven, van onder, hoestend, niet hoestend, mijn voeten en vele andere zaken nog, waarover ik omwille van het fatsoen niet zal uitweiden.

Dan werd ik in een cel geduwd. Het stofferig venstertje bevond zich buiten mijn bereik... Aan een zware kram in den muur was een ijzeren bed gehangen. Een stoel, vastgemaakt aan den grond, maakte de heele bemeubeling uit.

Toch was er loopend water in de cel, met andere woorden: aan den gootsteen bevond zich een gewoon kraantje. Vandaar liep het water naar een water-closet zonder zitsel. Dat was te veel luxe. Pas had ik eventjes mijn gezicht opgefrischt of mijn heele cel werd overstroomd door een walgelijke, slijkerige brij. De afvoerbuis van het water-closet, die reeds verbonden was met oude

vodden, had begeven en telkens ik nu gebruik wilde maken van het waterkraantje, gutste die vieze vloeistof opnieuw over den vloer. De vlek breidde zich vlug uit. Tevergeefs vroeg ik den bewaker het te willen opkuischen... Hij deed het niet. Daar mijn cel bijna voor een derde overstroomd was, werd ik gedwongen mij op een klein plekje terug te trekken en daar zoo goed als onbeweeglijk te blijven.

Ik had geen enkel papier, geen enkelen brief mogen behouden. Een boek bezat ik evenmin. Mijn aandacht ging naar de muren. Ze schenen vuiler dan het overstroomde vloercement. Overal waren walgelijke teekeningen aangebracht, die getuigden van een waarachtige verwording. Met een dierlijk genoegen waren de meest erotische uitspattingen afgebeeld; heel zeker had het zicht van deze schunnigheden het administratie-personeel niet verrast, want het was goed te merken, dat er herhaaldelijk bijgevoegd waren. Van den morgen tot den avond moest de gevangene dit vertoon gadeslaan, die treurige nalatenschap van een tiental voorgangers.

Daar ik niet wist waarheen ik nog kijken kon, begon ik het reglement te ontcijferen. Dat was de eenige gedrukte tekst in de cel. Hij was dan ook tamelijk uitgebreid; vier klein-gedrukte kolommen. Bij gebrek aan verzen van Racine, bleef mij tenminste toch nog de studie van dit administratief document.

Na vijf minuten begon ik ernstig aan de gezondheid van mijn oogen te twijfelen. De tekst was zoo dubbelzinnig, dat ik mij onmogelijk indenken kon, dat er een Regeering kon bestaan, die wetteksten meedeelde op zoo'n schunnige manier, als het hier het geval was.

Na een poos begreep ik. Eén van mijn voorgangers had, gewapend met een speld, met eindeloos geduld zooveel letters en woorden geschrapt, tot den tekst werkelijk een pornografisch karakter verkregen had. Maar het heele zaakje was zoo habiel gedaan, dat alleen de brutale schunnigheid het bedrog deed uitkomen.

Ik durf geen voorbeeld aanhalen. Ge zult allicht begrijpen, welke poovere middelen tot heropbeuring, op die manier aan den gevangene in zijn cel-eenzaamheid ten dienste gesteld werden.

De namiddag duurde vreeselijk lang.

Ik bevond mij in de afdeeling, voorbehouden aan de spioenen, dus volledig afgezonderd. Geen enkele maal vernam ik iets van de buitenwereld. Als de schemering inviel werd mij doorheen het loket een kom gereikt, gevuld met slechten kost. Geheel naakt, met ijskoude voeten, wikkelde ik mij zoo goed mogelijk in de viezige katoenen dekens. Boven mij huilden steeds opnieuw de vliegtuigen, die uit den hemel omlaag scheerden en zich in benden verdeelden, gelijk wolven die van-

uit het bosch de vlakte inrenden. Het duurde een ganschen nacht. Telkens de vliegtuigen terug kwamen hoorde ik gevangenen hun ongeduld uiten met een eentonig kloppen op de buizen in hun cel. Waarschijnlijk een teeken, dat het Duitsche gevangenen waren. En die nachtelijke toenadering tusschen de Duitsche opgeslotenen beneden en hun landgenooten daarboven in het luchtruim, gaf iets episch aan de akelige gevangenisstilte.

's Morgens ontving ik een stuk grijs brood, dat ik drenken kon in een verroesten beker water.

De deur kraakte.

Ik moest in een camion stappen. Rijsel was in vier-en-twintig uur een groezelig mierennest geworden; overal rumoerden vliegtuigen. Op de banen slierden eindelooze rijen Belgische fietsen, een chaos van zwart bestoven gezichten en vuurroode opgestapelde dekens. Langsheen de lanen sliepen Belgische soldaten. Het was niet te gelooven. Maar wat mij het meest verwonderde, was de massa Fransche auto's, opgetuigd met pakken en valiezen en het dak beschermd door op elkaar gestapelde matrassen. Was Frankrijk op zijn beurt op de vlucht geslagen? En dat nu reeds, na zeven dagen oorlog?

De camion voerde mij terug naar de citadel,

waar ik twee dagen vroeger, geblinddoekt was geworden met het oog op een mogelijke fusilleering. Langs een blauwen arduinen trap bereikte ik op een terras, een vermolmd gebouw, waar de krijgsraad zijn tenten had opgeslagen en plechtig zetelde te midden van afgebrokkeld muurpleister en ontelbare eindjes sigaretten.

Ik werd binnengeleid in een bureel, dat bezweek onder den last van papierstapels. Een kleine man, die mij aan Clemenceau herinnerde, sprong recht; hij had ronde blauwe oogen, een witten knevel en zijn broek rondde aan zijn lichaam als een ballon. Het was instructierechter, kommandant Lauwerijns de Roosendael.

Toen hij me aankeek, verloor hij alle zelfbeheersching.

— « Heil Hitler! Heil Hitler! » schreeuwde hij.

Ik droeg nochtans geen knevel en had ook geen bles op het voorhoofd.

Wat deed het ertoe, ik was Hitler.

Ik liet hem zeggen. Toch vroeg ik mij af, of die brave kommandant niet een beetje te lang in de zon was gebleven.

Het venster stond open. Er zong ergens een vogel, die zich strikt buiten de politiek hield. De kommandant, even onthutst door die ongewone onderbreking, hernam snauwend:

— « En vertel me nu eens over uw betrekkingen met Mr. Streicher. »

Tot mijn spijt moest ik bekennen, dat ik Mr. Streicher niet kende.

— « Welk waren uw relaties met het Bureau Mondial ? »

De kommandant had deze twee treffers met zooveel heftigheid geplaatst, alsof het de beste stukken waren uit zijn artilleriereserve.

Maar de twee treffers waren in het water terecht gekomen en er was niemand nat bij geworden.

Toen begon de waardige rechter mij over Hitler te ondervragen.

In mijn antwoorden vond hij geen enkel motief, dat het gebruik kon wettigen van de twaalf kogels, die reeds sedert acht-en-veertig uren voor mij bestemd waren.

Dan vroeg hij uitleg over de millioenen, die het vrijgevige hoofd van het Derde Rijk iedere maand stortte, ten voordeele van mijn dagblad. Ik vertelde hem van de bewonderingswaardige generositeit van mijn Belgische landgenooten, die op die wijze wilden meehelpen aan mijn strijd voor de nationale heropbeuring; wat mijn dagblad zelf betrof, het had voor zijn financieel evenwicht niemands millioenen noodig; het zou de Fransche politie volstaan inzage te nemen van de boekhouding der beheerende maatschappij.

Ik werd dus opnieuw opgesloten in de gevangenis te Loos. Een tweede maal werd ik uit mijn cel gehaald voor een bezoek aan den kommandant.

Een officier der rijkswacht deed mij heel alleen plaats nemen in een reusachtige autocar met vijftig plaatsen. Dertig zitplaatsen, twintig staanplaatsen ! Plechtig reed de wagen, de kazernekoer op. Terwijl ik uitstapte kon ik het opschrift lezen van een dagblad in de handen van een soldaat: Van Luik naar Sedan, enz... enz. Sedan. Dus waren de Duitschers de Ardennen doorgetrokken en hadden ze na enkele dagen Sedan bereikt, een stad, die ze in 1914 maar veroverd hadden na twee-en-twintig dagen. Sedan veroverd, dat beteekende een vernietigd knooppunt in de Fransche lijnen; dat zou toelaten de Maginotlijn langs de andere zijde te bestormen... dat schiep voor de Belgische legers en het leger van het Noorden, de bedreiging van een waaiervormig oprukken der *Panzerdivisonen,* die hun weg zouden kiezen naar Boulogne en Kales.

Nu begreep ik de dolle vlucht der Fransche auto's langsheen de eindelooze wegen.

Maar mijn kommandant wekte niet den indruk, onrustig of gejaagd te zijn. Verwonderd bladerde hij in mijn missaal, zonder er echter een herinnering te vinden aan de Communie of het Vormsel van Adolf Hitler.

— « Gij zijt protestant », zei hij.

Protestant beteekende natuurlijk Duitsch!

Ik verdiepte mij niet in een redevoering over het onderscheid der kerken en liet aan Bossuet het monopolium van de beoordeelingen over het protestantisme.

De kommandant liet mij alleen.

Van in den gang kon ik den krijgsraad bijwonen, die plaats had in de naburige zaal.

Het was akelig. Vrouwen schreiden. Vlak bij mij trachtte een goedig soldaat, waarschijnlijk een jong gemobiliseerd advokaat, een veroordeelde te troosten, dien hij moedig verdedigd had.

Dan kwam mijn beurt.

Na een half uur hol gepraat over de Belgische neutraliteit, deed de rechter het verhaal van de twee ingebeelde spioenen, waarvan ik volgens hun meening, de chef moest zijn.

Nooit had ik over hen hooren spreken. Bestonden ze wel? In ieder geval leverden zij de motieven voor een terdoodveroordeeling. En zonder vorm van proces werd de ondervraging gesloten.

Weken lang ging de dood mij in zijn klauwen houden. Maar nooit zou ik nog iets over het bestaan van een rechter vernemen.

Het bleek eenvoudiger te moorden, dan te trachten een verantwoording te geven.

Opnieuw werden al mijn kleeren afgenomen.

De nacht van Vrijdag 17 Mei was angstwekkend. Rijsel beefde van de opeenvolgende dichterkomende ontploffingen. Wij hoorden Duitsche formaties cirkelen in de nabijheid van de gevangenis te Loos, zich richten, hun treffers berekenen... De vernietiging ging stelselmatig voort. In de gevangenis wist ik de honderden gevangenen, beangst luisterend in de eenzaamheid van hun cel, naar wat gebeuren ging.

Als de dageraad klaarde had nog niemand een oog dicht gedaan. En in het licht van den morgen evenals in den blauwen maannacht zwol de machtige muziek der vliegtuigmotoren.

Ik had graag iets gelezen, gelijk wat, iets dat mij zou toelaten mijn gedachten aan iets anders vast te hechten, dan aan de schunnigheid op de wanden.

Geen menschelijk wezen liet zich zien. Ik was als begraven in een kelder, uitgestooten van de wereld.

's Avonds, als de ijzeren deur geopend werd om mij even te monsteren, kon ik, nog altijd piernaakt, even een blik werpen in den gang.

Het duurde maar één oogenblik. Maar ik had gezien!

Ik had de stapels valiezen gezien, die zich ophoopten in de hall.

Er werd iets voorbereid.

De Duitschers naderden dus.

Gingen wij vertrekken?... Waarheen?... Naar welk doel?

Langen tijd lag ik daarover na te denken op mijn stroozak.

Toen hoorde ik het dwaze geluid van kettingen, die tegen den grond gesmeten werden.

Voor wien waren zij? En hoever stond het met mijn terdoodveroordeeling?...

De Kalvarietocht.

Zondag 19 Mei. Bomtreffers wekten ons uit den slaap. Het leek wel of men het Angelus aankondigde met doodsklokken. Om negen uur werden we opgesteld in den gang. Een bewaker verdiepte zich in de formaliteiten der naamafroeping. De lijst was heelemaal verkeerd opgemaakt. Plots werd het werk onderbroken en onthutst werden we weer naar onze cel gestuurd.

Een uur later: nieuwe naamafroeping. Uren gingen voorbij, al wachtende. Er hing iets van een paniek in de gevangenisatmosfeer. Alleman en niemand deelde bevelen uit. Het gelaat naar den muur gekeerd, wachtten wij tot in de helft van den namiddag. Om drie uur begon men zich bezig te houden met ons vertrek. Met een onmenschelijke wreedheid werden onze polsen in ijzers gekneld. Aan de enkels werden zware ijzeren ringen geschoven, verbonden met een korte ketting. Wij hadden de galeiboeven niets te benijden.

De bewakers toonden niet het minste medelijden met den jongen Antwerpenaar, die zich twee dagen vroeger in een aanval van wanhoop de polsaders had overgesneden met een stuk glas. Hij zag er uitgemergeld uit en grauw als inpakpapier. Het verband, dat hij droeg, was gansch doordrenkt met bloed. Toch werden hem de ijzers aangesnoerd en op den koop toe kreeg hij nog een hoop scheldwoorden naar het hoofd, als hij smeekte de kettingen niet te vast te trekken.

Het was bijna onmogelijk te loopen... Bij iederen stap drongen de ringen in het been. Wij werden gedwongen naar den uitgang te strompelen. Welke nieuwe drama's stonden ons te wachten?..

In den eersten camion moesten drie terdoodveroordeelden plaats nemen en zeven jonge meisjes en vrouwen. Een van hen droeg in haar armen een klein kindje van enkele weken oud. Arm wezentje, dat ging opgesloten worden in de duffe celwagens, beroofd van zon en licht; weken lang zou ik zijn gekreun in mijn nabijheid hooren... Gebukt onder dien last struikelde de arme moeder en viel bijna. Niemand van de bewakers bood haar een helpende hand, om op de hooge treden van den celwagen te klimmen.

De voeten, zwaar van de knellende ijzers, heesch ik mij zoo goed ik kon in den derden wagen. Twee aan twee moesten wij plaats nemen

op de houten banken. De metalen beschotten waren hermetisch gesloten. Vooraan was er een schuifdeur, die de bewakers openlieten. Langs daar deelden ze aan het gezelschap brutale vuistslagen uit.

Dan gaven zij het teeken tot het vertrek.

Zoo gauw wij Rijsel achter ons lieten, bevonden wij ons temidden der vluchtelingen. Duizenden en nog duizenden sleepten zich doodmoe verder door de zengende zon.

Het was waarschijnlijk de achterhoede, want de meesten waren te voet of behielpen zich met de onmogelijkste vervoermiddelen. Ik zag een heele boerenfamilie, die zich liet voortslepen op een dorschmachine, dat niet veel meer dan drie kilometer in het uur zal gedaan hebben. Wagens, die gediend hadden voor het vervoer van ijsblokken, bergden tientallen personen die zich langsuit gestrekt hadden in de zinken bakken. Boerenkarren van onder tot boven beladen met emmers, potten, meubels en matrassen werden voortgetrokken door zware Belgische paarden, den eenigen rijkdom van de vluchtende boeren. Boven op dien rommel troonden de kinderen, hun gezichtjes rood geschroeid van de felle zon.

Al die voertuigen en die karren brachten op de baan een chaotische wanorde. Langs den kant van den weg slingerden eindelooze rijen voetgan-

gers en wielrijders, onkennelijk bezweet en bestoven. Kindjes van drie jaar oud sleurden met pakken. Andere families vluchtelingen lagen bezijden de baan in het gras, alsof zij den tocht hadden opgegeven.

Vrouwen liepen met pelsmantels aan, precies zooals de automobilisten van 1910.

Niets was gedaan om deze vluchtende massa te helpen en te leiden, of om hen op zijn minst genomen, bij te staan en te voeden.

In twintig dagbladen had men hen opgehitst en angst aangejaagd. In een atmosfeer van waanzin, werden duizenden de baan opgejaagd. Niemand had gepoogd hen thuis te houden en hun geest tot rust te brengen. Integendeel, de verantwoordelijke overheden hadden nog een handje toegestoken om de paniek te vergrooten, met hun jammerlijk sauve-qui-peut. En toen de uittocht begonnen was, en millioenen vrouwen en kinderen en ouden van dagen hun doodvermoeid lichaam over de eindelooze wegen sleepten, liet men hen aan hun lot over met een monsterachtige onverschilligheid. Voor hen was geen stuk brood voorzien, geen glas water, geen verpleging en zelfs geen schamelen raad.

Ik bevond mij op een meter afstand van de deur en kon dus door de ruit van voor aan den camion, heel goed over de heele baan kijken. Buiten twee auto's van het Y.M.C.A. bemerkte ik absoluut

niets, dat bedoeld kon zijn om hulp te bieden aan die miserabele massa. Oude menschen konden van uitputting neerstorten, kinderen konden sterven... en er was geen helpende hand. In de broeihitte van den dag of in den killen nacht, wachtte die ongelukkigen, dezelfde gruwelijke verlatenheid...

Naarmate wij de traagschokkende karren en voetgangers achter ons lieten, werden de auto's talrijker. Daarbij vertraagde ook het tempo van de voertuigen. Op het laatst werden wij ingeschakeld in de metalen ketting, die zich tientallen kilometers ver over de baan ontrolde. Er waren Belgische en Fransche auto's door elkaar; allen droegen opeengestapelde matrassen; op den motor waren fietsen gebonden; kinderwagens schommelden achteraan aan den bagagehouder? En binnenin zaten vrouwen en kinderen opeengeklemd, stofferig en vuil, stikkend in de enge ruimten. Ieder van hen had zich willen haasten, de angst voor de vliegtuigen als een dolle jacht in hun bloed.

Onze autovoerder vertelde gruwelijke verhalen van vermorzelde camions... van wielrijders, doorzeefd met machinegeweerkogels... In al die auto's moesten dezelfde verhalen de ronde doen, de details nog akeliger en scherper misschien. Alle gezichten stonden strak en gespannen, en de oogen keken verdwaasd. Immer aan groeide de paniek.

Op de baan bevonden zich niet alleen onze afzakkende kolommen. Langs denzelfden weg moesten ook de geallieerde Fransche en Engelsche strijdkrachten naar het front optrekken. Wie ze een uur lang zag voorbijtrekken mocht in geweten overtuigd zijn dat de oorlog verloren was voor de Verbondenen. In een ontzaglijken warboel hotsten camions, kanonnen en estaffetten voorbij. Het materiaal was beneden alles: sleepwagens, merk Renault sjokten de kannonen voort, puften... bleven stil staan... rookten en reden dan weer een eindje verder. Hoe kon dat oud ijzer opwegen tegen het perfekte en prachtige moderne materiaal van het Duitsche gemotoriseerde leger?

Frankrijk, dat zoo rijk was aan goud en ijzer, maar wiens ziel gewurgd was geworden door het verraad der democratische politiek, bevond zich nu in zoo'n staat van verwording, dat het zich niet zoo dadelijk herpakken kon. Toch zagen al die jongens op de met groen bedekte wagens er moedig uit. Dat maakte het heele schouwspel nog tragischer. Zeker was het, dat het sinds Zondag 17 Mei practisch niet meer mogelijk was nog een doelmatige verbinding te verwezenlijken tusschen de troepen onderling. Wij hadden reeds twee volle uren noodig om tien kilometer af te leggen. Hoe kon er dan een kans bestaan om dat reusachtige en broze legernet, dat immer in beweging moest blijven, gaaf en ongeschonden te behouden?

Jonge Engelschen, goed met mica beschermd, bonden den strijd aan tegen het stof en poogden een beetje orde te scheppen. Het was één van hun manieren om zich aan te stellen.

Aan ieder kruispunt gingen zij geweldig te keer en hun « Come, boys! » waren niet uit de lucht. Sommigen onder hen droegen gelijk de blinden een kaartje aan den hals waarop de richting stond aangeduid. Aan goeden wil ontbrak het dus niet. Maar tenslotte is de oorlog geen oefening van Boy-scouts.

De aftocht van sommige eenheden van het Belgisch leger kwam de ontzaglijke wanorde nog verergen. Groepjes Ardeensche jagers met groene mutsen, trachtten zich, hun fietsen aan de hand, een weg te banen tusschen de auto's, andere zaten boven op de chassis van fonkel-nieuwe camions, waarvan het een raadsel bleef hoe die aan den dans ontsnapt waren. Pontonniers brachten het verkeer in de war met hun prachtig materiaal. Het « come, boys » diende tot niets meer. Iedereen keek nog alleen naar zichzelf. In panne gevallen auto's zetten alles stop. Er werd getracht heele kolommen af te leiden langs de landelijke zijwegen. Om zes uur 's avonds had men echter het meest jammerlijk resultaat bereikt; zoo ver het oog reikte was alles nog slechts één verwarring.

Toen werd onze toestand eerst akelig.

Tot dan toe waren we overal doorheen geraakt, zonder opgemerkt te worden.

Maar nu wij gedurigaan halt hielden, en de vluchtelingen uit hun auto's te voorschijn kwamen, nu het volk zich ophoopte rond onze grijze wagens, begonnen de betoogingen.

Bij iederen halt riepen de bewakers, dat wij spioenen waren. Het publiek volledigde zulks met den toenaam van parachutisten. Spioenen en parachutisten waren in ieder geval de zwarte schapen op dit oogenblik.

Het ongelukkige, vermoeide en uitgehongerde volk, dat met stijgende onrust in dit ballingsoord een uitkomst zocht, was een gemakkelijke prooi voor die ophitsing.

De bewakers lieten de woede van de menigte aangroeien; ze trachtten ze zelfs uit te lokken. Daarom ook weigerden ze beslist de deur te sluiten die ons in het onmiddellijk bereik bracht van de baldadigheden van het volk. Tientallen keeren, bij een nieuwen halt, meenden wij dat het slecht zou afloopen. Toch beteekende de woede van deze ongelukkige menschen een vreeselijke marteling voor mij.

Wij zagen er allen even bleek uit, sommigen van verdriet, anderen van angst, want de bedreigingen werden ieder oogenblik heftiger.

Rond acht uur 's avonds reden wij doorheen een klein plaatsje op dertig kilometer afstand van Abbeville.

De straten lagen opgepropt met soldaten en burgers; overal stonden camions en honderden fietsen. Een paar malen werden onze wagens tegen gehouden en scheldende groepjes bleven met ons meeloopen.

— « Spioenen! »

— « Parachutisten! »

Een spoorweg dwarste de straat bij het uitrijden van het dorp. De overweg was gesloten. Dit oponthoud was voldoende om al de straatgapers naar ons toe te lokken, die hun tijd stonden te verpraten voor het Roodkruis hospitaal, bezijden den weg. De kreten vermenigvuldigden zich.

Eindelijk konden wij voortrijden. Voor ons lag een lange, steile helling. Toen onze wagen de beklimming waagde, stormde de kommandant, die het verkeer regelde, op ons af, zijn revolver in de vuist:

— « Neen! De spioenen gaan er niet over! Ze mogen niet verder! »

Wij wachtten op het oogenblik, dat hij in het wilde zou schieten. Intusschen hadden een massa legercamions en cyclisten den weg geblokkeerd. Die plotse verwarring deed den officier ophoepelen. De chauffeur was zoo onder den indruk van het gebeurde, dat hij onzen wagen al te bruusk

in beweging zette. Krak! De stang was gebroken!

De camion moest nu wel stil blijven staan midden op de baan!

Het werd hallucinant. Een bende soldaten brulde het uit, terwijl ze onzen wagen langsheen den berm duwden. Voorloopig waren wij geheel overgelaten aan de willekeur van het opgezweepte volk. Ik verwachtte mij aan een barbaarschen dood.

Ik hield mijn hoofd in mijn gekruiste armen, gesteund, alsof ik sliep; de bewaker riep naar het volk dat wij Belgische spioenen waren; een soldaat-toeschouwer maakte zich interessant met te vertellen, dat de Belgische burgers op het Fransche leger geschoten hadden, en dat zij op die manier in Kortemarck vijf van zijn kameraden gedood hadden!

Een storm brak los. Het volk tierde:

— « Dat is Degrelle, dien fameuzen Degrelle! »

Ik bevond mij op één meter afstand van de woedende menigte. Als ik het hoofd ook maar eventjes oplichtte, zouden ze mij herkennen. Het zou het teeken voor de bestorming zijn en al mijn kameraden zouden mijn lot moeten deelen. Ik bleef roerloos als een steenen beeld.

De bewaker, die inzag dat hij de menigte niet langer baas zou kunnen blijven, schreeuwde:

— « Neen, Degrelle is in den vorigen camion », hopend op die manier, het volk kalmer te doen

worden. Maar anderen riepen nu: « 't Is zijn bende, dat is hetzelfde. De bende van Degrelle, de bende van Degrelle! » huilden ze in koor.

Ze rekten het bovenlijf door het neergelaten portierraampje om de deur open te wringen.

Het was er hen duidelijk om te doen ons buiten te sleuren en te verminken in het aanzien van heel die waanzinnige bende. Ze hadden er zelfs een neger bijgehaald, die op vijf-en-twintig centimeter van mijn hoofd een mes over en weer zwaaide en met onverstaanbare klanken te kennen gaf, wat hij zinnens was te doen met het blinkende wapen.

Wij beleefden verschrikkelijke oogenblikken. Als het veiligheidsslot van de deur begaf, zouden zij ons naar buiten halen en vierendeelen. Ieder moment verwachtte ik mij aan een slag op het hoofd met het wapen van den neger, want hij huilde als bezeten en deed wanhopige pogingen om mij te bereiken. Eenige betoogers gingen weg om benzine te halen met het plan onzen wagen in brand te steken.

Of wij nu in volle straat verminkt zouden worden of verbrand in den wagen, wij zagen geen kans ons te verdedigen tegen deze dolle hysterische menigte. Hoe zouden wij ons kunnen redden met onze geboeide handen en onze vastgeklonken voeten?

In dit akelig oogenblik gelukte het den chauf-

feur, den motor terug in beweging te krijgen. Een tergend gehuil en een regen van steenen werden ons nagestuurd van de straatzijde.

Zoolang onze wagen niet boven op de helling was, zwegen de bewakers. Dan brulde één van hen het uit van lachen... Het was deze, welke heel den weg als een zwijn gedronken had:

— « Verd... nog toe! Ik dacht, dat ze er allemaal aan waren! Wat zoudt gij gedaan hebben, moesten ze binnen geraakt zijn? Ik zou in ieder geval van mijn camion gesprongen zijn en de plaat gepoetst hebben! »

Hij vergastte zich nog eens op een goed gevuld glas; dan deelde hij een hoop vuistslagen uit op de bleeke gezichten van de ongelukkigen, die er meer dood dan levend uitzagen. Ze waren immers meer dan een half uur ten prooi geweest aan de gruwelijkste foltering.

Nooit heb ik met zooveel ongeduld naar den avond getracht.

De nacht! De nacht, die onze wagen onzichtbaar zou maken en die zou verhinderen dat huilende, waanzinnige benden zich verzamelden rond onze rijdende gevangenissen.

De zon zonk weg achter de struiken, die een vliegveld omzoomden langs de baan; het leek wel of zij in vlammen stonden. Eindelijk viel de schemering. Auto's gingen parkeeren langs den

weg. Nu alle lichten gedoofd waren, konden wij sneller vooruitkomen. Toch bereikten wij Abbeville eerst om half een 's nachts.

In den wagen zelf heerschte een erbarmelijke toestand. Het was koud. Nuchter sinds wij Loos verlaten hadden, stierf iedereen van honger. Mijn polsen waren zóó gezwollen, dat iedere beweging onmogelijk werd. Eventjes maakte men licht. In een hoekje schreide een schamele oude man, omdat zijn handen hem zoo'n pijn deden. Hij keek den bewaker aan met den blik van een getergd dier; als vergelding daarvoor werd hij op brutale wijze met het hoofd tegen het ijzeren beschot geslagen.

Sommigen, die door de gebeurtenissen van den avond geheel overstuur waren geraakt en anderen, die reeds ouder waren, smeekten de bewakers toch ook eventjes te mogen uitstappen, als men stopte, om te kunnen voldoen aan hun behoeften. De meest schunnige spotternijen onderlijnden telkens de afschuwelijke weigering.

De ongelukkigen waren ziek en gebroken en kreunden van pijn. Zulks vermurwde de bewakers niet. En ze moesten in den wagen blijven tot 's morgens.

De chauffeurs en de bewakers bezaten niet de minste aanwijzing over den te volgen weg. Ze begingen de eene vergissing na de andere. Tel-

kens werd er opnieuw stilgehouden, de hulp van soldaten ingeroepen of andere chauffeurs ondervraagd die evenals zij hun weg zochten in den donkeren nacht. Wel tienmaal hadden wij het gevoel, dat onze wagen ging verpletterd worden. Overal was de weg geblokkeerd met de auto's van slapende vluchtelingen. De kleine steden, die wij doorkruisten geleken aan reusachtige automobielparken. Een heel land was waanzinnig de baan opgejaagd.

Enkele gevangenen gelukten erin eventjes in te slapen. Anderen likten zich de polsen om minder de vlijmende pijn te voelen. Wij gingen Roeaan bereiken. Ik herkende de Seine, grijzig-klaar in het licht van den groeienden dag. Na veel omwegen voerde onze wagen ons tot bij de gevangenis. Zij bevond zich aan het uiteinde van een plaats, melaatsch van uitzicht.

Na een half uur wachten mochten wij uitstappen. Hoe moeilijk was dat! De gevangenen geraakten verward in de kettingen en vielen.

— « Al wat ze noodig hebben, is een machinegeweer! » huilden de bewakers. De opziener deed ons in rij gaan staan. Dan riep hij:

— « Degrelle! »

Ik trad vooruit.

— « Krapuul! Stuk gespuis! »

Omringd van een tiental bewakers vond hij er een vreemd genoegen in op een gevangene te

schelden, die weerloos vastgeklonken zat in de ijzers!

Om de privaten te bereiken, na vier-en twintig uur wachten, moesten wij het gevang in heel zijn lengte doorloopen; daar wij zoo gekneld zaten in de ijzeren ringen, die onze pezen kwetsten, ging dat slechts met heel kleine stapjes.

Men weigerde de handboeien af te doen. Eens te meer ontaardde dit schouwspel in een pijnlijke vernedering.

— « P..., maar p... dan toch! » riepen de grijnzende bewakers.

Onze polsen bleven echter samengesnoerd.

Moeizaam moesten wij denzelfden weg terug, terwijl de kettingen achterna sleepten over de de vloersteenen van den gang. Opnieuw deed men ons plaats nemen in den camion, zonder dat wij ook maar het kleinste stukje brood ontvangen hadden. Sinds het vertrek hadden wij zelfs geen beker water gekregen! Een uur wachtten wij op de binnenkoer. Elk smeeken klonk tevergeefs. Geen druppel drinken werd ons gebracht. Gebroken van vermoeienis en ontroering, verschrompeld van dorst en honger, gingen wij opnieuw vervoerd worden naar een andere bestemming. Langsheen den stroom sloeg onze wagen de richting in van Parijs.

Wij doorkruisten een heerlijk landschap; een

zilveren beek speelde verstoppertje onder het wuivende struikgewas. Dorpjes, bezaaid met vluchtelingenauto's ontwaakten uit hun nachtsluimer. Eindelijk bereikten wij een grootere plaats, kleurig met haar vele gebouwen in gelen steen. Evreux.

De wagen snokte de helling op, zwenkte voor het station en hield halt boven op den heuvel. Wij hadden een nieuw asiel bereikt.

Iedereen moest binnengaan.

Ik zelf, werd eenzaam opgesloten in een kleine ruimte, die veel gelijkenis vertoonde met een getralied kippenhok.

In de gevangenis te Evreux.

Achter het traliewerk van mijn hok was het mij onmogelijk ergens te gaan neerzitten. Er was geen stoel, er was zelfs geen plaats voor een stoel.

Na een eindeloos wachten werd mij een gamelle gebracht, gevuld met een lauw vocht, waarin hier en daar een schaduw van fletsruikende groenten wemelde. Ik dronk ze rechtstaande uit.

Dan opnieuw, het eentonige wachten.

In den vroegen namiddag, als iedereen reeds de voor hem bestemde plaats had ingenomen, begon men zich ook met mijn persoontje bezig te houden; dat beteekende, dat ik midden in den gang onderworpen werd aan een gedetailleerd onderzoek van mijn anatomie, waarschijnlijk om na te gaan of zij gelijkenis vertoonde met de modellen van Phidias of met die van Praxiteles.

Het resultaat van die plastische studie werd mij niet medegedeeld. In ieder geval ontving ik

omtrent evenveel kleedingstukken als die, welke de goden uit de oudheid, gewoonlijk bezaten.

Zelfs mijn hemd werd mij afgenomen en vervangen door een soort kiel in grof linnen! Ook mijn schoenen schoot ik er bij in, en mijn zakdoek! Ze gingen zelfs zoover, zonder meer mijn paternoster weg te nemen, alhoewel ik niet kon begrijpen welke onverzoenbaarheid er wel mocht bestaan tusschen het Wees-gegroet en het heil van de Republiek.

Plechtig werd ik naar mijn cel geleid, cel nr 1 voor gevangene nr 1.

De cel tegenover mij was voorbehouden aan een bewaker, die mij dag en nacht moest gadeslaan. Mijn deur was geheel met ijzer belegd. Doorheen het matte glas van het celvenster schaduwden stevige ijzeren staven.

Eenige gekruiste ijzeren latten en een grijzen zak, half met stroo gevuld, vormden het bed. Lakens zag ik niet. Alleen twee dunne vuile dekens, waaronder ik mij 's avonds zoo goed mogelijk trachtte weg te stoppen, beroofd als ik was van al mijn kleeren.

's Morgens ontving ik doorheen het loket een stuk droog brood en een kan water, die moest volstaan tot 's anderendaags.

Tegen elf uur kreeg ik een gamelle gevuld met een lauw vocht, dat een kleur had van afwasch-

water en niet de minste voedende bestanddeelen bevatte.

Om zes uur 's avonds: mijn tweede gamelle, weer gevuld met een lauw vocht, waarin af en toe wat groenten zwommen, boonen of aardappelen, erwten of linzen met de daarbij behoorende steentjes.

's Zondags en Donderdags bevatte de brei ook rijst van een onbepaalde grijze kleur.

Ik begon snel te vermageren, iederen dag een goed half pond. Op die manier verloor ik in eenige weken een twaalftal kilogram.

De gevangenis bevond zich eigenlijk op een hoogte boven de stad en was dus langs alle zijden open voor de frischheid van de volle lucht.

Onder mijn cel moesten zich een moestuin en een kippenhok bevinden. Tweemaal in den dag hoorde ik daar pratende kinderstemmetjes, als zij de vogels kwamen voeren. Hun lief gebabbel wekte in mij een smartelijke herinnering aan die andere lieve kinderstemmen, die God weet waar, hun klare droomen zongen...

Telkens moest ik mezelf geweld aandoen, moest ik vechten om niet weemoedig te worden... Iedere physieke en moreele inzinking zou mijn geval echter hopeloos verergerd hebben.

Ik bezat niemand, die mij ook maar eventjes kon opbeuren.

Moest ik ziek worden, zou er zich wel iemand

om mij bekommeren? Neen, ze zouden mij laten verkwijnen gelijk een dier en triomfeerend grijnslachen.

Als wilden zij wat schamele poëzie strengelen door mijn eenzaamheid, hadden twee witte duiven zich geïnstalleerd achter de tralies van mijn cel en onder elkaar roekoeden zij teere, lieve gesprekken.

Alles kon ik niet begrijpen, maar die vriendelijke attentie ontroerde mij toch.

Nooit ging mijn deur open. Gedurende drie weken ontving ik slechts tweemaal bezoek. Het eerste werd mij gebracht door den geheimzinnigen burger uit Brussel, Brugge en Duinkerken. Het ontroerde mij, den bruut weer te ontmoeten, die mij had laten terdoodverooreelen. Verzet laaide in mij op. Ik keek hem zoo woedend aan, dat hij weer wegging, zonder dat hij zijn mond had open gedaan.

Eenige dagen later had ik de eer een afdeelingsopziener in mijn cel te ontvangen. Hij waggelde op zijn beenen lijk een kompas. In zijn knoopsgat droeg hij een groen lint, breed als een autostrade. Hij vergenoegde zich met tegen de bewaker te brullen: « Als hij een woord zegt, sluit hem dan negentig dagen in het donker op... »

Dien man hield er ongetwijfeld aan, de zaken groot te doen.

Ik keek naar de zoldering. Hij ging heen, de deur achter zich dichtsmakkend.

's Morgens gebeurde het, dat ik voor een kwartier buiten geïnstalleerd werd in een gebouw, verdeeld in kleine vierkantige ruimten. Die ruimten waren zooiets als cellen zonder dak. Steeds werd er angstvallig op gelet, dat ik bij het heen en tetug gaan geen andere gevangenen kon ontmoeten.

Leunend tegen den ruwen rotsachtigen muur kon ik mij daar toch eenige oogenblikken zalig warmen in de zon!

Ik keek naar de zwaluwen, die in hun vlucht strakke lijnen over den blauwen hemel trokken. Ik luisterde naar de leeuweriken, die midden het gouden sidderende licht hun trillende liederen orgelden!

Dikke, domme meikevers kropen langs de muren, in plaats van zich te nestelen tusschen sappige, smakelijke fluweelen bladeren. Bruine vleugeltjes en kleine diafane vleugeltjes, die overal op den grond verspreid lagen, vertelden van het wreede spel, waarmede harteloze gevangenen zich vermaakt hadden.

Ik berispte de verstrooide meikevers en trachtte hen uit te leggen, dat er toch niets beter was dan het zilverbedauwde gras en de zwoelgeurende linden. Ik duwde hen naar boven en blies over hen om ze moed te geven bij hun vlucht. Maar

ze vlogen op zonder enthousiasme. De menschheid wil zoo vaak haar geluk niet begrijpen.

Weer hoorde ik het geluid van sleutels. De deur kraakte open. Het was ten einde...

Langs den verlaten gang werd ik terug naar mijn schaarsch verlichte cel gebracht.

Gedurende drie weken geleek ik aan een gevangen muis, waarmee een onzichtbare kat zich vermaakte.

Wat men vóór alles scheen te willen, was mijn volledige afzondering.

Toen ik te Evreux aankwam, was ik reeds tien dagen gescheiden van mijn familie. Ik vroeg de toelating om hen een woordje te mogen schijven.

Maar het feit, dat ik mijn familie zou ingelicht hebben, zou waarschijnlijk de plannen in de war gestuurd hebben van dezen, die mij opgesloten hielden.

Zelfs kreeg ik geen toelating om den bijstand van een advokaat te verzoeken!

De elementairste voorrechten der verdediging werden mij dus geweigerd.

Daar ik nergens nog een uitweg zag, wilde ik mij tot den Franschen Minister van Rechtswezen wenden. Dat is in ieder geval een recht, waarop iedere gevangene aanspraak kan maken.

Ook dàt werd mij geweigerd.

Daar ik te Loos van mijn geld beroofd was, kon

ik mij geen papier aanschaffen. Noodgedwongen moest ik mij dan als behoeftige tot het personeel wenden. Het blad papier ontving ik echter niet.

Het is waar, dat de wet toeliet aan den Minister te schrijven. En die brief moest noodzakelijk ook verzonden worden. Maar er was geen enkel reglement, dat het geheugen der bewakers kon dwingen zich te herinneren, dat de gevangenen daarvoor een klein stukje papier noodig hadden.

Ik wachtte tevergeefs.

Vanaf dit oogenblik had ik geen enkel middel meer ter beschikking om nog iets van mij te laten hooren.

Tot aan het einde van den oorlog zou geen bericht van mijn opeenvolgende opsluitingen de buitenwereld nog bereiken.

Mijn dagelijksch leven bestond nu uit een bestendig rondloopen in de cel.

Na een week begonnen de zolen van mijn voeten erg pijn te doen; dat kwam van het uren lang blootsvoets rondloopen over den betonnen vloer. Een gedeelte van mijn handen, en ook de voorarm, werden door een soort verlamming aangetast.

Het was me niet mogelijk langer dan een kwartier door te slapen, of ik werd telkens gewekt door stekende pijnen.

In die slapelooze nachten kwamen alleen de

muizen mij verstrooien. Zonder ophouden slopen zij langs de buizen der centrale verwarming en kwamen dan knagen aan twee harde broodkorsten, die onder mijn hoofd dienst deden als kussen.

Een groot gedeelte van den dag bracht ik door met bidden. Met behulp van enkele gevonden eindjes touw had ik mij een paternoster gemaakt van drie tientjes. Die schamele gebeden-koord werd de onzichtbare ladder, die mij dichter bracht bij de engelen en den Verlosser.

In de gevangenis klonken alleen de ruwe kreten der bewakers en het dagelijksch lawaai der dienstgeluiden.

Tegen den middag gingen gewoonlijk drie terdoodveroordeelden langs mijn cel; zij waren te Loos aangekomen rond denzelfden tijd als ik.

Ze schreden voort, het zware geluid van voortgesleepte kettingen achter hen aan, en gingen op de binnenplaats een poosje naar de zon kijken; iederen dag moesten zij zich echter afvragen of het niet den laatsten keer zou zijn, dat hun oogen van menschen-tusschen-leven-en-dood, den dag aanschouwden.

Op het einde van de maand Mei, hoorde ik het akelige gerucht minder vaak.

Den 30sten Mei trad een bewaker de cel binnen, waar ze geboeid aan handen en voeten met hun drieën neerlagen.

— « Uw lengte ? » vroeg hij aan een jongen Tsjecho-Slowaak.

Hij antwoordde niet, daar hij de vraag niet verstond.

— « Hebt ge 't niet verstaan ? 't Is voor uw kist ! » huilde de beul.

De beide anderen waren zeer bleek geworden.

Het duurde niet lang of ze kwamen hem halen. Als de morgen klaarde werd hij met twaalf kogels doorzeefd. En ergens op de wereld bezat hij twee kleine kinderen...

Die bijzonderheden vernam ik eerst later, als mijn lot met een vooropgezet doel verbonden werd aan dat van den laatsten overlevende der drie terdoodveroordeelden.

Te Evreux bereikte mij geen enkel nieuws van welken aard ook.

Mijn familie ? Ik wist er niets van. Van mijn vrienden ? Evenmin. Van mijn rechters ? Ook niets !

Nooit een enkele mededeeling ! Nooit een vraag ! Geen brief ! Geen dagblad ! Daar ik van iedere godsdienstige hulp beroofd was sinds mijn schaking uit Duinkerken vroeg ik de toelating om mij tenminste eenige oogenblikken te mogen onderhouden met een priester.

Ik stelde mijn vraag aan den chef der bewakers; onthutst keek hij mij aan :

— « Een priester? Een priester? Maar dat is goed voor hen die bijna dood zijn! »

In zijn bekrompen verstand stond het geestelijk leven blijkbaar alleen in verband met het laatste zuurstofverbruik.

En de militaire gebeurtenissen?

Ook daarvan was ik geheel onwetend. Nooit drong de minste inlichting tot mij door. Daar ik het verloop kende van het begin der vijandelijkheden en ook den val van Sedan had vernomen, kon ik berekenen, dat het Duitsche leger ongeveer een dertigtal dagen zou noodig hebben om Parijs te bereiken.

Na al die klare, korte nachten werd iederen dag een even stralende morgen geboren. Het Duitsche luchtwapen kon dus het maximum presteeren.

Evreux scheen er echter heelemaal niet door ontredderd te zijn.

De eerste week had ik vanuit mijn cel, het ratelende, snokkende gerucht vernomen van honderden tanks, die dag en nacht de helling opklauterden, welke juist eindigde voor de gevangenis.

Ook een massa paarden was langs daar voorbijgekomen.

Nadien was alles weer uitgestorven.

Het eenige oorlogsgerucht, dat me verder nog bereikte, kwam van een Fransch vliegveld, dat

zich niet ver van den heuvel bevond. Er was iets belachelijks aan hun plotste activiteit. Als een rumoerige bende cirkelden de Fransche vliegers wel twintigmaal per dag over de stad en maakten een lawaai, helsch genoeg om Hitlers' trommelvliezen te doen scheuren.

De morgen van Vrijdag 7 Juni was al even heerlijk als de vorige.

Vanuit mijn cel op de binnenplaats had ik in de lucht de bewegingen kunnen volgen van de vliegtuigen met de driekleurige cocarde; ze deden heel den hemel trillen, en waarschijnlijk ook de harten van de jonge schoonen te Evreux, die verrukt moesten zijn over zooveel stoutmoedigheid.

Het was in ieder geval romantisch genoeg.

Het werd middag.

Op hetzelfde oogenblik beefde de grond van hevige ontploffingen. Het akelig bommenlawaai en het ratelend geluid der machinegeweren werd in sourdine begeleid door een ononderbroken en krachtig geronk van vliegtuigmotoren.

Er werd tevergeefs op een tegenaanval gewacht. Slechts dan, als de Duitsche vliegtuigen reeds lang verdwenen waren, ontwaarden wij twee machines met zingenden motor; zij kwamen te laat om nog eenig interesse te wekken en hadden dan ook geen schot meer te plaatsen.

Maar de Duitschers zouden zoo maar niet voor de lol gekomen zijn.

Als een eskader Evreux op die manier overvloog, beteekende zulks dat de gevechtszone dichter kwam.

Het tempo van een terreinwinst, die tien kilometer per dag bedroeg, was dus behouden gebleven. Er waren drukke dagen in het vooruitzicht.

Vrijdagavond viel er niets bijzonders voor.

Ook de Zaterdag ging voorbij zonder dat er iets gebeurde.

Eerst 's Zondags tegen drie uur in den namiddag trilde de hemel opnieuw van het doffe monotone gerucht van een naderend Duitsch eskader.

Gedurende eenige seconden trachtte een Fransch vliegtuig hen den weg af te snijden, maar die poging was van korten duur. Uren aan een stuk tot in den nacht, duurde het methodisch bombardement. De hemel daverde. Bij iedere luchtverplaatsing trilden de honderden ramen van de gevangenis.

Een gevangene, gek van angst, beukte met de vuisten op zijn celdeur. Zonder resultaat. De bewakers waren zeker allemaal in de kelders gevlucht. In mijn nabijheid rinkelde een ruit aan stukken. Niemand kwam er naar kijken. Moest een bom onze cellen getroffen hebben of brand

veroorzaakt hebben, dan hadden wij, gekneld in de boeien, machteloos moeten laten gebeuren. Voor ons had men niet de minste voorzorg genomen. De gevangenis was daarbij iets hooger gelegen dan het station, dat ieder oogenblik in de lucht kon springen. De bewakers begrepen het maar al te best, en daarom bleven ze zoo veilig in de gebetonneerde kelders verscholen. Wat ons aanging, wij mochten gerust vermorzeld worden. En daarna? Dat had niet het minste belang...

's Maandags, den 10den Juni, verschenen de Duitsche vliegtuigen opnieuw heel vroeg, als de hemel nog grijzig donker was.

Het leek of er boven ons met een reusachtig kegelspel gegoocheld werd. De cel zinderde gelijk een trommel.

De waterleiding was gesprongen. De bakkerij vernietigd. Wij werden ervan verwittigd, dat wij met ons stuk brood en met het rantsoen water tot 's Woensdags moesten toekomen. Opnieuw verdwenen de bewakers in de veilige diepten van hun katacomben.

Tot tien uur 's morgens doorploegden de Duitsche vliegtuigen hemel en aarde van Evreux.

Dan volgde een eskader, dat langzamer overvloog. Het werk was gedaan. Nu ging het naar verdere streken. Uur aan uur volgden de eskaders elkaar op, en richtten zch naar de blauwe einders, waar hen een nieuwe vreeselijke taak wachtte...

Wij zouden nu niet lang meer moeten wachten, ofwel zouden de Duitschers de gevangenis boven de doode stad bestormen, ofwel zou men ons zonder verwijl wegvoeren.

Angst doorrilde mij bij de gedachte aan de akelige rit, die te Loos begonnen was, en die ons zoo dicht bij een vreeselijken dood had gebracht.

Wij verbleven drie weken te Evreux. Maar nu moest er iets gebeuren. Wat zou deze dag ons brengen ?

Vroeg in den namiddag, nog voor ik geheel bekomen was, traden twee gendarmen de cel binnen. Bliksemsnel schoven ze mij de boeien aan; ik stond daar zonder schoenen, zonder hemd.

— « Vlug ! Vlug ! » werd er geroepen.

We waren met vijftien. Ontzet bemerkte ik plots, tusschen mijn nieuwe lotgenooten, een oud afgevaardigde van mijn partij, een industrieel uit Brussel, wiens aanhouding mij geheel onbekend was. En hij had hier geleefd in dezelfde gevangenis als ik !

Wij werden samen weggeleid...

Toch kregen wij geen gelegenheid ook maar

één woord met elkaar te wisselen; men plaatste ons aan het uiteinde van het kleine groepje. Goed gebonden en omringd door een vijftiental gendarmen werden wij in een camion van de mobiele garde gestopt.

— « Laadt uw geweren ! » riep de kapitein.

Door Normandië.

De gendarmen zagen er niet zoo kwaad uit, als de nijdige manier, waarop zij hun geweer laadden liet veronderstellen. Ze kwamen uit het Zuiden, spraken een kleurige gewesttaal en droegen allen prachtige namen. Mijn gebuur heette Beausoleil. Hoe zou iemand, met zoo'n vroolijke, klinkende naam, sombere gedachten kunnen hebben! Tenslotte was Beausoleil veel meer begaan met de Duitsche vliegtuigen dan met mijn misdaden.

Het uitzicht van de gevangenisomgeving was er zeker niet naar om Beausoleil te helpen opluchten. Reeds bij den eersten bocht gaapten geweldige putten. De bommen waren werkelijk vlak bij de gevangenis terecht gekomen.

« — Tja, ze wisten wel dat Degrelle er was! » bevestigde een adjudant met veel overtuiging.

Ik trok voor mezelf de conclusie, bij een eventueele ontsnapping aan den dans, onmiddellijk over te gaan tot de oprichting van een firma voor bliksemafleiders.

Gelijk het echte Franschen past, waren de gendarmen twee meter verder den weg al verloren. De kapitein zweette water en bloed bij de inspanning die hij deed om de kaart te lezen. In plaats van naar Evreux af te zakken, bevonden wij ons nu op een zandweg, langs weerskanten omzoomd met appelboomen.

Lange rijen opgetuigde soldaten liepen er doelloos rond; uit angst voor de vliegtuigen hadden zij hun helmen met een net van loofwerk getooid. Ze wisten van den weg niet veel meer af, dan onzen kapitein. Iedereen trachtte zijn woordje mee te spreken, ook de gevangenen. Ik stelde mij een oogenblik voor, dat tenslotte de Duitschers er bij zouden komen om ons eindelijk de goede richting aan te wijzen...

Wij draaiden en zwenkten, reden achteruit. Daar Evreux in de diepte lag moesten wij er eindelijk toch geraken.

Bruggen, tunnels, overwegen alles was getroffen. Midden op den spoorweg was een trein stil gebleven, alle portieren geopend.

In heel de stad was geen menschelijk wezen te zien. Een instortend huis had in de straat twee auto's vernietigd. Twintig ontploffingen hadden de voornaamste punten getroffen. Wij reden langzaam voort over de puinen, langs de huizenrijen met de ledige vensters en de neergelaten rolluiken. Van troepen, geen spoor meer; ergens op een

stoep riep een officier van het Rood Kruis dat hij over geen enkel vervoermiddel beschikte om de zwaargekwetsten te vervoeren.

Alleen de natuur behield haar ongeschonden schoonheid in die atmosfeer van dood en paniek. En in den warmen zoelen wind bewogen de boomen zacht hun speelsch-wuivende kruinen.

Het landschap was eenvoudig-mooi; kleine bosschen, trossende wijngaarden, bleeke havervelden met de frischheid van duizenden korenbloemen en klaprozen, en klaverweiden, waarop haastig het hooi was gestapeld, zwaar van lentegeuren.

Langs de appelboomen en de bloeiende weiden haastte zich de vluchtende massa; hier gelijk overal duwde men kinderwagens voort, zwaarbeladen fietsen en kruiwagens. Vroeg-ernstige knapen, bruingebrand door de felle zon, voerden stevige boerenkarren met glanzende paarden bespannen. Soms waren er boven op de hoevewerktuigen en matrassen wel twintig tot dertig personen geïnstalleerd. Vlak naast een rij religieuzen met dansende, spierwitte kappen, stapte een groep onthutste negersoldaten.

Wij bereikten een dorp, dat in allerhaast ontruimd werd. De weg was geblokkeerd door de kleine auto van twee oude menschen, die wanhopige pogingen aanwendden om ze in gang te krijgen. Zij was immers hun eenige hoop. Met de soldaten was het erg gesteld. Ze liepen voort onder de zengende zon, steunend op hun geweren en den rug gebogen onder hun zwaren ransel en kapoot; hun voeten deden zoo'n pijn, dat het leek, of ze over nagels liepen.

De jongsten onder hen knoopten een gesprek aan met onze gendarmen:

— « Wij weten van niets meer. Dezen nacht heeft iemand geroepen: « Sauve-qui-peut. » Wij hebben twee uren dwars door de velden gerend. »

Hier en daar zagen we nu ook kleine groepjes ruiters dichter bij komen.

Wie zou nog orde kunnen scheppen in dien warboel van menschen, allemaal voortgedreven door denzelfden angst voor de Hitleriaansche eskaders? Hoe zou men ooit die vluchtelingen, die ruiters en die negersoldaten weer van elkaar scheiden en bij hun respectievelijke eenheden indeelen?

Pas bevonden wij ons weer in de vlakte met de purperen klaverstroken, de vuurroode papaverbedden en de teere appelaars, of wij zagen de vluchtelingen als een gek-geworden massa de velden inrennen.

Duitsche vliegtuigen doken op, een vijfhonderd meter rechts van ons, één, twee, vijf, acht, elf... krachtig en gerhythmeerd met een verbluffende majesteit.

De gendarmen hadden ontsteld geroepen. Hals over kop sprongen zij uit den haastig tot stilstand gebrachten wagen en sleurden de gevangenen mee. Ik was bij de laatsten samen met een Zwitser. Gendarmen en gevangenen lagen op een omzien tegen den grond, het gezicht in de distels langs de gracht.

In één seconde was de weg verlaten. Camions, auto's en voertuigen gaapten ledig. Hoopjes menschen liepen van appelboom tot appelboom. Vrouwen, kinderen en soldaten wierpen zich langs alle kanten tegen den grond.

Het vliegtuigeskader cirkelde, keerde zich een driehonderd meter verder om en sneed de lucht alsof het golven kliefde. Twee bommen werden geworpen; dan zwenkte het en vertrok langs de andere zijde van de baan, even zeker in zijn vlucht als een klad trekkende vogels.

De gendarm Beausoleil kwam weer tot zichzelf. Gezichten doken op uit de distels. Uit de aardappelstruiken kwamen kleurige kleeren te voorschijn. Mijn lotgenoot, die aan mij geboeid was, bleef uitgestrekt liggen; ik hoorde hem fluisteren als in een droom: « Hoe heerlijk, de geur van dat gras... »

Maar wij moesten weer naar den camion toe, die ons opwachtte met zijn atmosfeer van slavernij en geweervet.

Opnieuw ging het langs de zonnige wegen. De auto's der vluchtelingen reden nu in twee richtingen; er kwam al meer en meer orde! Wij verspilden vele uren met ons door dit onontwarbaar kluwen te wringen en intusschentijd geraakte de kapitein heelemaal niet meer wijs uit de wegkaart en greep hij naar den schamelen raad der voetgangers, als naar een reddingsboei.

« Wij gingen naar Lisieux! » riep hij zoo luid, dat iedereen het hooren moest.

Het landschap had nu een ander uitzicht gekregen. Tegen den hemel rondden lichte heuvels met bosschen gekroond en gefestoend met weelderige rozentuinen. O, die droom-schoone Junirozen, wazig of hel van kleur, soms bloeiend in trossen of eenzaam prijkend tegen een warmen muur bij een ouden rustigen wijngaard! Hun levenswarmte doorbalsemde de lucht met onschuld en zorgeloosheid. Wie kon nog aan den oorlog gelooven, als hij zich over hen mocht buigen om zich te verlustigen aan hun bedwelmenden geur?

Amper een dagreis verwijderd van de gemotoriseerde divisies van het Duitsche rijk, praatten en lachten de talrijke Fransche soldaten en zochten wat vreugde bij de jonge meisjes, die zeker hun schoonheid uit de rozen gepuurd hadden!

Midden in het dorp rookte de legerkeuken, gelijk een gebakkraam in vollen kermisroes.

De oorlog! De oorlog! Och, in de tuinen hing zoo'n heerlijken geur, de oogen glansden zoo warm en zacht en rond de verre heuvels kringde zoo'n freele sluier van wazige schemering...

Wij hadden Lisieux bereikt, zijn huizen met de kleurige beschilderde gevels, zijn grillige daken en daarbovenuit, de plechtige basiliek.

Hier was ik zoo vaak komen bidden. Hoe goed kende ik die enge straatjes. Nu vond ik mezelf hier terug, stevig geboeid en met welk somber en tragisch vooruitzicht?...

Pas stonden wij stil voor de gendarmerie te Lisieux of wij werden opnieuw herinnerd aan de ellende van onzen toestand. De nieuwsberichten hadden het Fransch publiek wanhopig gestemd; een dagblad had medegedeeld, dat Hitler reeds te Noyon was; in het oor der gendarmen fluisterde men korte zinnetjes, die ons toelieten te begrijpen, dat Italië na lang wachten ook zijn wapens in de bloedbalans had geworpen.

Men wist niet waar men met ons zou blijven. Het volk en de soldaten begonnen te betoogen bij de camions. Opnieuw klonken wild-beluste kreten, en de gendarmen waren verplicht de ijzeren luiken te sluiten. De marteling duurde een uur. Dan werden wij weggebracht, langsheen het station, tot bij de strenge muren der gevangenis.

Het onthaal was verschrikkelijk.

De directeur was woedend, omdat hij na negen uur 's avonds nog gestoord werd; hij overlaadde ons met scheldwoorden en riep almaardoor:

— « Een bom is er noodig om u allen tesamen te verpletteren! Eén bom meer... beesten! »

Op een rij tegen den muur moesten wij meer dan een uur wachten, nog altijd aan elkaar vastgeketend. Dan deed men ons één voor één in de kelders komen; daar moesten wij ons geheel ontkleeden.

Op het plaveisel bemerkte ik verscheidene bloedvlekken. Ik aarzelde een oogenblik om de kleeren, die mij werden afgerukt, daarop neer te leggen.

— « Het doet er niet toe, 't is Moffenbloed! » schold de chef der bewakers, één, die geen Duitsch gevangene kon zien zonder hem brutaal te lijf te gaan.

Ik moest het laatst van al blijven. Dan werd ik gansch naakt in een donkere cel geduwd. Tastend zocht ik mijn stroozak en ging er zoo goed mogelijk op liggen, nog altijd nuchter en het lichaam versteven van de kou.

De oogen half geopend, had ik er mij al een heel tijdje over verbaasd dat de nacht zoo lang duurde. Ik besloot eens rond te kijken; het matte venster was geheel bestreken met een blauw,

inktkleurig vocht. Aan dit vreemde licht zou ik mij nog moeten wennen.

De cel zelf zag er meer dan walgelijk uit.

Mijn voorganger had mij een bad vol uitwerpsels nagelaten.

De morgen ging voorbij zonder dat ik eenig voedsel ontving. Ik hoorde de gevangenen zich beklagen. Als eenig antwoord werden zij vreeselijk afgeranseld en uitgescholden.

Van de buitenwereld drongen vreemde geruchten tot mij door, geluiden die beteekenisvol waren. Legerclairons bliezen verzameling. Voor de gevangenis floot een trein, met korte herhaalde stooten. Ik hoorde onafgebroken rijen auto's en camions de helling opklimmen. Van heel ver drong de stem tot mij door van den stadsomroeper, en af en toe kon ik enkele woorden verstaan. Hij kwam dichter bij. Het bericht werd nu duidelijk; Lisieux werd ontruimd gedurende den nacht! Wat daarna volgde, waren dezelfde banaliteiten van altijd: kalmte, koelbloedigheid, enz... Sinds wij uit Rijsel vertrokken waren, had ik echter het effect van deze rhetoriek gezien.

De middag ging voorbij. Het leek wel of alles uitgestorven was. Er bestond geen hoop ook maar het kleinste stukje brood te zullen ontvangen! En geen enkel gevangene durfde erom vragen, uit vrees voor de slagen.

Om vier uur 's namiddags: nog niets!

Om vijf uur begon eindelijk het onvermijdelijk geharrewar. Ik werd naar den kelder gesleurd om er mijn zaken terug te nemen.

De gevangenis-directeur ging tekeer als een razend dier. Al wie Duitscher was, werd door hem op schandelijke wijze toegetakeld.

Mijn linksche gebuur, een jong Duitscher, bleek als de dood van uitputting, werd door hem vastgegrepen, geslagen en over en weer gesleurd.

Ik mocht heen gaan.

Pas was ik een vijftal minuten op de koer, of twee andere jonge Duitschers kwamen buiten met vuurroode gezichten, op de hielen gevolgd door den directeur, die nu een wandelende furie scheen geworden; hij sloeg op hen, hard genoeg om zijn polsen te breken.

Toch had hij niet het minste benul van de mogelijke misdaden dezer ongelukkigen... Maar het waren Duitschers! Dat was voldoende om zijn haat met vuistslagen bot te vieren!

Nog immer zonder schoenen, en de voeten geschramd door de ruwe steenen, moest ik, bevend van verontwaardiging, deze onmenschelijke handelingen bijwonen.

Op het oogenblik dat ik in den camion wilde stappen, werd mij een stuk droog brood toege-

worpen. Sinds dertig uren had ik niets meer gegeten.

Wat het drinken betrof, daarop konden wij wel wachten tot het wilde regenen...

De hel van Caen.

Na die tusschenpoos van twintig uren was Lisieux niet meer te herkennen; het leek of er een typhoon over de stad geraasd had. Terwijl het den vorigen avond krioelde van soldaten was er nu geen één meer te zien. De burgers zaten verborgen of waren gevlucht.

Het leven was geheel verplaatst naar de landelijke wegen. Voetgangers, zwart van stof en zweet en beladen als muilezels, trachtten haastig Caen te bereiken. Daarheen spoedde zich ook in volle snelheid, onze camion; vooraan zat een kapitein van de mobiele garde, die zonder ophouden floot om den weg vrij te maken.

Wij troonden boven op een hoop fietsen en aardappelzakken, die haastig door de gendarmen in veiligheid werden gebracht.

Voor die laatste dagen van haar ongereptheid, had Normandië zich prachtig getooid met korenbloemen, eenvoudig als een kinderblik, met klap-

rozen, weelderig gebladerte en rozenfestoenen. Rond de parken blokten de aarden muren; en ver weg in de diepte leefden de plechtige witte kasteelen op, aan het einde van de grasperken, glanzend effen als een stukje hemel.

Na twee uren bereikten wij Caen; voor ons kanteelde tegen den hemel, het steedsche profiel van fabrieken en melaatsche woningcompleksen. Daar vonden wij de aftrekkende troepen terug. De Normandische stad was er overvol van; ze zaten bij het water, starend naar de ledige huizen of lanterfantten met honderden voorbij het station. Massa's vluchtelingen haastten zich naar alle kanten, juist gelijk de bewoners van een hoenderhof, als er een of andere roofvogel neerstrijkt. Een maand ondervinding had nog niets geleerd; met een misdadige gewetenloosheid werden deze menschen de baan opgestuurd, terwijl het voor hen veel minder gevaarlijk zou geweest zijn, indien ze kalm thuisgebleven waren om daar rustig het einde van de bezetting af te wachten. Nu liepen ze uitgehongerd langs de straten, gebroken door die vlucht zonder einde, sleurend met hun kindjes en hun poover bezit.

Niemand had aan hen gedacht. De politieke leiders hadden nog minder stand gehouden dan de massa. Trouwens, die schamele karavanen lieten hen onverschillig: « loop, waar de miserie je brengen zal! » De democratie toonde niet veel meer hart dan verstand.

Door die wanorde baande de camion zich een weg tot aan de gendarmerie. Een nieuw oponthoud, tijdens hetwelk een jonge snaak, vlak in het zicht der gendarmen een hakenkruis op den wagen kwam teekenen. Men wilde de ouders, die Elzassers waren, aanhouden:

De uren gleden voorbij, zoo rustig alsof de Administratie een dag betaald verlof genoot.

De kapitein kwam terug, zijn kepi naar achter geschoven. Opnieuw moest de camion de stad in. Nog eens een gevangenis en eens te meer moesten wij in rij gaan staan tegen een binnenmuur. Maar de dolleman van Lisieux was nog een engel, vergeleken bij de brutale rekels die ons hier opwachtten.

— « Kleed u heelemaal uit! » riep een van hen, terwijl hij me deed omringen door een vijftiental gendarmen.

In het midden van den gang werd ik gansch ontkleed.

Woedend doorzocht de bewaker mijn zakken. Hij wierp mijn paternoster tegen den grond.

— « Amuseert gij U met die veinzerij? »

Hij deed mij ronddraaien langs alle kanten en

vermaakte de toeschouwers op die manier met een sadistische vertooning.

Als het publiek er eindelijk zijn bekomste van had, werd ik, nog altijd naakt, door den bewaker in een cel geduwd.

Een oogenblik later opende hij opnieuw de deur:

— « Kijk, hier hebt ge iets om morgen uw vuilen sm... te wasschen! » en met een wild gebaar stampte hij een stuk zeep tot in het uiterste hoekje van de cel.

Als ik veel lust kreeg naar eten kon ik dat tenminste uitzuigen. Voor de zooveelste maal werd er dien avond geen voedsel bedeeld.

Er waren er anderen, die evenals wij vreeselijk werden toegetakeld. Aan hun lot was een zeer tragische bijzonderheid verbonden. Ik heb het hier over de Fransche soldaten, die in deze Fransche gevangenis werden uitgejouwd en overdekt met slagen.

Heele kudden van die ongelukkigen werden aangevoerd, arme duivels, die niet op gekund hadden tegen de verwoede aanvallen van de Duitsche tanks en de Duitsche vliegtuigen. Men had hen opgejaagd naar een stalen muur toe, met oude slechte geweren, lang als boonenstaken. Het was mogelijk, dat ze versaagd hadden, maar in welke omstandigheden dan? De jongens voelden zich

verloren en nutteloos, waanzinnig door al de tegenstrijdige bevelen, gedemoraliseerd door de vlucht van hun oversten; velen onder hen beleden openlijk hun ontmoediging. Daartoe was het voldoende even den legeraftocht gade te slaan langs de groote wegen.

Nu moesten zij ook nog de vernedering der cellen kennen.

Misschien hadden ze daags tevoren nog vlak bij hun angstoogen den dood gezien, en hun kameraden zien vermorzelen. Nu bevonden ze zich tegenover een hoopje brutale onmenschen, dat zich heel den tijd van den oorlog veilig in een provincienest had geborgen en hen nu overlaadde met scheldwoorden.

Eén van hen, vlak voor mijn celdeur, vroeg om zijn advokaat te mogen verwittigen.

— « Uw advokaat! Uw advokaat! Ik veeg mijn b... aan uw advokaat! Wel, hier hebt ge hem als ge hem toch wilt!... »

Bing! Pan! en de arme stakker moest een reeks geweldige stompen en vuistslagen in ontvangst nemen.

Steeds opnieuw hoorde ik het zware stappen der soldatenschoenen. Ieder soldaat moest zijn uniform afgeven.

— « Kleed u uit! Kleed u heelemaal uit! » Er was niets anders te hooren in den langen gang.

Wanneer sommige soldaten een beetje lijflin-

nen trachtten te behouden, hoorden wij de bewakers tegen hen te keer gaan. In mijn cel weerklonken de doffe slagen. Maar de soldaten moesten laten begaan. Tegenstribbelen had tot een drama kunnen leiden.

Alles in mij kwam in opstand bij de gedachte aan die arme jongens, die gisteren hun leven nog veil hadden en die nu in deze gevangenis mishandeld en geslagen werden, erger dan dieren.

Het ging er zoo heftig toe, dat een lid van het gevangenispersoneel, het aandurfde, eventjes te protesteeren. Dan was het zijn beurt om uitgescholden te worden. « Wij doen hier wat we wenschen! Wij hebben van niemand orders te krijgen! » Een oogenblik kreeg men den indruk aan een fabriekspoort te staan in den tijd der stakingen van Léon Blum.

's Anderendaags, op Woensdag 12 Juni werd ik opnieuw in de hall gebracht en moest mij daar voor de tweede maal, geheel naakt, leenen tot een schandelijk vertoon.

Aan hun celdeuren hadden de soldaten hun legerplunje neergesmeten; zulks maakte een rij van een tiental khaki en blauwe stapels: poovere overblijfsels.

Wat moesten zij wel denken, de arme gefolterden van den voorgaanden dag, die nu treurig en ontkleed op hun houten celstoel zaten...

Ik stierf van honger. Langs de opening, die diende om den emmer met uitwerpselen te verwijderen, werd mij een stukje zwart brood toegesmeten. Het zag er vreemd uit, met een grijs, groenachtig zwam onder de korst. Ik had honger en trachtte het op te eten. Maar het was werkelijk niet mogelijk, ook maar een stukje door mijn keel te wringen. Ik kreeg krampen.

Hoe zou het mogelijk zijn, in deze neerdrukkende atmosfeer, zich overeind te houden?...

's Avonds ontving ik eindelijk een gamelle met een warm maal. Het had een geelachtige kleur, en er zwommen boonen in. Ik brokkelde er de helft van het stuk brood in. Het was noodig, dat ik nu wat versterkte, want ik begon mij uitgeput te voelen.

De boonen waren hard als hout. Er was geen middel om ze binnen te krijgen. Er bleef mij niets anders over dan het stuk brood, in het warme vocht gedoopt.

Ik begon het op te eten. Een vieze geur walmde omhoog. Toch ging ik voort, want ik mocht dat stukje brood niet vermorsen.

Ik kreeg een gevoel alsof ik moest braken.

Nog trachtte ik voort te eten, maar ik werd er ziek van, en er bleef me niets over dan het over-

schot van het maal in den emmer met uitwerpselen te werpen.

De vieze geur vervolgde mij. Later werd me alles duidelijk.

Niet ver verwijderd van mijn cel, zat de Brusselsche industrieel opgesloten, die ik te Evreux opnieuw ontmoet had. Hij was er in gelukt zich de sympathie te verzekeren van een bewaker, die ermee gelast was de gamellen te helpen ronddeelen. Wanneer deze de soep bracht, had hij hem doorheen het loket toegefluisterd:

— « Eet het niet op, de bewaker heeft er in gep... ! »

De gele tint was dus veroorzaakt door de urine.

Zoo kregen wij, arme uitgeputte gevangenen, die buiten het stukje brood van 's Maandags 's morgens niets meer ontvangen hadden, dan eindelijk 's Woensdags 's avonds ons eerste warm maal! Maar de bewaker had het eerst eens goed besproeid vooraleer het door te geven. Op die manier dwong hij ons zijn urine te drinken!

Het grijze brood van Donderdag, het overschot van den voorgaanden dag, was geheel met schimmel bedekt.

Ik moest mij tevreden stellen met een beetje water uit den aarden pot, dien ik in de cel gevonden had.

Heel den langen dag hield het gejouw aan in de

gevangenis. Als de bewakers hun ronde begonnen, ontaardde het in een oneindige reeks schimpkreten. Gelijk men het onweer hoort naderen naarmate het dondergeroffel heftiger wordt, zoo kon men aan hun kreten raden, dat zij in aantocht waren.

Mijn beurt kwam ook. Ik werd overladen met scheldwoorden, die betrekking hadden op den Belgischen Koning, Leopold III.

Van de overgave der troepen wist ik niets. Maar sinds ik den terugtocht der Franschen achter Sedan kende en den warboel had gezien, die sinds 19 Mei te Rijsel en te Abbeville heerschte, had ik niet de minste illusie meer over de mogelijkheid, die het leger van mijn land zou toelaten nog te ontsnappen aan de dreigende insluiting, die zich voltrok vanaf Sedan tot aan de Noordzee.

— « Een lekkere nietdeug, uw Koning Leopold, riep de bewaker mij toe, die doet nog erger dan Lodewijk XVI! »

Na zijn avondbezoek ging hij de deur uit met iets geheimzinnigs in zijn doening. Waarschijnlijk werd er voor mij een of ander voorbereid. In den loop van den nacht zou ik het te weten komen en men zou mij de noodgedwongen overgave van den Belgischen Koning duur laten betalen.

Ik sliep niet heel diep; daar ik nog steeds zonder schoeisel was had ik erg veel last van pijn in de hielen en mijn handen en voorarmen ge-

raakten al meer en meer verlamd en staken geweldig.

Pas was ik ingeslapen of ik hoorde het bonzend geklak van iemand, die met zware klompen den trap afdaalde.

Hij kwam tot op het gelijkvloers.

Hij wachtte niet, maar stormde aanstonds lawaaierig naar mijn cel toe.

Het electrisch licht werd ingeschakeld; de sleutels draaiden in het slot; verrast door dit onverwacht bezoek keek ik naar den man voor mij, een kolos met korte armen, met opgerolde hemdsmouwen, met bloed-rood opgezwollen gezicht. Hij sprong op mij toe:

— « Zijt gij het, die hier telefoneert ? »

Later vernam ik, dat bedoelde telefoon overeengekomen verbindingsteekens waren, die sommige gevangenen gebruikten. Voor elke letter van een woord klopten zij zooveel keeren op de verwarmingsbuizen, als er letters in het alphabet zijn tot aan de gebruikte letter.

Om bijvoorbeeld het woordje « rein » mee te deelen, klopten zij eerst achttienmaal, dan vijfmaal, dan negenmaal en om te sluiten nog veertienmaal.

Er was een mierengeduld noodig om zich met die taal te behelpen. Toch waren er gevangenen, die daarin een bijzondere vaardigheid hadden verkregen. Zoo heb ik later vernomen, dat

men in al de gevangenissen waar ik verbleven heb, dank zij dit primitieve telefoonsysteem op alle verdiepingen wist, dat ik daar was en wat minder prettig klonk, dat ik ging gefusilleerd worden.

Hoe het ook zij, in de gevangenis te Caen wist ik nog niets af van het bestaan van zoo'n telefoon.

Ik kon dus zeker geen poging aangewend hebben om iets van dien aard te ondernemen.

En de bewaker kon niets gehoord hebben dat op een teeken geleek.

Terwijl ik mijn oogen uitwreef, antwoordde ik:

— « Telefoon ? Welke telefoon ? Ik sliep toch ».

— « Zeg nog eens, dat ge sliept ? »

— « Ik weet niet wat ge bedoelt, ik zeg de waarheid, ik sliep. »

Pas had ik dien zin geëindigd of de kolos sprong op mij. Ik werd onmiddellijk onthaald op slagen, vuiststompen en stampen met zijn klompen. Mijn hoofd gloeide. Ik hoorde nog slechts langs één zijde, want een felle slag had mij aan het linkeroor en den linkerslaap getroffen.

De kerel werd nog woedender en hield niet op mijn gezicht te striemen en zijn kracht bot te vieren op mijn ribben en mijn beenen.

Ik hield mij stil; want ik besefte heel goed, dat de minste beweging noodlottig kon zijn. Achter mijn aanvaller stond een ander bewaker klaar om

deze bij mijn eerste verweer ter hulp te komen. Die man stootte zoo'n geweldige kreten uit, dat zij doorheen de heele gevangenis galmden.

Hij wilde mij kost wat kost tot het uiterste drijven.

— « Krapuul, huilde hij, smeerlap, bandiet, leelijke sm... »

Ik roerde nog niet. Dan gaf hij met zijn klomp een geweldigen stamp.

— « Sta recht, als ge een man zijt ! »

Rechtstaan, dat was blindelings in de val loopen.

Ik klemde mijn tanden opeen, verstrakte mijn wil. Nog wilder werden de stompen, die ze mij toebrachten.

Gebogen over mijn gloeiend gezicht, zijn klammen adem over mij heen blazend, mij verscheurend met zijn loerende oogen, brulde hij :

— « Ge zult er niet levend uitkomen, uit de gevangenis... »

De andere stem herhaalde maar steeds :

— « Smeerlap, schurk, leelijke smeerlap... ! »
Ik viel in bezwijming, uitgeput door de slagen van dezen onmensch.

Den heelen verderen nacht bracht ik door, gedeeltelijk onbewust van wat er gebeurde.

Iedere tien minuten kwam de bewaker terug om

te zien of ik wel degelijk knock-out was en of ik mij niet bewogen had.

Met mijn vreeselijk gekneusd lichaam (veertien dagen na het einde van den oorlog was mijn linkerzijde nog steeds vol zwarte en bruine vlekken) moest ik mij voor dood houden tot 's morgens.

Ik verlegde noch mijn armen, noch mijn beenen en bleef daar gelijk een roerlooze massa.

Met een eentonige regelmaat verscheen het hoofd van den bewaker om te zien of ik mij niet bewogen had.

Daar hij en zijn helper op dit oogenblik de leiding van de gevangenis hadden ,zou het voor hen een al te gemakkelijk excuus voor hun machtsmisbruik geweest zijn, indien ik mij opstandig had aangesteld...

Om te eindigen knipte hij het elektrisch licht aan in mijn cel. Dat was onverantwoordelijk; want den vorigen nacht hadden de Duitschers de stad Caen reeds met bommen bezaaid.

Maar die kerel had nog liever de heele gevangenis in de lucht zien vliegen dan mij te laten ontsnappen, moest ik met een of andere beweging laten zien hebben, dat ik nog niet genoeg gekregen had...

Zoo bracht ik heel dien nacht door, biddend, lijdend, en mezelf de overtuiging toëigenend, dat alles zou moeten eindigen met mijn dood, als ik

door zooveel haat en zooveel gevaren omringd was.

Als het administratief personeel 's morgens opnieuw de gevangenis betrad, richtte ik mij zoo goed mogelijk op.

Buiten was een hevig bombardement aan gang. Pas vier-en-twintig uren geleden waren wij in een nieuwe gevangenis onder gebracht of daar was de Duitsche luchtmacht weer met hare absolute heerschappij in het luchtruim.

Het bombardement beteekende voor mij nog steeds den aanvang van een nieuwe étappe op den weg der vervolging.

Denzelfden dag nog werd het bevel tot vertrekken gegeven.

Ik kon slechts met moeite loopen. Moeizaam bereikte ik de poort; mijn polsen werden opnieuw in de ijzers gekneld en mijn voeten samengesnoerd met zware ringen en kettingen.

De Belgische industrieel bevond zich daar ook. Buiten ons getweeën waren er nog twee veroordeelden met bruin pak, bruine muts en kortgeschoren haren. Ze werden op dezelfde wijze geboeid.

Ik moest eerst instijgen in den metalen wagen, waar ik in een kleine cel terecht kwam, juist ruim genoeg om mij toe te laten neer te zitten.

Waar ging ik nu nog heen gevoerd worden; mijn ledematen gekneusd, opgesloten in een enge kooi, waarvan de lucht niet in te ademen was.

Veel tijd om mij te beklagen kreeg ik niet. Eén van de twee veroordeelden werd tegen mij aangeduwd en raakte verward in mijn kettingen. Hij keek me aan met den blik van een opgejaagd dier.

— « Zijt ge veroordeeld? » vroeg ik zachtjes.

— « Ja, ter dood », antwoordde hij.

Naar de vallei van de Loire.

Hij, die mij telkens op het laatste oogenblik uit de gevangenis haalde als de Duitschers naderden, wist drommels goed wat hij deed dien 14den Juni, als hij mij aan een vreemdeling koppelde, veroordeeld voor spionnage.

Door mij van gevangenis naar gevangenis te sleuren in de drukkende atmosfeer van die dagen, door mijn lot te verbinden aan dat van een veroordeelde die één van de volgende morgenden ging neergeschoten worden, kon men er zeker van zijn, dat ik mijn deel zou krijgen van elke wreede behandeling.

Met ons samen te persen in de kleine ijzeren kooi, waarin slechts plaats was voor één gevangene, liet men duidelijk merken, dat het erom te doen was ons gedurende deze reis een maximum folteringen te laten doorstaan.

In de ijzeren kooi naast mij hoorde ik mijn oud-afgevaardigde zich eveneens draaien en keeren om samen met zijn medegevangene een betere houding te vinden.

Wij bevonden ons dus met ons vieren in twee

enge ruimten, terwijl er in den camion wel tien cellen waren! De andere honderden gevangenen van Caen waren in de gevangenis achter gebleven.

Men had alleen een uitzondering gemaakt, voor den oud-afgevaardigde van mijn partij (met welk doel?) en voor de twee veroordeelden, die aan ons waren vastgemaakt in de functie van alarmklokken om overal de vervolging in te luiden.

De morgen werd besteed aan een eentonig wachten te Caen.

Wij stonden geparkeerd op enkele honderden meter van de gevangenis; eindelijk werd de camion verder in bezit genomen door een heel stel rechtstreeksche en onrechtstreeksche familieleden van onze brutale bewakers.

Ze namen onze plaats in, raasden lawaaierig over en weer in den gang, terwijl de vrouwen rond de echtgenoote van den konvooileider trosten.

Twee uren duurde het alvorens allen geïnstalleerd waren.

De camion stond in de volle zon. Wij beschikten slechts over een klein kijkvenster om te verluchten. Ik voelde me ziek. De tralies daverden voor mijn oogen.

Daarna waren het groene kringen, die dwaas voor mijn blikken dansten. Ik stikte, bedwelmd door de slagen van den vorigen nacht.

In de binnendeur van onze kleine cel was er een

kijkgaatje, niet veel grooter dan een handpalm. De terdoodveroordeelde, die zag dat ik in bezwijming ging vallen vroeg om het open te maken, ten einde een beetje frissche lucht te laten binnendringen. Alléén scherpe vrouwenstemmen antwoordden.

Ze waren immers de echtgenooten van de beulen van Caen. Een lawine van scheldwoorden werd naar mijn hoofd geslingerd.

— « Lucht ? Hij is ziek ? Wat geven wij daarom ! Wij doen niet open ! Dat is durven, zooiets ! Dat heeft hij nog te kort ! »

Eén van hen opende het gaatje toch één enkel oogenblik en spuwde mij in het gelaat !

— « Ha, zeiden de anderen, als ze hem aan ons moesten uitleveren zou het er rap mee gedaan zijn; maar niet tegen den muur, he; dat is niet pijnlijk genoeg ! »

En gedurende vijf minuten putten deze vriendelijke vrouwen hun verbeelding uit met het zoeken naar de wreedste martelingen. Zij verlustigden zich erin en vertelden ze aan hun kroost, dat later bij den eersten halt ons zou komen plagen, door met behulp van scherpe staafjes te trachten door de tralies heen in onze oogen te steken.

Mijn blik verwaasde in de duizeling, die mij benevelde. De camion vertrok en stilaan filterde er toch een beetje lucht door het getralied venstertje, dat nog immer over en weer danste voor mijn half-gesloten oogen.

Er was iets geheimzinnigs aan dit vertrek. Ging ik naar een Bretoensche inschepingshaven gebracht worden ? Of werd het een gewone reis in de richting van de Loire, het is te zeggen, de zekerheid van opeenvolgende verplaatsingen die misschien zouden eindigen in de Pyreneesche gevangenissen ?

Of ging ik naar één of ander eiland in den Atlantischen Oceaan gebracht worden ? Of naar Engeland ? Of zou ik, terwijl de oorlog voort zou razen, nog een tiental gevangenissen moeten kennen tusschen de Loire en Spanje ? Allemaal weinig bemoedigende vooruitzichten, waarbij ik dan nog min of meer zeker mocht zijn, dat, wanneer er gevaar zou bestaan voor een contact met de Duitschers, men mij op het laatste oogenblik zou vermoorden.

Boven de schaduwende boomkruinen uit, zag ik aan den hemel dat wij in Westelijke richting reden.

Maar de reis vlotte niet. Zij, die ons die dagen moesten wegvoeren geleken in alles aan het rottend regiem, dat hen de bevelen had gegeven. Ze trachtten intijds te vertrekken, maar onderweg verloren zij een eindelooze reeks uren om dan tenslotte, na veel tegenslagen, slecht gehumeurd en veel te laat op de bestemming aan te komen.

Pas was het middag of zij vonden het noodig,

pinard te gaan drinken en hun provisies op te doen. Wij deden nog een paar kilometer, dan kregen wij den pic-nic: anderhalf uur stilstand, terwijl wij geroosterd werden onder de ijzeren dakplaat, waarop de zengende zon gloeide.

Doorheen de tralies mochten wij dit vriendelijk vertoon bijwonen. Heel den langen dag zou er geen sprake zijn van ons iets te eten of te drinken te geven, hoe weinig ook. Geen enkele gram voedsel. Noch 's middags. Noch 's avonds. Noch 's nachts. De bewakers kwamen zich zelfs geen enkele maal vergewissen van den staat waarin wij ons bevonden; de voeten gekneld, de handen geboeid, tegen elkaar geperst, de ijzeren deur op slot en stevig gegrendeld.

In die metalen kast hing een verschrikkelijke warmte. Onze gezichten zagen er walgelijk uit van het zweet. Wij konden het zelfs niet afvagen, daar onze handen samengesnoerd bleven in de ijzeren staven. Onze tong was strak en droog gelijk leder. Maar vlak voor ons, goed geïnstalleerd in de schaduw van een boschje hadden de bewakers anderhalf uur noodig om zich naar hartelust te verzadigen.

Het leven biedt ons niet dikwijls de gelegenheid in het gezelschap van een terdoodveroordeelde te reizen. Al heel vlug vernam ik, dat mijn gezel Italiaan was. Hij was een zeer gekultiveerd en artistiek Siciliaan. Uit vaderlandsliefde had hij aanvaard, bij het begin van den oorlog, vanuit Rijsel inlichtingen te bezorgen over de activiteit, die hij waarnam. Daar hij tegenover dit beroep geheel onervaren stond, gebruikte hij slecht het overeengekomen schrift; reeds bij de derde postkaart werd hij ontdekt. De tekst was weinig bezwarend, maar niettemin was hij erdoor verraden. Hij werd ter dood veroordeeld.

Het is hard te moeten sterven als men drie en dertig jaar is. Deze jonge man aanvaardde zijn lot met veel moed. Vast tegen zich aangedrukt, klemde hij de afscheidsbrieven voor zijn ouders, brieven, die men zou moeten wegsturen eens dat men hem in de kist zou uitstrekken gelijk de kleine Tsjech te Evreux. In zijn blik schaduwde onophoudend een groote weemoed, die steeds weerkwam, even rusteloos als de golven.

Hij wist nog niet, dat Italië in den oorlog was getreden. Sinds wij Lisieux verlaten hadden was ik zoo goed als zeker van het conflict. De deelname van Italië aan den oorlog kon voor mijn gezel niet anders, dan de uitvoering van het doodvonnis verhaasten. Toen wij door een dorp reden zag ik door een spleet van den camion op een schutsel, gekruiste vlaggen en een oproep aan de Italianen. Ik huiverde. Bij iederen nieuwen doortocht van een dorp trachtte ik iets van den tekst

waar te nemen. Er was niet meer aan te twijfelen; de Fransch-Italiaansche oorlog was een feit.

Ik deed een voorstel aan mijn ongelukkigen lotgenoot:

— « Wij weten noch den één noch den ander wat er met ons zal gebeuren. Wat wij vooral niet weten, dat is, wat voor ons het beste zou zijn: sterven of de marteling overleven. Zullen wij een tweede maal nog zoo een kans hebben om ons op den dood voor te bereiden? Laat ons vragen om te blijven leven, zoo dat het beste is. Maar dat de Heer daarover beslisse... »

Ik begon de rozenkrans. Bij ieder mysterie, riep ik de herinnering op aan onze ouders, aan ons huis en aan de sterkte, die ze daar misschien zoo noodig zouden hebben, als ze vernamen, dat wij gedood waren, ergens langs den eenzamen weg...

Ik begon de *Ave Maria*'s, de Italiaan beëindigde ze met gebogen hoofd. Hij had begrepen. Ik voelde de snikken mij doorschokken. Langs de andere zijde van de ijzeren deur gingen de vrouwen verder met hun luidruchtig kakelen. Op een halven meter afstand van elkaar klonk het vroolijk praten en slierde de schaduw van den dood...

De halten voor het pinardverbruik volgden elkander op gelijk roode grenspalen, waarop de stijgende rekening het kilometercijfer had vervangen.

Het landschap werd vlakker. Langs het bosch daalden wij af naar de vlakte. Van op den breeden heuvel zag men de omgeving ver wegzilveren met glanzendgroene boomen, vergrijzend tegen den horizon.

Sinds 's morgens hadden wij doorheen het tralievenster geen soldaten meer gezien en geen vliegtuigen meer waargenomen. Boomgaarden en weiden, harmonisch getooid met oude hoeven en plechtige kasteelen, lagen frisch omkaderd met olmen- en beukendreven.

Het was in die rustige omgeving, dat wij opnieuw de zonen van het sluwe Engeland zouden aantreffen.

Sinds wij ze met hun micapantsers ontmoet hadden op de stofferige banen van het Noorden, hadden wij er geen meer gezien. Nu vonden wij ze terug in het hart van Bretanje, naar oude gewoonte bezig, een reusachtig, comfortabel kamp in te richten.

Onder de hooge boomen puntten lange rijen prachtige tenten, van het soort dat in Etiopië en in Kenia voor de jacht gebruikt wordt. Bij gebrek aan een anderen oorlog was de camping-oorlog in ieder geval schitterend gewonnen!

In de ondergaande zon maakten de moedige enthousiaste Engelschen het zich gemakkelijk. In

Frankrijk was het immers goed. Ver achter het front nog beter, dan bij de gevechtslinies. *Very, very good...*

Als de schemering inviel dachten wij, aan het einde van dezen tocht te zijn; wij hadden Rennes bereikt.

Eindeloos duurde het oponthoud, terwijl de bewakers buiten over en weer praatten. Het kwam er op aan, een adres te vinden voor de dames. Het stilstaan had geen enkel ander motief, als men de wijngelagen uitschakelde, die regelmatig de uren indeelden.

Wij waren geparkeerd vlak bij een kerk; de praatjes bij het einde van het lof vertelden ons één en ander over de zorgen van de buitenwereld.

De geesten waren zoo hopeloos verward, dat die heilige zielen, nog vol van hun vrome oefeningen, al hun hoop stelden in een tusschenkomst van de Sowjet-Unie.

— « Reynaud heeft hulp gevraagd aan de Vereenigde Staten, maar zij zullen te laat komen », zei er één leunend tegen onzen camion.

« — Wat wij noodig hebben is een Napoleon », antwoordde een andere, die er zeker niet aan twijfelde, dat Duitschland gezegend was met een leider, die eerst als stille werker en later als vader van zijn volk, zijn land naar den zege voerde met uitzonderlijke Bonapartistische allures.

— « Het beste zou nog zijn, dat de Sowjets, Hitler in den rug aanvielen », hernam een andere met strenge stem.

De immer zoo gevreesde communisten werden nu als redders begroet.

De Fransche geesten zagen er al even ontredderd uit als hun materiaal en hun strategische plannen.

Wij bleven niet in Rennes.

Nu was er niet meer aan te twijfelen, wij kozen de Zuidelijke richting. Wij gingen meegesleurd worden in den reusachtigen chaos van twintig departementen, waarin drie legers evolueerden in volledige wanorde.

Als de chauffeur de zon zag wegzinken in de oranjen hemelgolving achter de boomgaarden, waagde hij er een grootere snelheid op. Maar telkens opnieuw kwam de lust boven om te drinken. Langsheen de baan woonde de neef van één der bewakers; om elf uur 's avonds werden hij en zijn dochter nog wakker geklopt en meteen de heele buurt; weer ging een uur voorbij met zinloos gebabbel.

Wij, die nog altijd geen toelating gekregen hadden om ook maar eventjes uit te stappen, bleven

nog steeds vast tegen elkaar geklemd in de ijzeren hokken, hongerig en dorstig en vermoeid van het zware gewicht der ijzers aan onze ledematen. Die gedwongen roerloosheid bezorgde ons nu ook hevige rillingen van de nachtelijke koude.

Wanneer de Cointreau van de herberg leeggeschonken was en de vrouw afscheid genomen had, hervatten wij opnieuw, zoo goed mogelijk, den weg naar de Loire. Om twee uur 's morgens belde de geleider aan in de gevangenis te Nantes.

Voor ons zouden ze zich niet storen. Ons een stukje brood geven? Wat een geestigheid!

Wij zouden moeten slapen met een holle maag, hol sinds een halve week.

Niemand maakte de zware ringen en kettingen los, die blauwe striemen in mijn enkels hadden gegroefd.

Zoo, met de voeten samengesnoerd, moest ik een ellendig langen trap opklauteren tot aan een walgelijk hokje.

Spijts mijn vermoeienis en de pijn van mijn gekneusd lichaam bleef ik waakzaam. Ik wou ten allen prijze te weten komen, waarom de Brusselsche industrieel, oud-afgevaardigde van mijn partij, sinds Evreux gedwongen werd mij te volgen. Terzelfdertijd groeide in mij het verlangen, langs hem om misschien eenig nieuws te vernemen van mijn familie. Ik plaatste mij zoo dicht

mogelijk bij hem. Wij werden in hetzelfde hok geduwd.

Toch was het niet mogelijk, een woord te zeggen, want er werd geluisterd. Misschien zouden we lang moeten wachten. Maar daarvoor wilde ik desnoods wel een slapeloozen nacht doorbrengen.

Wij beschikten over geen bed, geen stroozak, zelfs niet over een deken.

Ik moest me dus geboeid op den kalen plankenvloer uitstrekken. Om de koude een beetje te milderen, trachtte mijn lotgenoot met veel moeite het celraam te sluiten. Hij gelukte erin, maar het bleef even koud. 's Morgens begreep ik het; in het celraam stonden geen ruiten meer.

De heele bemeubeling bestond uit een ijzeren tonnetje vol walgelijk riekende uitwerpsels.

Liggend op den grond, de voeten gekneld, vechtend tegen een drukkende loomheid, wachtte ik langen tijd op het heengaan van den bewaker. Rond twee uur 's morgens kon ik, nog steeds waakzaam, een gesprek beginnen op fluistertoon. Van tijd tot tijd kwamen de stappen dichter, maar de oogen die doorheen het loket gluurden, ontdekten ons telkens als twee spioenen in diepen slaap verzonken. Vijf minuten later begon het gefezel opnieuw. Als de dageraad begon te lichten was mijn verbazing volledig.

Het bleek inderdaad, dat ik naast een man lag, die als getuige ten mijnen laste zou moeten optreden.

Al degenen, die ooit van ver of dichtbij betrokken geweest waren in mijn aktiviteit, hadden het moeten verduren.

Waarschijnlijk koesterde men de hoop dezen oud-afgevaardigde te gebruiken want hij werd opgesloten met de vreemde melding: « getuige tegen Degrelle ».

Hij had goed te vragen wat men van hem verlangde; hij ontving geen antwoord. Hij werd van gevangenis naar gevangenis gesleurd. Zoo maakte hij in mijn schaduw een heele rondreis door Frankrijk.

Wij vertrouwden elkaar ons leed toe.

Dan, in den angst, dat de onrechtvaardigheden, die zich boven ons hoofd opstapelden tot pijnlijke beslissingen zouden leiden, deelden wij wederzijdsch onze laatste wenschen mee voor onze families.

De dag was geboren.

De bewakers vonden ons in een slaap van gewetenlooze misdadigers... Wij werden brutaal gewekt.

Wij richtten ons op in een helsch lawaai van rammelende kettingen.

— « Vooruit, hoepelt op! »

Nantes beteekende nog geen eindpunt. Weer moesten wij de baan op.

———

Van kerker tot kerker.

— « Langs hier, alle vier! »

Van toen af waren wij « de vier »: de terdoodveroordeelde Italiaan en ik, de Belgische oud-afgevaardigde en een jong Duitscher, met twintig jaar dwangarbeid gestraft voor spionnagedienst.

Wij waren slechts vergezeld van een blad papier met een tiental getypte lijnen, waarop men opzettelijk onze namen had verward opdat ook over ons lot gemeenschappelijk zou beslist worden.

Als wij samen vervoerd werden, was het wel een teeken, dat wij betrokken waren in dezelfde zaak.

Als de Belgische industrieel gekoppeld was aan den twintig-jarigen veroordeelde beteekende het dat hij mocht doorgaan voor wild van dezelfde belangrijke soort.

Wat mijzelf betreft, de terdoodveroordeelde, die met mij opgesloten zat bezorgde de bewakers door zijn aanwezigheid, een woordloozen uitleg over mijn geval.

Het bijzijn van de twee terdoodveroordeelden was voor mij veel meer bezwarend dan welk dossier ook. Het opzet was niet slecht bedacht en sinds Nantes werd het met succes bekroond.

Gelijk daags tevoren werden wij met tweeën opgesloten in één van de tien cellen. In den loop van den nacht waren wij nog wel een beetje vermagerd maar niet voldoende om ons beter te kunnen installeeren.

Een paar keeren hielden wij halt aan herbergen langs den weg om den chauffeur en de bewakers toe te laten zich goed te doen aan den donkerkleurigen pinard.

In de gouden zonnepoeiering lagen heerlijke wijngaarden, doorstreept met lichte steunstokken. Achter het tralievenstertje sperde ik de oogen wijd-open om de Loire te ontdekken, de Loire, die voor mij de herinnering bewaarde aan zooveel verrukkelijke dagen. In mijn geest ontdekte ik weer den rijkdom, die mij eertijds dronken had gemaakt, als ik met mijn fiets over de ronde heuvelwegen trapte, de zonnige dorpjes bewonderde en de oude kasteelen, die in de gratie van hun architectuur een hemelsche harmonie bewaarden. Van op een heuvelkam, ontwaarde ik plots den stroom met zijn rozen zandigen oever, waarover het water oprimpelde. Als juweelen rustten de kleine eilandjes in zijn groen-lichtend

schrijn en over het glanzende water waaierden speelsch de wilgentakken bij het wegschemerende riet.

Bij dien aanblik vergat ik bijna de ijzeren boeien, die mijn polsen deden opzwellen, de kettingen, die gelijk grijptangen mijn voeten knelden, mijn honger, de slapelooze nachten en de slagen, die mijn vleesch zoo gepijnigd hadden...

Wij volgden de Loire stroomopwaarts en vanop de heuvels vertoonde zich de blonde hellingen en de witte dorpjes, getooid met rood en helgroen. Dan staken wij den rustigen stroom over.

Oude mooie huizen kondigden de nabije stad aan met haar wemeling van daken. Angers.

Dien namiddag van den 15den Juni heerschte er een echte opwinding. In de straten en op de pleinen, honderden auto's. Mijn oogen dicht tegen het venstertje, liet ik me niets ontsnappen. Weer spelende kinderen zien, vrouwen, die zwierig voortliepen, vrije menschen, die daar voorbij gingen, zonder naslepende kettingen; menschen, die elkaar een ongeboeide hand reikten. Wezens, die glimlachten!...

In deze stad, krielend en bruisend van opwinding, zinderend in het warme zachte licht, was het leven samengevloeid van een tiental andere steden.

Maar ik kwam hier niet als toerist. Onopgemerkt en lawaaierig vervolgde de camion zijn weg. Ik zag nog een park, een paleis en dan in een melaatsche voorstad, de dreigende massa van een grooten muur, waarachter steeds de hoop verwaasde tot een schamel, beverig vlammetje, alleen in leven gehouden in de diepste geheimenis van ons hart...

Nog altijd in de ijzers geklonken werd ik tegen een muur gezet. Vooraleer opnieuw ondergedompeld te worden in de duisternis van een cel, wilde ik trachten wat nieuws te vernemen. Ik gelukte erin, de titels te ontcijferen van een dagblad, dat een politieagent vasthield, die gelast was met de bewaking van den gang. « Onze troepen hebben zich teruggetrokken langs beide zijden van de hoofdstad. » Het was duidelijk gezegd. Parijs was genomen, dat was klaar.

Het sprak trouwens ten volle uit de zenuwachtige doening van het personeel. Op mij wilden ze hun ontstemming wreken. Er werd besloten mij op te sluiten in de cel van een gestrafte.

Het bijzondere aan deze cel was, dat er heelemaal niets bijzonders aan was. Zij was inderdaad naakt als een marmersteen. Er bevond zich geen bed, geen tafel en geen stoel. Niets. Een vloer en naakte muren.

Die behandeling ontnam mij praktisch de mo-

gelijkheid om te rusten. Want zoo maar op den grond gaan zitten als heel uw lichaam pijn doet, dat vermoeit nog meer.

Er bleef me niets anders over dan rechtop in een hoekje te blijven staan, terwijl mijn polsen en mijn bevrijde voeten al meer en meer opzwelden en er bruin en blauwachtig gingen uitzien.

Ik had gemeend, dat ik te Loos verbleven had in de cel van de grootste pornografie-experten. Maar dit record werd geslagen door wat ik zag in de cel voor gestraften te Angers.

Ik wil er niets van beschrijven; iemand, die zijn pen een beetje eerbied toedraagt kan zich daartoe niet leenen. De teekeningen, die ik daar aantrof waren van zoo'n schandelijk sadisme, dat men de oogen moest sluiten om er zelf niet door besmet te worden.

Op die muren had de dwaze verbeelding zich uitgevierd; daartoe had zij alles aangewend: een stukje ijzer, dat kerfde; een stompje potlood en zelfs een eindje sigaret om het geheel te voltooien. Tot op dertig centimeter van den vloer waren nog dergelijke schunnige teekeningen aangebracht en zij toonden al even weinig eerbied voor de vrouw als voor den man. Een duidelijke uitleg van hen, die hier voor mij verbleven hadden, zorgde ervoor dat bij het beeld ook den passenden tekst gevoegd was.

Tusschen al die afschuwelijke dingen ontdekte ik plots een kruisje; daaronder had een arme gevangene met gefolterde ziel, die prangende woorden geschreven: « Heer, heb medelijden met mij! »

Ik had niets te lezen.

Ik had niets te doen.

Geen gelaat om aan te kijken.

Mijn eenige vertrooiing: die schande...

Mijn eenige troost: het worstelen tegen de wanhoop...

Volgens gewoonte werden mij 's avonds mijn kleeren afgenomen. Ik mocht in den gang een stroozak nemen en twee dunne katoenen dekens. Het celraam stond open en het was niet mogelijk erbij te komen. De nacht was ijzig koud.

Reeds om vier uur werd mij den stroozak afgenomen en ik bleef opnieuw zonder stoel, zonder tafel, zonder steun... Met het vooruitzicht van een langen dag, dien ik zou moeten doorbrengen in gezelschap van de producties dier realistische teekenaars.

Van vier uur 's morgens tot zeven uur 's avonds kende ik in mijn cel niets dan stilte en verveling. Geen wandeling, vermits ik gestraft was.

Ik bezat niet het kleinste stukje zeep om de stoflaag af te wasschen, die nog aan mijn gezicht

kleefde na dien tocht van drie honderd kilometer in den broeiwarmen celwagen.

— Geen boeken.

— Geen kerkdienst, alhoewel het Zondag was.

Als mijn ziel niet wilskrachtig kon reageeren moest ze na enkele dagen van zoo'n totale vereenzaming wel eindigen met zich te laten besmetten door de eerlooze teekeningen, die mij langs alle zijden omringden.

Als de dag ten einde liep werd ik plots uit mijn stille mijmering gerukt. Opnieuw waren Duitsche vliegtuigen aan den hemel verschenen.

Sinds acht-en-veertig uren was Parijs gevallen, en nu reeds ontving Angers, dat bijna aan het uiteinde van de Loire gelegen is, het bezoek der bommenwerpers ! Zij kliefden door het luchtruim, plechtig en zeker.

Men kwam zich vergewissen van den staat, waarin mijn tralies verkeerden, waarschijnlijk uit angst, dat ik door een valschermspringer zou bevrijd worden.

's Maandags om vier uur 's morgens verscheen de bewaker opnieuw — terzelfdertijd als de eerste bominslagen — om mijn stroozak terug te nemen.

Zelfs tijdens het bombardement hield de vervolging niet op en gaf ze haar rechten niet prijs !

In iedere gevangenis veroorzaakten de bombardementen een bijzonderen staat van psychose. Eerst de verwarring. Dan de stilte ; de bewakers,

die in de kelders dekking zochten. En tenslotte het beëindigende « sauve-qui-peut ! »

In den namiddag van den 17den Juni bereikte de gevangenis van Angers dit laatste stadium.

Wij waren er pas acht-en-veertig uren opgesloten. Op de tweede verdieping hoorde ik een hevig aanhoudend lawaai.

Ik luisterde nieuwgierig. Het klonk als het stappen van een leger menschen op klompen.

Ook de eerste verdieping liep ledig, op haar beurt.

Dan het gelijkvloers.

Honderden en honderden klompen kwamen voorbij met eentonig lawaai.

Wat beteekende het, al deze gevangenen op klompen ?

Hoe kwamen ze zoo talrijk te Angers ? Waar had men ze allen kunnen onderbrengen ?

In den langen gang stierf het gerucht der klompen langzaam uit.

Ik vroeg mij af, of ik, die nog steeds blootsvoets was, dit legioen zou moeten volgen ?

Ik moest eruit komen. Men deed mij plaats nemen aan het einde van een ontzettend lange rij gevangenen.

De menschenzee in bruine kleeren golfde uit zóó ver ik zien kon ; het betrof hier opgeslotenen, die zeer zwaar gestraft waren.

De rij zette zich in beweging op het plein.

Na tien seconden was de hemel, één laaiende brand — Duitsche en Italiaansche eskaders duikten, wierpen bommen uit, mitrailleerden.

Niet ver vandaan stortte een vliegtuig te pletter; een geweldig gehuil steeg op en wilde kreten als van gemartelde dieren.

Tijdens dien luchtaanval moesten de gevangenen buiten blijven. Er was immers geen tijd te verliezen!

Ik bevond mij vlakbij de ketels dampende soep, die in de overhaaste vlucht achtergelaten waren. Drie koks vluchtten voor mij weg, gelijk kapiteins, die het laatst het zinkend schip verlieten. Weer moest ik plaats nemen in een camion. Nog eens de baan op!

De stad, die 's Zaterdags zóó bijzonder levendig aandeed, was nu werkelijk leeggevaagd door de luchtmacht van het Rijk. Er was geen kat meer te zien. Groote tonnen wijn waren tot in het midden van den boulevard gerold. Wij doorkruisten deze woestijn in volle snelheid.

De auto bereikte het station en geraakte over vele hinderpalen heen tot bij een eindeloos langen trein met wagons, van het type 40 personen, 8 paarden; hier en daar puilde een borstelkop naar buiten met een bruine muts.

Een schuifdeur stond open; ik moest plaats nemen in den laatsten wagon.

— « Ik heb u herkend, zei mij knipoogend één van de gevangenen, in wier midden ik terecht was gekomen. Ik heb u gezien in l'*Illustration!* »

Om niet in gebreke te blijven en daar ik den nieuwen collega voor een politiek gevangene hield, vroeg ik hem:

— « Wat legt men u ten laste? »

— « O. Dat loopt ten einde, zei hij met een zorgeloos tintje. Drie jaar, om wat kinderachtigheden: aftruggelarijen. »

Ik verbleef dus in gezelschap der elite van de strengste Fransche gevangenis van het gemeenschappelijk recht, namelijk van het « Maison Centrale de Poissy! »

Zij waren met vierhonderd.

Het leven werd steeds vreemder.

Het konvooi der veroordeelden.

In Frankrijk geraakte alles hopeloos in wanorde.

In die atmosfeer van « alles-laten-gaan » bleef ik echter afhankelijk van iemand, die me niet liet gaan. Hij was het, die mij nogmaals uit de gevangenis van Angers verwijderde.

Voortaan maakte ik deel uit van een heel leger getuchtigden. Ik ging als eenig burger, samen met mijn getuige ten laste, hun lot deelen.

Het oponthoud in het station was meer dan gevaarlijk. Het station was immers het strategisch punt nummer één. Ieder oogenblik kon een eskader overvliegen en uit de hoogte een tiental bommen neerwerpen van een driehonderd kilogram. Zóó had men onze jammerlijke overblijfselen op de daken der naburige huizen kunnen terugvinden.

Waarop werd er gewacht om te vertrekken? Was het bombardement bij het verlaten der gevangenis dan nog niet voldoende erg geweest?

Het station zag er zoo goed als verlaten uit. Maar als ze ons daar heen hadden gevoerd, was het niet om er te blijven.

Zoo dachten de bewakers er ook over, die groen zagen van angst. Doch om te kunnen vertrekken, ontbrak er nog een kleinigheid: een locomotief.

Vijf uur 's avonds.

Zes uur. Zeven uur. Dan acht uur, het uur waarop de vliegtuigen kwamen verkennen.

Plots leken de bewakers nu veel meer bezorgd om ons leven. Er bestond een oneindig verschil tusschen hun houding hier en deze welke ze in de gevangenis hadden aangenomen, als ze veilig in de kelders zaten en wij volledig blootgesteld bleven aan de luchtaanvallen. Toen werd de sociale kloof geëerbiedigd.

Maar hier in het station, in die houten wagens, die even gemakkelijk doorzeefd konden worden als kartonnen schietschijven, hier leden de bewakers zichtbaar onder de taak, die de administratieve wanorde hen had toegedacht.

Rond negen uur verscheen het eerste verkenningsvliegtuig. Een angstig bewaker kreeg veel lust om zelf den trein vooruit te sleuren.

Dien nacht kon er niet meer op een vertrek gerekend worden. Om tien uur werd er nog naar de locomotief gezocht. Eigenlijk was het

niet om te gelooven, dat het verkenningsvliegtuig onzen langen stilstaanden trein niet had opgemerkt. De tijd was daar, dat er minder prettige dingen gingen gebeuren.

Tot dan toe waren de kostgangers van Poissy en ik zóó begaan geweest met de vliegtuigen, dat geen van ons zijn mond had open gedaan. Het werd al laat om nog familieherinneringen op te halen en over gemeenschappelijke vrienden te praten. Wij trachtten ons zoo goed mogelijk te installeeren, met veertigen op den plankenvloer. Het was nu pikdonker. Wij hadden onze voorzorgen vroeger moeten nemen. Nu konden wij niets anders meer doen dan ons zoo klein mogelijk ineenrollen, het hoofd in de zijde van een gebuur gedrukt en de voeten tegen het gezicht van een ander.

Eerst heerschte er een Senegaleesche temperatuur. Later in den nacht geraakten wij verstijfd van kou. Om vier uur 's morgens waren wij al op; geradbraakt; maar de trein stond nog steeds in het station. De locomotief was ook 's nachts niet verschenen! Zoo vormden wij op dit spoor gedurende twaalf uren een gemakkelijk te bekogelen doel.

Waarom had men ons zoo haastig uit de gevangenis gehaald, als het maar louter diende om ons met honderden op de gevaarlijkste plaats van de omgeving te brengen?

De dag klaarde. Nu gingen de eskaders terugkomen. Het mocht wel een wonder heeten, als wij door hen niet zouden vermorzeld worden.

Een half uur later hoorden wij het gebrom van een motor; eerst één, dan meer.

— « Ze zijn er! » schreeuwde de bewaker en wierp zich nederig tegen den vloer, zijn gezicht vlak bij de klompen van de jongens van Poissy.

Een honderdtal veroordeelden keek de lucht in. Het was geen gemakkelijk werkje, hen te overtuigen van het gevaar, dat ze liepen, met hun hoofd uit den wagon te steken, terwijl de vliegtuigen over ons heen raasden.

Het eskader scheerde over den trein heen, dacht waarschijnlijk met een verlaten konvooi te doen hebben en schoot niet.

Een oogenblik later, een geweldige ontploffing! Vijfhonderd meter van ons vloog de groote mazoutketel de lucht in. Een reuzenruiker van vuur en zwarten rook wolkte omhoog, breidde zich uit en donkerde weldra over heel den westelijken hemel. Nog andere branden vlamden op te Angers. Benzinedepots. Heel de hemel boven de stad en kilometer ver naar den buitenkant toe, werd tot een donkeren koepel, waardoor de zon zelfs niet meer filterde.

Boven onze wagons bleef de lucht helder, daar

de wind de donkere rookwolken naar links opjoeg.

De eskaders van het Rijk verschenen nu opnieuw. Zij cirkelden boven de vuurhaarden, duikelden in de artificieele wolken en kwamen opnieuw te voorschijn, onze richting kiezend.

De soldaten kropen onder de wagens. Ieder gevangene lag tegen de planken gedrukt, zijn klompen of een pak op het hoofd. Onnoodige voorzorgsmaatregelen... Want moesten zij het vuur openen, zouden wij er toch allen den dood bij halen.

Het station was nu geheel verlaten. Van een locomotief nog niets te merken. Men begon zich af te vragen of het niet beter was, er navraag over te doen op het bureel der verloren voorwerpen.

Maar de Duitsche vliegers stelden zich niet tevreden, ons in het stof te laten bijten. Geknetter van machinegeweren ratelde hevig op. Kogels floten over het perron. Dan hield het lawaai op. Het zware gebrom der motoren verging in de verte.

Iemand riskeerde halfluid een geestigheid. Dat was het signaal voor het einde van dit alarm.

Dinsdag 18 Juni 1940, om tien uur 's morgens gebeurde er iets heel bijzonders: de locomotief verscheen!

Wij hadden ze graag verwelkomd. Maar de gemeentelijke fanfare was spijtig genoeg tot nader orde ontbonden.

Waar mocht die brave locomotief wel vandaan komen? Niemand heeft het ooit geweten. Maar zij was er met haar gapenden vuurmuil en rookende neusgaten.

Zij werd aangehaakt. Het kostte haar een helsche moeite vooruit te geraken, want de trein werd door elkaar geschud alsof er dichtbij een bom was gevallen. Na al die pogingen gelukte de locomotief er in, ons juist tot in het midden van het station te brengen. Na die lastige karwei, wachtte ze een poos om, naar het voorbeeld der beste kampioenen, haar krachten weer te herstellen.

Zoo gingen meer dan twee uren voorbij.

Wij bleven midden op het spoor! Vlak bij ons lag de stad, verzwolgen in den rook der brandende opslagplaatsen!

Evenals de stad was nu ook het station geheel verlaten. Buiten de onze, stond er nog een luxetrein, waarin verschillende officieren hadden plaats genomen. Zij gingen natuurlijk vóór ons vertrekken. Wij zouden dus blijven stilstaan, zoolang men het noodig achtte, een mikpunt voor de vliegers, die ons vanuit de lucht gadesloegen.

Tijdens dit oponthoud hadden de officieren hun tijd niet verloren. Zij doorkruisten de verlaten treinen en roofden de levensmiddelen, de dranken en de tabak. De opgehitste veroordeelden

moedigden hen nog aan. Op het laatst werden de bewakers overhaald. Gelijk katten sprongen de mannen uit de wagons en ontnamen aan de officieren, wat deze eerst zelf gestolen hadden. Het was een weinig-stichtend vertoon, officieren en veroordeelden liepen door elkaar en ledigden koffers en kisten. De plundertocht had verrassende resultaten, vele duizenden pakjes tabak kwamen terecht in onzen trein, die nu tot een depot van verhelers werd omgevormd.

De gevangenen leken nu allemaal op kangoeroes, zooveel buit bolde er in hun hemd. De bewakers hadden nog meer geplunderd dan de veroordeelden en begeerig vulden zij hun knapzakken.

Dan hernam ieder zijn gewone voorname doening. De bewakers gingen liever niet in op deze express-wandeling, die voor iedereen zoo vruchtbaar was geweest, alhoewel min of meer in strijd met de wet en de administratieve reglementen.

Er was iets dom aan dezen plundertocht, want ieder oogenblik konden de bommen zoowel het gestolene als de dieven zelf komen vernietigen. Maar de drang om te gappen was niet te beheerschen. Er werd rondverteld dat de Duitschers op vijftien kilometer van de stad stonden. Wij moesten ten allen prijze weg!

De officieren laadden de geroofde kisten in hun

luxerijtuigen en de trein vertrok. Onze locomotief, bezorgd om het contact te behouden met het rijdende buffet voor ons, zette zich een kwartier later eveneens in beweging.

Het station bood een akelig zicht. Er was geen menschelijk wezen meer te zien. Alleen vijfhonderd meter verder ontwaarden wij in een tuin, even zorgeloos, alsof ze een prettig uur beleefden twee prachtig gebouwde negers.

Wat deden ze daar bij de rozen en de bloeiende aardappelstruiken?...

Wij hadden nu reeds één-en-twintig uren op een locomotief gewacht. Het was te laat om in het Senegaleesch nog een discussie te beginnen over de eventueele voordeelen van rust en beweging.

Wij verlieten de stadsomgeving en lieten aan de mooren, het rustig genot van het klare heuvellandschap met de teederheid der freele rozen.

Nu hadden wij tijd gehad om in het compartiment, kennis met elkaar te maken. Iedereen was erin geslaagd zich een gemakkelijk hol te bezorgen in het stroo, dat in het station van Angers geroofd was geworden.

Vlak bij mij was een Turksch kleermaker geïnstalleerd, die al naar den dag, nu eens zijn stukken teekende in Fransch of in Araabsch schrift; jammer genoeg had het gerecht weinig be-

grip getoond voor deze fantasie. Resultaat: drie jaar opsluiting.

Drie jaar ook voor den Italiaan, gespecialiseerd in gewapende diefstal; daar ik geen valsch stuk bezat, sliep ik gerust aan zijn zijde.

Een Spaansch militair van het volksfront vervolledigde de Zuidersche galerij; met vaderlandslievende bezorgdheid beschreef hij ons de gevangenissen van zijn land, die echte gasthoven bleken te zijn... waar men niet alleen zakgeld ontving maar ook eten en drinken naar believen. Het water kwam ons in den mond.

Hier en daar in het stroo stootte ik tegen een voet, tegen meer voeten.

Hun eigenaars waren allen Araben, veroordeeld tot eenige jaren gevangenisstraf. De onverwachte reis en de aanwezigheid van tabak in industrieele hoeveelheid maakten het geheel voor hen tot een wonderbaar avontuur.

En gelijk de Spanjaard zelf moest bekennen, zelfs te Madrid was zooiets niet voorgekomen.

De laatste van de serie, die in onzen hoek hokte, was een dikke, blonde, jonge man, die geen twintig jaar oud scheen, met enorme spieren. Hij was een hervallen misdadiger, schuldig aan gewapenden diefstal. Nu leek hij bezeten met fantastische droombeelden. « Ik zal millionair worden of ze mogen ze uitsnijden te Arago », bevestigde hij, terwijl hij zijn forsche spieren balde.

Zooals men wel merken kan, was onze trein bevolkt met echte filantropen.

Tusschen hen maar met een meer verloren blik, bevonden zich de veroordeelde communisten van de Winterperiode 1939.

In onzen wagen waren er een tiental van dit soort. Hun groepsleider was een Bretoen, bijgenaamd Marius. Hij had over alle zeeën gezworven, in iedere haven communistische cellen gesticht, tot hij eindelijk in de gevangenis belandde. Sinds het uitbreken van de vijandelijkheden zat hij opgesloten.

Na eenige uren kreeg zijn ware aard de bovenhand. Hij beschouwde den wagon als een nieuwe cel. Al wat langs den weg gegapt was, verklaarde hij tot gemeenschappelijk bezit. Op 't laatst kozen de bewakers hem nog, voor den Dienst der Bevoorrading; 't was Marius inderdaad, die het brood verdeelde en de sardines middendoor sneed.

Vele van die communisten waren nog echte kinderen; goedige gezichten; struische jongens van zeventien jaar, veroordeeld tot jaren opsluiting om geschiedenissen met vlugschriften of om hun mond voorbij gepraat te hebben in het werkhuis.

Zij vertelden vreeselijke dingen over de wijze, waarop men hen had behandeld!

In ieder geval had de politie door haar gebrek

aan inzicht er nu overtuigde communisten van gemaakt, die alhoewel ze niet de minste politieke vorming bezaten — een sterk geloof hadden verworven, dat in hun lichte oogen enthousiast opglansde. Hun diepste ik was echter nog even gezond als hun geboorteland.

Wie zou ze ooit kunnen terugwinnen en de invloeden van een melaatsch verleden van hun zielen wasschen ?...

De ouderdomsdeken der communisten was een Parijsche knorpot, goed familievader (hij had zes kinderen!), die eveneens bij het begin van den oorlog tot jaren opsluiting veroordeeld was. Ik vroeg naar zijn beroep in het burgerlijk leven.

— « Ambtenaar », antwoordde hij plechtig.

Verrast hernam ik onmiddellijk :

— « In welke administratie ? »

— « Rioolkuischer », bevestigde hij fier.

Ongetwijfeld was deze communist een honderd procent Franschman van de III° Republiek, waarin iedereen ambtenaar was, zoowel de rioolkuischer als de voorzitter van het Verbrekingshof of de Secretaris-generaal van den President der Republiek.

Er liepen geruchten over een wapenstilstand.

Een bewaker, groen van angst, kwam op mij toe en fluisterde ongerust :

— « Men zegt, dat de Duitschers zich reeds tien kilometer vóór ons bevinden... »

Met een beetje medelijden in mijn stem, raadde ik hem, zijn karabijn weg te werpen.

— « Zoo gauw ik er één ontwaar, zei hij stilletjes, werp ik ze oogenblikkelijk in het gras ».

Er viel niet aan te twijfelen of in dat oogenblik zou den halven wagon de karabijn nageduikeld zijn...

In de hoop eenige inlichtingen te bekomen werd er gepleisterd in kleine stations ,verukkelijk geschilderd en getooid met klimrozen.

— « Hebt ge al Duitschers gezien ? »

Iedereen had er gezien. De vluchtelingscamions, die honderd meter verder voorbij reden, waren Panzerdivisionen !

Met de zekerheid, dat de trein ieder oogenblik op de Duitsche afdeelingen kon botsen, vertrok men opnieuw in Westelijke richting.

Wij zagen niets van dien aard ; alleen lagen langs de spoorbaan een massa champagneflesschen, die geledigd waren door de officieren, die ons met hun konvooi voorop reden, sinds wij uit Angers vertrokken waren.

Bij een brug, die zwaar over de spiegelende rivier rondde, vlak bij een waterval en een eilandje, ontdekten onze blikken minstens een vijf-en-twintig tal champagneflesschen en een hoop prachtige blauwachtige visschen, bijna vijftig centime-

ter lang, geroofd samen met al het andere en nu zoo maar achteloos op de helling geworpen.

Nu dwarsten we een vredig landschap: gulden weiden, dorpen met groote zwarte kruisen, zwaar tegen den blauwen hemel gelijnd.

Langs de landelijke wegen liepen overal ongewapende soldaten, die de hoeven opzochten. Was de oorlog dan werkelijk geëindigd?...

Vliegtuigen zagen wij niet meer. De geuren van het hooi en de velden, zinderend van leven, riepen in ons de hunkering wakker naar de vrijheid.

Kort voor de schemering zagen we tegen den bleek-gouden horizon, het profiel van een stad: Chollet.

De trein der officieren werd naast den onzen gereden. Wij klampten elkaar aan.

— « Wat nieuws? »

— « De eischen der Duitschers zijn niet te aanvaarden. Zoo kan 't niet gaan! »

Optimistische en pessimistische geruchten geraakten hopeloos met elkaar verward.

Wij dachten den oorlog geëindigd; maar het was dus niet waar!

In het station van Chollet was er veeleer iets van spanning te bespeuren; overal soldaten, de bajonet op het geweer.

Officieren, die het perron bewaakten, hadden

mij herkend, spijts mijn baard van vijf weken.

Zij kwamen mij hun begroeting brengen in den vorm van scheldwoorden en maakten zich klaar om mij uit den wagon te sleuren.

— « Als er één, een vinger uitsteekt naar Degrelle, krijgt ge met ons te doen! » bevestigde Marius eenvoudig weg... op die manier het leven reddend van den « Fachist » Degrelle.

De officieren deinsden terug, aarzelden en de trein zette zich in beweging.

Nu keerde Marius terug tot meer prozaïsche dingen en deed beroep op den rug van eenige bereidwillige medegevangenen. Achter hen stelde hij zijn laatste verovering ten toon. Hij had zijn tegenwoordigheid van geest behouden bij den stilstand van den trein. Terwijl de bewakers op nieuws uit waren, had Marius de versche boter ontfutseld: zoo had hij in tien seconden een heele kuip bemachtigd.

Op den colli bevond zich nog het adres van den bestemmeling. Ieder dacht aan hem een moment met ontroering terug.

Marius verdeelde den buit in veertig gelijke deelen en de heele wagon deed zich te goed.

De bewaker hoorde of zag niets; hij hield den blik in de lucht gepriemd, bij een Duitsch vliegtuig, dat hoog boven ons, zijn avondluchtje schepte.

Na Chollet, welk zou dan de nieuwe bestemming zijn ?

« Naar den Atlantischen Oceaan, kondigde de bewaker aan ; morgen worden wij wakker te Rochefort. »

De zonsondergang boven de bosschen van Vendée was iets eenigs ; de horizon goud, oranje en rozig ; vredige bosschages ; in de diepte, de vallei, waarin de vlugge stroomen zilverden, langs hun boord, huizen met roestkleurige leidaken.

Aan het uiteinde van de brug, die over de vallei welfde, raakten de weiden bijna de spoorbaan. Het licht was nu getemperd. Dat was het goede oogenblik voor een ontvluchting ; een gevangene, die zich naast mij bevond, sprong voor den neus van den bewaker weg en kwam weer overeind in het gras van den berm ; tien seconden later was hij reeds verdwenen in het mistige struikgewas.

Ik maakte mij klaar om hetzelfde te doen en leunde ver uit den wagon. Een veroordeelde, die mij in 't oog hield, gaf mij een teeken : « Ik heb ze hun slag hooren beramen. Hij is er aan voor zijn moeite, kijk... buiten is er iemand, die u in 't oog houdt. »

Ik leunde naar buiten. In het vage licht bemerkte ik een politieagent op loer, zijn wapen in de vuist. Hij wachtte erop, dat ik zou springen.

Wat de andere ontvluchte betreft, die ons zoo

habiel het voorbeeld had gegeven, hij vervoegde ons in de gevangenis twee dagen later !

Voor den nacht van Woensdag op Donderdag namen wij onze voorzorgen. Wij waren immers met meer dan veertig in de rijdende slaapzaal. Wij legden ons allen neer op de zijde, gelijk sardines... het is te zeggen, ieder hoofd tusschen twee paar voeten. Het rook er niet zoo fijn als in de rue de Rivoli... Maar iedereen had op die manier toch een stukje van den plankenvloer.

Het was niet mogelijk zich te bewegen. De bloote voeten van mijn overgebuur raakten mijn mond. Wij waren echter zoo moe en uitgeput, dat wij vast insliepen, droomend van de zee, die wij bij dageraad gingen begroeten.

Maar wij ontwaakten in een station ! De richting van den Atlantischen Oceaan hadden wij verloren.

De bewakers waren ten einde raad.

Er werd een onderzoek ingesteld. In den nacht waren wij verloren gereden. Een missing met den wissel had ons in de richting van Niort gestuurd, waar we gelukkig zonder iets te ontmoeten behouden aankwamen.

De voedselbedeeling was er al evenmin voorzien als onze aankomst.

De bewakers bezaten daarbij minder spitsvondigheid dan Marius ; tenslotte kregen we dan toch

ieder een rantsoen soldatenbrood, voldoende om tot aan de zee te geraken, als de wissels ons tenminste ooit in die richting zouden laten rijden.

Het ergste was echter, dat onze locomotief opnieuw verdwenen was. Men had goed te zoeken, navraag te doen langs alle zijden, bedevaarten te beloven: plots waanzinnig geworden van haar eeuwigen drang om te vertrekken of beangst om de begane fout, was ze zonder meer voor altijd de wijde wereld ingereden...

Er bleef ons niets anders over dan het station eens goed rond te kijken. Andere treinen, wier reis onderbroken was, slenterden over de sporen. Vlak voor ons stopte een konvooi met honderden soldaten, vliegeniers. Marius groette hen heel discreet met opgestoken vuist.

Andere vuisten sloten zich over ons.

In een oogenblik verbroederden de soldaten-communisten met de gevangenen-communisten. Dit vertoon deed mij nadenken...

Als de vliegers vertrokken waren, werden wij aan een goederentrein gehaakt, die in principe den een of anderen dag de oceaankust moest bereiken. Opnieuw werden er door de bewakers vredesgeruchten verpreid. Ditmaal was het waar! Maarschalk Pétain had onvoorwaardelijk den vrede der Duitschers aangenomen. De Duitschers bezetten zeven-en-twintig departementen, namen

negen-en-zestig milliard, enz... enz... Bijna werd er nog verteld, welke manchetknoopen Hitler droeg bij de onderteekening.

In ieder station moesten we stilhouden om wagons te laten afhaken.

De veroordeelden, die de laatste veertig uren niet meer uitgestapt waren, kregen andere gewaarwordingen dan lyrische inspiraties. Men moest hen uit de wagons laten springen bij iederen halt.

Maar na een oogenblik floot de trein alweer en dat gaf dan telkens het signaal voor een dolle koers. Daar dit sport er tamelijk vermoeiend uitzag, gaven sommige gevangenen er de voorkeur aan, den wagon zelf te gebruiken, iets wat de lucht met walgelijke geuren vulde.

Er werd nog immer gedraald. Om drie uur 's namiddags werden wij gerangeerd tusschen twee rijen van honderden verlaten wagons, op een kilometer afstand van het station van La Rochelle.

Onze trein werd geplaatst naast een tiental wagons, geladen met munitie, die volgende opschriften in krijt droegen: « Gevaarlijk - Niet tamponneeren ».

Wij bleven er heel den namiddag, overgeleverd aan de mogelijkheid van een luchtaanval, die ons allen het leven had kunnen kosten.

Kwestie van ons een nieuwe ontroering te bezorgen werden wij daarna verder geduwd, vlakbij een trein, vol rottend vleesch. Munitie, levensmiddelen, geneesmiddelen alles was ter plaatse achtergelaten in een ontzaglijken warboel.

Wij werden al meer en meer nieuwsgierig.

Zouden wij naar Rochefort vertrekken? Wij keerden het den rug toe.

Vooruit rijden? Dat was de Duitschers tegemoet gaan.

Opnieuw liepen de dolste geruchten; de oorlog was heelemaal niet geëindigd. De Sowjets rukten Duitschland binnen. Duitschland ontruimde bliksemsnel het veroverde Frankrijk! enz... enz...

Maar dat alles vertelde ons niet wat er met ons ging gebeuren...

Nogmaals vertrokken wij.

Wij bereikten La Rochelle, zijn grijze torens, zijn hooge vestingswallen met de plechtige frontons.

Wij zagen de zee. Zouden wij inschepen?... Zouden wij op schepen gebracht worden? Voor welke vreemde bestemming?

Wij reden langs de haven van La Palisse, dat knooppunt van oceaanvaarten... Wij ontdekten vele grijze booten. Een sleeper, de Belgische vlag voerend, lag aan de kade gemeerd. Poolsche officieren liepen zenuwachtig heen en weer. Het

leek er naar, dat er gedurende den nacht belangrijke afvaarten zouden plaats hebben.

Onze wagons werden gerijd vlak over een inschepingskade. Opnieuw moesten wij wachten.

Het was nu acht uur s' avonds; wij bevonden ons toen reeds twee-en-vijftig uren in den wagon.

— « Degrelle », werd er bevolen.

Ik stapte uit.

De bewakers volgden mij, het geweer op mij gericht.

Dertig meter verder werd ik in een wagon geheschen, waarin zich negen gewezen Fransche communistische volksvertegenwoordigers bevonden, allen veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf.

Een visschersboot meerde aan:

— « Vooruit! Spoed u! »

Heel ver teekende zich de schaduw af van een groot eiland.

— « Ik denk dat men ons naar het eiland Ré brengt! » fluisterde een communist mij in het oor.

Het eiland Ré, zóó berucht door het verblijf der galeiboeven!

Geduwd door een gendarm, gleed ik uit op de brug; rond mij walmde de geur op van het zilte zeewater.

Het eiland Ré.

De boot, die mij naar de plaats voerde, waar gedurende zooveel jaren de misdadigers op weg naar Guyana verzameld werden, bood mij geen gelegenheid om van dezen oceaantocht te genieten.

In het onderste scheepsruim had men honderdvijftig gevangenen op elkaar gedrukt, even dicht bijeen als visschen bij hun terugkeer van de vangst.

Wij kregen alleen een beetje lucht langs twee smalle openingen, die aan de bewakers tevens gelegenheid boden om ons op zweepslagen te vergasten. Een gevangene, oorlogsverminkte, huilde van pijn.

Na een half uur heen en weer geslinger en inademen van oliegeuren hield de boot stil. Het was een heele sportprestatie om boven te geraken langs de plank die de ladder moest vervangen. Langs een betonnen dam, groen bekroosd door

de golven, geraakten wij op het strand, waar, boven het fijne grijze zand de avond doodbloedde in rozige schemering.

Het eiland zelf vertoonde zich, als een lange, eenzame kuststrook met zeldzame boomen en hier en daar een herberg.

Geen mensch vertoonde zich.

Wij werden op camions geladen. Het eiland had een lengte van een vijftiental kilometer en men zou ons naar de andere zijde brengen. Om half tien vertrokken wij.

De schaarsch geplante boomen zagen er treurig uit. Wij bereikten een kleine haven, die met haar ruwe gevels en helgekleurde luiken veel gelijkenis vertoonde met Saint-Tropez en Port-Cros.

Voor de huizen schaduwden donkere gestalten. Het was het uur van het avondpraatje. Over de groote plaveisteenen bij het water liepen de spelende kinderen, snel en zeker gelijk zwaluwen.

In de naburige baai nestelde zich nog een andere haven, in slaap gewiegd door het ruischend lied van de zee, zilver nu in het klare maanlicht.

In de vlakke velden langs den weg werd de eentonigheid slechts gebroken door hoeven, wier muren bleek oplichtten in het glanzende maanzilver. Wij bereikten een driehoekige plaats met weiden en boschjes.

Iedereen moest uitstappen.

Wouduilen scheurden de stilte met hun rauwe kreten. In de rust van den klaren nacht wemelde de groezelige hoop veroordeelden door elkaar.

— « Degrelle, voorop! » dwong een stem. Ook hier werd ik niet vergeten. Ik nam mijn plaats in aan het hoofd van de processie, omringd van soldaten met mitrailletten.

Die langzame nachtelijke wandeling had iets vreemds over zich. Wij bevonden ons nu geheel onder het dichte gebladerte. Vledermuizen en uilen vlogen op en krijschten onrustig. De lucht was nochtans heerlijk zacht en doorbalsemd met den geur van hooi en lorkeboomen.

Het voortbewegen van al die zwijgende gestalten onder het dichte gebladerte tooverde de donkerte vol grillige schaduwen.

Verweg ruischte de zee, zacht en teeder tot zij zich plots links van ons vertoonde met glanzende maanbloemen bespikkeld, gelijk een margrietenveld.

Voor ons blokten hooge, zandkleurige muren.

Kwakende kikkers boodschapten ons de nabijheid van de grachten rond de citadel. Voor ons rees zij op, haar oude wapens als beschermende goden in de steenen gekapt. Achthonderd klompen echoden onder het gewelf van den gang.

Wij moesten zig-zag loopen over een koer met prikkeldraadversperringen, waarop het even klaar was als in vollen dag.

Nogmaals moesten wij door een sluippoortje en dan kwamen wij op een tweede koer.

Het leger der misdadigers had zich opgesteld.

— « Degrelle! » hernam de stem van daareven.

Binnen in de gevangenis was men het blijkbaar niet gewoon veel omwegen te gebruiken. Hier had immers alles verbleven wat er de laatste vijftig jaar aan moordenaars heeft geleefd. De sporen daarvan vond men terug in de taal die er gesproken werd.

De bewaker rukte mijn kleeren uit.

— « Doe uw... uit elkaar! Hef uw... op! » brulde hij, terwijl hij zich schuldig maakte aan onnoembare handelingen.

Dan werd ik geheel naakt vooruitgeduwd onder een donkeren trap tot aan het einde van een langen, inktzwarten gang.

Een zware ijzeren deur sloeg achter mij dicht. Ik bevond mij in een langwerpige cel; geen tafel, geen stoel, zelfs geen kan water. Het hok was slechts gemeubeld met een grof houten rustplank, verlengd met een ijzeren staaf, waaraan zware kettingen hingen.

Daarmee waren velen van mijn voorgangers vastgekluisterd geworden als zij in hun hoedanigheid van moordenaar de boot hadden opgewacht, die hen naar de Tropen moest voeren.

Ik bezat geen stroozak, geen deksel en zelfs

niet zoo'n klein beetje stroo gelijk in den trein van Angers.

Uitgestrekt op het hout, waarop zij geslapen hadden, die hier voor mij geweest waren, dommelde ik eindelijk in, terwijl hun schaduwen om mij heen spookten...

Plots deed een geweldig lawaai me uit mijn slaap opschrikken.

Over de gevangenis raasde een massa vliegtuigen; de lucht was doortrild met het helsche geluid van bomontploffingen, kanonschoten en geknetter van machinegeweren.

Zoo, dàt was dus het einde van den oorlog!

Boven mijn hoofd en op de naburige zee had het vreeselijkste gevecht plaats sinds den 10den Mei. De vliegers bombardeerden. De schepen antwoordden. De kustartillerie doelde eveneens.

En boven de citadel klonk steeds heftiger, het razen der motoren.

Waarschijnlijk had de Duitsche luchtmacht de booten verrast, die ik in de schemering vertrekkensgereed had gezien voor de reede van La Palisse, en had ze den terugtocht willen afsnijden van de Engelsche, Poolsche en Belgische strijdkrachten, die terzelfdertijd als wij waren ingescheept. In het klare maanlicht moesten de doelen

goed zichtbaar zijn. Uit den duur van den strijd bleek het, hoe hevig hij woedde.

Ging de citadel, uitgebouwd in zee op haar beurt ook niet vernietigd worden?

Ik ontsnapte aan de gevaren maar vond ze telkens weer. De vliegtuigen van Brussel en Brugge, van Duinkerken en Rijsel van Roeaan en Evreux, van Caen, Nantes en Angers cirkelden onverpoosd boven mijn vochtige cellen.

Nu bevond ik mij op een verloren eiland met zandvlakten en dennenbosschen; het was het uur, waarin het lied van de zee aanruischte... en zij waren er weer, hun prooien opjagend in den verblindenden schijn van het maanlicht.

Heel den nacht door werd de stilte gestoord door raids, bomtreffers en schoten.

Nochtans konden de vredesgeruchten zoo maar niet uit de lucht gegrepen zijn.

Wij hadden immers overal ongewapende soldaten gezien, verlaten stations, verwaarloosde bevoorradingstreinen, verlaten vliegvelden en de vliegtuigen op de vlakte zonder piloot.

Maar wat beteekende dan deze nachtelijke strijd?

Sinds acht-en-veertig uren was ik aan mijn bevrijding beginnen denken.

Het helsche lawaai buiten ontnam mij mijn hoop.

Was de oorlog herbegonnen ?

Of was dit een laatste, geweldige hamerslag voor de Britsche vloot ?

De morgen van Donderdag verliep zonder alarm. Geen vliegtuig vertoonde zich nog aan den hemel. Ik keek naar het kleine venstertje, langswaar het licht en de lucht naar binnen filterden.

Als ik zoo heel in de verte de zee hoorde bruisen, droomde ik ervan, wat een rijk bezit een emmer water zou zijn ; een emmer water, die mij zou toelaten na zooveel dagen celverblijf het stof en het zweet van mijn gezicht te wasschen. Maar op het eiland Ré waschten zich klaarblijkelijk alleen de visschen !

Tegen het middaguur hoorde ik buiten een zware stem, dan een traag gespeelde *Marseillaise* die een tweede maal hernomen werd en treurig eindigde.

Die tragische *Marseillaise* op dit uur na een redevoering op zoo'n pathetischen toon moesten de radiophonische uitzending uitmaken van een officieele verklaring. Stem en zang stierven uit. In mijn cel bleef alleen, hoog in den muur, het kleine vierkantige stukje zonnig raam.

Welke boodschap had men medegedeeld ?

Het slot knarste.

— « Volg mij ! » gebood de chef der bewakers.

Ik dacht dat den oorlog ten einde was en dat ik in vrijheid ging gesteld worden.

Ik moest echter niet ver loopen. Tien meters verder werd de deur van een andere cel geopend.

— « Ga hierin ! »

Mijn « invrijheidstelling » bestond dus in een nog pijnlijker opsluiting in een donkere smalle cel.

Het was er ijzig kil.

Zonder enthousiasme begon ik den smallen gang op en neer te loopen en steeds opnieuw kwelde mij het beeld van de doode galeiboeven, die mij vanop de houten rustplanken grijnzend aanstaarden...

Het was nu bijna heelemaal duister. Weer knarsten de sloten.

— « Er uit ! »

Nogmaals !

Ik werd onder den trap gebracht. Maar de cel vond ik niet meer ledig. Mijn drie lotgenooten uit den camion van Caen keken mij verrast en onbegrijpend aan.

Wat wilden ze nu van mij ?

Weer werd de deur geopend.

Nu was het de directeur zelf, die zijn opwachting maakte, gevolgd van eenige gevangenen, die stroozakken en dekens meesleurden.

Hij bezorgde mij het beetje comfort dat ik sinds Angers niet meer gekend had.

De toestand begon er geheimzinnig uit te zien.

Wat beteekende al die voorkomendheid na de brutaliteiten van den voorgaanden nacht?

Men dreef de vriendelijkheid zelfs zoo ver, mij door het loket nog toe te roepen:

— « Blijf maar aangekleed om naar den schuilkelder te gaan, in geval ze dezen nacht bombardeeren... »

Tot dan toe was ik steeds beschouwd geweest als onbreekbaar en onbrandbaar.

En tot gisteren bleken de schuilkelders alleen voor de bewakers bestemd.

Ongetwijfeld naderde het uur der bevrijding.

Wij waren er nog vaster van overtuigd, als men tegen drie uur 's morgens de electriciteit inschakelde.

— « Opstaan, vertrek! »

Wij spoedden ons.

De gevangenis lag verzonken in een vreemde stilte. Onze vreugden dartelden door die rust als vroege vogels, die het eerst de morgenzon begroetten.

Plots hield ik op met lachen.

Boven mijn hoofd daverde een zwaar rumoer.

— « Wat nu, de anderen worden ook gewekt?... »

Vele stappen rhythmeerden hun dwaas geluid door de stilte. Ik kreeg een benauwd voorgevoel:

— « Als de communisten ook vertrekken, is het

een slecht voorteeken, zei ik aan mijn drie lotgenooten. Want zij zullen wel het laatst van al in vrijheid gesteld worden. »

Als wij bij hen bleven beteekende het, dat de dolle tocht voortgezet werd...

Ieder van ons trachtte uit te leggen dat het onmogelijk was. De stappen waren veeleer die van de bewakers...

Men deed ons wachten in den gang.

Menschen daalden den trap af. Een bruine muts verscheen, dan volgde de heele bruine rij.

De negen communistische volksvertegenwoordigers stonden voor ons!

———

Immer verder.

Als ik op de koer van de citadel de wachtende soldaten zag. gewapend tot aan de tanden, vergingen al mijn illusies.

Het feit, dat ik dien Vrijdag weer gemeenschappelijk behandeld werd met den Italiaanschen terdoodveroordeelde, met den Duitscher, tot twintig jaar dwangarbeid verwezen en met een reeks communisten, streng gestraft en van dichtbij bewaakt, deed mij nadenken.

In plaats van de poort te openen werd ze nog steviger gegrendeld.

In de eerste morgenuren legden wij denzelfden weg af als in den nacht van Woensdag op Donderdag.

De zee was nog grijs, niet heelemaal ontwaakt; zij had haar zonnebad nog niet genomen. De boomen stonden frisch; door de lucht trilde hier en daar een verrukte vogelkreet. In de nestjes heerschte zeker nog rust: men wachtte er op de eerste zonnestralen.

Door het gebladerte schemerden de glanzende daken van oude woningen in gekapten steen, die den weg omzoomden naar een kleine haven. Het was Saint-Martin de Ré. Aan de kaai droomden nog de blauwe, witte en rozige huizen met gesloten luiken.

Wij waren te vroeg.

Tot vijf uur werd er gewacht.

Dan legde een motorboot aan; omringd van bewakers installeerden wij ons boven op de touwhoopen.

Weer klonk de eeuwige vraag: waarheen ?

Waarom werden wij ingescheept in deze haven en niet in de andere, die het eiland met de kust verbond ?

Zouden wij naar een schip gebracht worden, dat ons opwachtte in volle zee ? Of vertrokken wij naar Engeland ? Of naar Marokko ?

De vreemdste veronderstellingen boeiden ons. De bewakers hadden immers geen valiezen bij en zouden dus niet met ons meereizen; zij bleven echter stom als visschen !...

De boot verliet de aanlegplaats en zette koers langsheen de kust, voorbij de blauwe-grijze citadel. Tegen den hemel teekenden zich de puinen af van een kerk. Hier en daar op de zandige kustrotsen driehoekten donkere dennen. Alles lag nog in diepe rust en vanuit geen enkele haven stevende een visschersbark de volle zee in.

De zee stond woelig en de golven kletsten hun geweldige watermassa over de reeling. Toch bleef de lucht frisch. En het was niet te gelooven, dat er een onweer op komst was.

Schepen waren er niet te bespeuren. Verweg was de hemel bedekt met een zwarten ondoordringbaren damp, waarvan wij al heel gauw de oorzaak vermoedden. Over heel de kustlengte van het vasteland vlamden benzinedepots juist gelijk vorigen Dinsdag te Angers. Zij verlichtten de kust met hun geweldige vlammen gelijk reusachtige vuren uit een vergleden tijd. Heele fortuinen brandden op in die fakkels en de walm verspreidde zich zoo ver het oog reiken kon, tot aan het uiterste puntje van de Westkust.

Hoe meer de boot vooruitkwam, hoe meer de hemel begon te gelijken op een fantastische holte, aan den Oostkant begrensd met olijfgroene golven en aan de zijde van La Palisse en La Rochelle met paarsgetinte schuimkoppen.

De zon, die daarover nog heerlijk klaarde in den zuiveren hemel naderde nu stilaan het inktkleurige gewelf. Het licht temperde zich al. Dan greep de duisternis met haar monstervingeren naar den schitterenden lichtbal. Over ons gleed de schaduw en we deinden verder over de golven, zoo vreemd geel en groen gekleurd door de oliestroomen, die van de kust in zee vloeiden.

De eenige orientatie-punten, die wij bezaten in die vreemde duisternis waren de brandende dokken; het eiland achter ons geleek nog slechts aan een freel biesje kantwerk, dat het laatste stukje klaren hemel festoende.

Rechts van ons dook een vormelooze massa uit het water op. Wat beteekende dit spookbeeld, dit logge gevaarte tegen de aschkleurige lucht? Het was het wrak van een fieren transatlantieker, die met zware slagzijde was blijven liggen; waarschijnlijk een slachtoffer van het hevige gevecht van Woensdagavond.

Na een reis van anderhalf uur ontdekten wij vaag de kranen van La Palisse, dan de havengebouwen langs de kaaien.

Langzaam en stil kwamen wij vooruit onder den donkeren hemel; gelijk de fatale bark uit de Dantezangen, die doorheen de nevels en de koperen vuren zich een weg moest banen naar het fantastische land, geschapen voor de ongelukkige goden en de wanhopige zielen. Zou er eindelijk op die doode reede een menschelijk wezen zichtbaar worden?

In de zware atmosfeer klonk niet eens het vertrouwde geluid van een stem...

Het was zeker, dat wij de volle zee niet kozen.

Buiten het wrak, dat onder het donkere gewelf vlotte was er geen schip te bespeuren.

Wij gingen dus weer aan land gebracht worden ?

De kust lag open gewoeld. Op de kaaien waren bommen ontploft, twee uren na dat ik er had staan wachten met den punt van een mitraillet in mijn ribben gedrukt; een geweldige inslag had het huis weggerukt langs den weg.

Er bleef ons niets anders over dan op den trein te wachten.

— « Ieder oogenblik kunnen de Duitschers aankomen ! » verklaarden de bewakers, haastig als ze waren om zoo vlug mogelijk weer op het eiland te zijn en ons aan een ander geleide toe te vertrouwen.

Eindelijk verschenen er drie gendarmen aan den bevuilden horizon. Zij brachtten ons naar een camion, die opgesteld stond bij het havenstation.

Wegvluchtend uit die drukkende stilte en die loodzware atmosfeer koos de camion de Zuidelijke richting.

Wij waren nu met zeventien.

In den camion bevonden zich vier burgers met strenge, gesloten gezichten.

Vijf minuten lang keken wij elkaar aan.

Tenslotte zei een van hen:

— « Mijnheer Degrelle ? »

Ik bleef sprakeloos.

Hij stelde zich voor. De anderen ook. Zij behoorden met hun vieren tot de Duitsche ambassade te Brussel. Ik werd heel en al nieuwsgierigheid. Het ambassadepersoneel wordt immers nooit in hechtenis genomen.

Zij toonden mij hun diplomatieke paspoorten.

Het was niet mogelijk hun beweringen te loochenen.

Hun geschiedenis gaf stof tot nadenken. Den 10den Mei, 's morgens had men hen aangehouden in volle straat, op eenige stappen van hun ambassade.

— « Aanstonds op het bureel kunt ge uitleg geven » had men hen gezegd, zonder zelfs hun identiteitspapieren na te kijken.

Zij hadden te Brussel evenmin als ik, een rechter gezien of een aanhoudingsmandaat ontvangen.

's Zondags 's avonds had men hen weggevoerd met een trein, waarin een veertigtal personen hadden plaats genomen in iederen wagon.

Den eersten avond was hun konvooi voorbij Ath gebombardeerd geworden; één wagon werd volledig vernield en zeven-en-twintig gevangenen vermorzeld.

Gedurende twee dagen en twee nachten weigerde men de schuifdeuren der wagons te openen; de ongelukkigen moesten zich in het donker staande houden, op elkaar geperst, stervend van honger en dorst en bijna verstikt door de uitwaseming der uitwerpsels.

Een ongelukkige opende zich de polsaders in een aanval van wanhoop. Een ander gevangene werd waanzinnig, wilde vluchten en werd met een revolver neergeschoten op het perron nabij het station van Tours.

De reis duurde meer dan honderd uren. Eerst in het centrum van Frankrijk ontvingen de gevangenen brood.

Bij hun aankomst te Saint-Cyprien aan de Middellandsche zee verkeerden zij in zoo'n ellendigen toestand, dat één van hen stierf van uitputting. De meesten waren aangetast door buikloop. En er was niet het minste geneesmiddel aanwezig in het kamp, waar zeven duizend gevangenen uit Brussel als vee waren samengebracht.

Huiverend vernamen wij al deze bijzonderheden. Als men zooveel ongelukkigen naar St-Cyprien had gestuurd zonder juridische formaliteit, welke dwaasheden zou men dan in België zelf uitgehaald hebben?...

— « Hebt ge soms eenig nieuws ontvangen? » vroeg ik.

— « Een enkel slechts, antwoordden ze. Er werd ons verteld, dat gij gefusilleerd waart. »

Die inlichting was in ieder geval een beetje voorbarig geweest.

Terwijl ik aldus het nieuws van mijn dood vernam verliet onze wagen de kuststreek om langs-

heen de wijngaarden de richting te kiezen van de Gironde en Bordeaux.

De heuvels lagen te glanzen in het felle zonnelicht. Een licht dat nu zoo klaar scheen naast den akeligen looden hemel boven de reede van La Rochelle.

De weg lag bezaaid met tientallen omgeslagen en verpulverde auto's. De gemeenschappelijke waanzin had de menigte in haar angst zelfs tot hier opgejaagd. Nog eindelooze rijen zwaarbeladen vluchtelingen op fietsen spoedden zich naar het Zuiden, het gezicht strak en vertrokken.

Kleine stadjes koesterden zich in de zon en schenen naar lommer te zoeken. In de tuinen rijpten frisch-roode krieken. Groote wijngaarden tooiden de gouden heuvels met verblindenden praal en gaven aan het rouwend land een weelderig en feestelijk uitzicht.

Tegen den middag bereikten wij de Gironde; zij bood ons de rust van haar lichtdronken water, dat zij hier reeds scheen te bewegen op het krachtige rhythme van de nabije zee.

Aan de andere zijde wachtte Bordeaux ons op met oogen, waarin koorts brandde in plaats van vreugde.

Men voerde ons naar Bordeaux. De wanorde was er nog grooter dan op andere plaatsen.

De laatste regeering was vertrokken. Langs alle zijden stroomden soldaten toe. Onze camion kwam in volle anarchie terecht.

Wij stationneerden aan het bureel van den Generalen Staf. Vroolijke officieren drumden naar buiten samen met jonge vrouwen in onberispelijke khaki-uniformen, een pet op het blonde haar en de lippen vuurrood. Al licht en lust. Hier kon de oorlog niet vreeselijk geweest zijn. Men moest zelfs vrijwilligers kunnen vinden hebben...

Maar aan die vroolijke menschen een inlichting vragen, dat zou wel een beetje te veeleischend geklonken hebben. Twee van onze gendarmen maakten gedurende een uur een wandeling doorheen de salons, beduusd en verlegen, alsof ze een thee stoorden. Niemand wist er, wat men moest aanvangen met onzen wagen.

Verveeld, alsof ze een groote domheid begaan hadden, verlieten de gendarmen de salons van den Generalen Staf en kwamen naar ons toe, terwijl ze opgelucht het lederen bandje van hun kepi afvaagden. Zij stonden als aan den grond genageld.

— « Hier weet niemand iets. In afwachting staan wij hier goed met zeventien menschen. Ge zult zien ,dat wij seffens nog terug naar La Rochelle zullen moeten ! »

In afwachting stierven wij, — die niet van

poëzie leefden gelijk de officieren van den Generalen Staf, — bijna van honger.

Wij waren nuchter sinds den vorigen dag.

Weliswaar was het onredelijk te durven veronderstellen, dat de Staf ons met een lunch zou vereeren.

Overal verjaagd, stelden de gendarmen eindelijk voor een concentratiekamp op te zoeken nabij de Gironde.

Wij vertrokken langsheen de kaaien, vanwaar de groote transatlantiekers steeds hun afvaart aanvingen naar het verre Amerika.

Het concentratiekamp werd het kamp van Bas-Sens geheeten. Het was ingericht buiten de stad aan den rechteroever van den stroom, in een verlaten fabriek, verscholen tusschen wild gewas en kreupelhout.

Een stoffigen weg verbond het met den oever. Die weg liep vol haveloos gekleede burgers. Juist als wij er toekwamen had men de poorten geopend; wie wenschte te vertrekken mocht gaan.

Uit het concentratiekamp borrelde een stroom van Joden naar de Gironde toe. Sommigen liepen met een plechtig gezicht, alsof ze van de synagoge kwamen. Anderen haastten zich, belust om tenminste een kwartier vroeger dan de soldaten van Hitler aan de Pyreneeën te zijn. De wijsste van allen was een gek, die ongevoelig voor de

wereldverdwazing rondom hem, alléén begaan scheen met de viool, die zijn eenige bagage uitmaakte.

Vele opgeslotenen waren echter gebleven. Dat troostte ons; zoolang Israël bleef, mocht men zeker zijn, dat er nog voor de bevoorrading gezorgd werd. Die redeneering bleek tenminste juist te zijn want wij ontvingen eindelijk een ontbijt, bestaande uit een stuk brood en drie sardines.

Opnieuw reden wij in de richting van Bordeaux en voor de tweede maal hielden wij halt voor het Groot Kwartier van het leger. De twee gendarmen, die op verkenning uit waren, voelden hun moed wegzinken bij hun bezoek aan die bureelen. Na een uur waren ze nog niet terug.

Een soldaat toonde ons de krant. De rede van Maarschalk Pétain ter gelegenheid van de aanvraag tot wapenstilstand stond er in afgedrukt. Ik las ze en grenzeloos werd mijn verwondering; de Maarschalk laakte de Engelsche onvoorbereidheid: tien Engelsche divisies in 1940 in plaats van vijf-en-tachtig in 1918! Hij sprak over het Fransche tekort aan voorbereiding; zesmaal minder vliegtuigen en oorlogsmateriaal dan den tegenstrever! Door die uitspraak veroordeelde hij al degenen, die met hun misdadige leugens in

September 1939 het Oosten in den waanzinnigen oorlog hadden gesleurd.

Den 20sten Juni had de Maarschalk deze verklaring afgelegd voor de radio.

Maar sinds 1938 had ik niets anders verkondigd! Et dat had mij mijn leven kunnen kosten!

Het is dwaas al te vroeg de waarheid te verkondigen; de massa hoort ze liever van hen, die likwideeren dan van dezen, die zich voor profeten uitgeven!

In afwachting wou er niemand aan twijfelen dat men mij, ofwel aanstonds moest vrij laten, ofwel Maarschalk Pétain onmiddellijk naast mij doen plaats nemen in den camion.

Wij hadden immers ieder langs onzen kant hetzelfde beweerd.

— « Niemand weet wat er moet gebeuren », grommelden de gendarmen, die uitgeput terugkwamen.

— « Wij zullen u op het fort van Hâ afzetten. Dat de anderen de zaak in orde brengen! Wij verstaan er niets meer van! »

En de camion bracht ons naar een groot fort. Heel vlug verzamelde het volk zich rondom ons, rumoerig, hatend en belust op wraak. Misschien waren zij beangst door mijn scherpen blik en mijn donkeren baard, want de vrouwen riepen:

— « Raspoutin! Raspoutin! »

Na een half uur verscheen een bewaker:

— « Komt eruit! » brulde hij op heeschen toon.

Tien meter verder wachtte een celwagen.

— « Allez, vooruit! Ge gaat naar Tarbes! »

Nog immer, immer de rijdende gevangenissen langs de eindelooze wegen.

In de schaduw der Pyreneeën.

Men duwde mij een enge cel in, diep in den wagen.

Om mij diets te maken hoeveel attenties er aan mij bewezen werden, was men zoo vriendelijk den terdoodveroordeelden Italiaan weer eens samen met mij op te sluiten. Hij was geheel uitgeput. Ik liet hem de grootste plaats en klemde mij vast aan de smalle tralies.

Op het oogenblik, dat de wagen wou vertrekken riepen de bewakers:

— « De Fritzen! De Fritzen! »

Kalm deden de Duitsche vliegtuigen hun werk. Een eskader scheerde over ons heen. Men liet ons rustig in onze ijzeren kooien midden op de binnenplaats van de citadel. Bommen vielen! Angstig verwachtten wij het oogenblik, waarop wij ons een beetje al te bruusk in vrijheid gingen bevinden! Eens het bombardement geëindigd, vertrokken de vliegtuigen.

« — Ze zijn op de vlucht geslagen! » riep een

bewaker triomfeerend; ik denk, dat minstens een grootoom van hem aan Tartarin verwant was geweest.

Eens dat de Duitschers met zooveel brio het hazenpad gekozen hadden, was er niets dat de bewakers nog beletten kon hun lauweren en onze kettingen over den weg naar Tarbes te laten voeren.

Achter het kleine traliewerk was er zelfs geen luchtopening. De koelte kwam alleen door drie smalle spleetjes in den wand op de hoogte van het aangezicht. Met tweeën was het niet uit te houden!

De Italiaan viel in slaap. De schokken van den wagen deden hem regelmatig op mij terecht komen. Ik richtte hem telkens op. Maar iederen keer zakte hij weer in elkaar alsof hij beenderloos was geworden.

Bij het vallen van den avond hadden wij de Landes bereikt... De uitgestrekte Landes met de vele naakte dennenstammen, rozig in het late licht en schoon in de milde gave van hun droppelende kracht. Over de velden slierde de blauwe mist. Hier en daar hoekten de gebouwen van een houtzagerij; het moest er op dit oogenblik goed naar hars ruiken. Kinderen speelden nabij de plankenstapels. Door de drie spleetjes van

mijn ijzeren omhulsel plukte mijn blik haastig in het voorbijrijden, de mooie lijnen der huizen en de kleuren der tuinen. Maar dit beeld striemde pijnlijk over mijn hart. Dan viel de nacht in en mijn ziel mocht zich alleen nog vergasten aan den rijkdom der stille herinneringen...

De halten vermenigvuldigden zich. De democratische administratie moet immers bijzondere zorg besteden aan het leven der herberg, plaats, waar de stroom ontspringt van het zuiverste kiezersbloed. De bewakers volbrachten trouw die opdracht van de Republiek. En de drinkgelagen werden talloos.

Midden in den nacht reden wij vlak voorbij de Lourdesgrot.

Om kwart na één 's morgens, — als de bewakers, die de stad niet kenden, heel Tarbes hadden wakker gebeld om de gevangenis te vinden, — werden wij eindelijk voor dit gebouw neergezet.

Ik stapte uit, mijn beenen erg gezwollen. Eén-en-twintig uur geleden had ik de gevangenis van Saint-Martin de Ré verlaten; van een eiland in den Atlantischen Oceaan naar de Fransche Pyreneeën, van den donkeren hemel, die over de brandende dokken van La Rochelle koepelde naar de frissche ijle lucht van de Adour en de sneeuw te Gavarnie in zulken rekordtijd... dat was niet te gelooven!

De directeur wist niets van onze aankomst! Hij werd gewekt. De administratie heeft nooit veel gehouden van dergelijke verrassingen.

Ik werd onthaald op bedreigingen en scheldwoorden.

Op het ijzeren bed wreef een gevangene zich eens goed de oogen uit. Ik legde mij neer op den betonnen vloer.

— « Wie zijt ge? »

Ik legde het hem uit.

— « En gij? »

— « Ik... ik heb mijn vrouw willen vermoorden. »

Het was zeker niet erg lief van hem. Maar ik was doodop en dien nacht gaf ik mij geen moeite om dien wilden kerel tot betere gevoelens te brengen.

Zaterdag, 22 Juni, bij het ontwaken werd de Baskische vrouwenhater weggevoerd. In zijn plaats kwam den tot twintig jaar dwangarbeid veroordeelden Duitscher, die mij sinds Evreux steeds gevolgd was.

Deze flinke jonge man droeg duidelijk de sporen van de slechte behandeling die hij ontvangen had. Hoestend en spuwend strekte hij zich uit op den stroozak en trok het deken over zijn hoofd. Heel den langen nacht woelde hij over en weer.

Ik had aan den chef der bewakers gevraagd of

het in de gevangenis niet mogelijk was een godsdienstoefening bij te wonen?

Als eenig antwoord ontving ik volgende mededeeling, streng en onaanvechtbaar als een dogma:

— « De Republiek herkent of verleent geen toelagen aan geen enkelen godsdienst. »

Rechtuit gezegd: zij had het al zwaar genoeg met den steun aan haar chefs en aan de dagbladen van de vrijmetselaars en de joden.

Verkouden en vermagerd sleten de Duitscher en ik vele trage uren in de ijskoude cel!

De oorlog moest toch geëindigd zijn? Maar de bewakers hielden alles voor ons verborgen. In ieder geval wilde men mij ten koste van alles van iedereen verwijderd houden.

Ik deelde den chef der bewakers mee, dat ik aan een advokaat wilde schrijven. Hij gaf mij een blad papier en een omslag. Vruchteloos wachtte ik echter op een antwoord.

Ik waagde het mij tot den Prefekt te wenden. Nieuw blad. Nieuwen omslag. Weer geen antwoord om de volgende reden: de brief ging niet verder dan de gevangenis. Op het oogenblik, dat ik vertrok, zag ik hem op de schrijftafel van den directeur.

Het was om zenuwziek te worden. Als geen

enkel bericht van de buitenwereld mij bereikte, beteekende het, dat mijn opsluiting bleef voortduren ook na het teekenen van den wapenstilstand.

Hoe zou ik, verloren in de Pyreneesche bergen, ooit teruggevonden worden door mijn vrienden en mijn familieleden ?

De gevangenis zelf geleek aan een kerkhof. Een gek bracht er een beetje leven. Het was een arme dwaas, die huilde, weende, kreunde en geen oogenblik ophield met zijn gamelle tegen de tralies te slaan. Dag en nacht echoden zijn erbarmelijke smartkreten door de cel...

Het was om er zelf gek van te worden. Geen oog kon ik nog dicht doen.

Die marteling duurde vele dagen.

Waar haalde dit wrak de kracht vandaan om zich zoo uit te putten, zonder te verzwakken. Vooral gedurende den nacht was het akelig.

En toch bezat die arme man ergens een moeder, kinderen misschien ? Wie kende de tragedie van zijn leven ?

Was hij niet een eenvoudig gevangene gelijk ik, van de eene stad naar de andere gesleurd, opgejaagd, vervolgd, geslagen en wiens zenuwen tenslotte begeven hadden ?

Arme dwaas van Tarbes, dwaas misschien omdat hij teveel geleden had...

Donderdag 's namiddags huilde de gek nog altijd, sloeg nog, schreide nog.

Ik moest mijn pakken maken.

Dat vroeg niet veel moeite, vermits ik niets bezat. Ik was nog alleen in lompen gekleed. Mijn bloote voeten staken in groote withouten klompen die ik na een reis van zeven honderd kilometer ontdekt had in een verlaten wagon te La Rochelle.

Ik werd naar de gevangeniskoer geleid. Midden een groote zonneplek wachtten de negen communisten; er was dus niets veranderd. Wij vertrokken op zoek naar nieuwe kerkers.

Toch was het mij niet klaar, hoe wij na Tarbes nog verder konden doorreizen. Vijftig kilometer verder lag de Spaansche grens.

De celwagen, waarin ik mijn enge plaats terug had ingenomen daalde af naar de stad, dronken van zomerweelde; hij reed langsheen het drukke marktgedoe over de blauw-grijze Adour en bereikte dan de buitenhuisjes met hun vuurroode daken.

Wij kozen de Oostelijke richting.

Arme hoeven blokten in de velden; de landbouwers namen hun maal, buiten in open lucht rond de ruwe houten tafel.

Doorheen de drie spleetjes van den wand zag ik de schemering neerzijgen.

Wij waren nu op de hoogvlakte.

De hemel was doorgolfd met oranje strepen, die freel uitdeinden als zijden sluiers. In den zwoelen avond trokken berken en cypressen de strenge wacht op.

Een breede stroom belette den toegang tot de stad; de watervallen werden feeëriek gekleurd door den vlammenden hemel.

De gevangenis van Toulouse bevond zich dicht bij een boulevard.

In het oude gebouw werd ik naar een verlaten vleugel geleid. Men zonderde mij af in een walgelijke kleine cel, naakt in het schamele licht, dat door een klein klaar vierkant viel, hoog in den muur en waarover de donkere tralies streepten.

De eenige bemeubeling bestond uit een dunnen vuilen stroozak, niet veel beter dan den vloer. Aanteekeningen op den muur sinds 1893 vertelden de identiteit en de tragische levensbijzonderheden van mijn voorgangers.

Waarom werd ik hier gebracht?

Wat beteekenden toch die eindelooze tochten, die opeenvolgende opsluitingen? Dan, wanneer de oorlog reeds vele dagen geëindigd was?

Waarom nu weer deze afzondering, nog strenger dan al de vorige?

Alleen de stilte van mijn cel antwoordde mij in haar onverstaanbare taal...

Le-Puy-en-Velay.

Op Vrijdag, 28 Juni, gebeurde er niets.

Wij bepalen ongetwijfeld zelf de kracht van onze hoop. 's Avonds in mijn enge cel was ik ertoe gekomen mijzelf te overtuigen, dat ik dichter bij de bevrijding kwam. Hadden wij na Tarbes, de Oostelijke richting niet gekozen?

In mijn geest bevond ik mij reeds duizend kilometer verder, vlak bij den tuin, waarin mijn kinderen speelden. 's Nachts vond ik hun beeld terug, klaarder dan ooit.

Om vijf uur 's morgens werd ik gewekt.

— « Spoed u, binnen twee minuten vertrekt ge. »

Ik daverde van vreugde. Dezen keer was het gelukt. Morgen eindigde dit avontuur. Mijn lotgenooten in den gang straalden ook.

Maar de negen communistische afgevaardigden verschenen.

En onze stemming zakte, evenals bij zooveel vroegere vertrekken...

De camion koos opnieuw de richting van het Oosten.

De hemel was doorgolfd met oranje strepen, die freel uitdeinden als zijden sluiers. In den zwoelen avond trokken berken en cypressen de strenge wacht op.

Een breede stroom belette den toegang tot de stad; de watervallen werden feeëriek gekleurd door den vlammenden hemel.

De gevangenis van Toulouse bevond zich dicht bij een boulevard.

In het oude gebouw werd ik naar een verlaten vleugel geleid. Men zonderde mij af in een walgelijke kleine cel, naakt in het schamele licht, dat door een klein klaar vierkant viel, hoog in den muur en waarover de donkere tralies streepten.

De eenige bemeubeling bestond uit een dunnen vuilen stroozak, niet veel beter dan den vloer. Aanteekeningen op den muur sinds 1893 vertelden de identiteit en de tragische levensbijzonderheden van mijn voorgangers.

Waarom werd ik hier gebracht ?

Wat beteekenden toch die eindelooze tochten, die opeenvolgende opsluitingen ? Dan, wanneer de oorlog reeds vele dagen geëindigd was ?

Waarom nu weer deze afzondering, nog strenger dan al de vorige ?

Alleen de stilte van mijn cel antwoordde mij in haar onverstaanbare taal...

Le-Puy-en-Velay.

Op Vrijdag, 28 Juni, gebeurde er niets.

Wij bepalen ongetwijfeld zelf de kracht van onze hoop. 's Avonds in mijn enge cel was ik ertoe gekomen mijzelf te overtuigen, dat ik dichter bij de bevrijding kwam. Hadden wij na Tarbes, de Oostelijke richting niet gekozen ?

In mijn geest bevond ik mij reeds duizend kilometer verder, vlak bij den tuin, waarin mijn kinderen speelden. 's Nachts vond ik hun beeld terug, klaarder dan ooit.

Om vijf uur 's morgens werd ik gewekt.

— « Spoed u, binnen twee minuten vertrekt ge.»

Ik daverde van vreugde. Dezen keer was het gelukt. Morgen eindigde dit avontuur. Mijn lotgenooten in den gang straalden ook.

Maar de negen communistische afgevaardigden verschenen.

En onze stemming zakte, evenals bij zooveel vroegere vertrekken...

De camion koos opnieuw de richting van het Oosten.

Nadat hij het vroege, morgenstille Toulouse verlaten had, begon hij zich zachtjes aan af te sloven.

Ik stond op den uitkijk achter de lichtstrepen in mijn ijzeren kooi. Ver weg achter de berken, penseelde de morgen lange ijle sluiers.

Een vrouw liep langs een korenveld in een aureool van bleek zonnelicht, dat rond haar hoofd kringde als een zilveren mist.

Vluchtelingen, die naar huis terugkeerden, ontwaakten in hun auto's met slaapdronken oogen, die dwaas uitkeken over de frissche velden, zilverig van den dauw, die aan de haverbellen pe-relde.

Ik herkende de roode Albivallei. Dan, tegen den heuvelflank, Rodez met zijn grijze muren en zijn tuinen vol dansende kleuren in de felle zon.

De camion hield stil in een langen gang: een nieuwe gevangenis.

Een warm, zonnig terras bood een prachtig uitzicht op de vallei.

Rozen en reukerwten kropen omhoog tegen den muur van een donker gebouw, waarvan de steenen stuk gevreten waren door den zengenden zuiderwind van eeuwen. Het moest een oud klooster zijn. Nu was het in ieder geval de gevangenis. Zonder uitleg werd ik in den langwerpigen kelder opgesloten.

Twee uren duurde het oponthoud. Dan moest ik weer langs het terras, waar de reukerwtjes zoo licht en zuiver in de zon glansden, dat zij op vlindervleugels geleken.

Hijgend klom de camion de hoogte op.

Dat stijgen duurde vele uren. Maar hij volgde niet meer de baan naar Clermont-Ferrand en naar het Oosten. Hij was naar rechts afgezwaaid. De barometer van mijn enhousiasme daalde tot nul. Recht voor ons lag de weg naar de vrijheid, doch men week af.

Het land werd bergachtiger.

Langsheen de rivieren droomden de dorpen in de zon; een roode brug en prachtige huizen met houten balkons tooiden den waterspiegel van een dorpje, dat goud van zon in de vallei genesteld lag.

Overal zagen wij langs de wegeltjes soldaten wandelen in gezelschap van mooie meisjes met bloote beenen. Onze rijdende gevangenis kon hen vertellen, hoe kostbaar en heerlijk de jeugd was, de vrijheid en de liefde...

Nu zag ik doorheen het spleetje een lange rivier in de diepte. Zij was van een prachtige klaarheid. Als ik mij hooger bij de opening heesch, kon ik de blonde keien zien glanzen onder het kristallen rotswater. Ver weg tegen den horizon hoekten de vele, blauwe bergtoppen.

Wij klommen hooger en hooger. De rivieren

verdwenen. Onze wagen reed nu langs hellende weiden bezaaid met rotsblokken. Rosbruin vee graasde er het magere gras.

Dan waren het spichtige, kleupele dennen, die zich vertoonden. Hoog boven de bergkammen blonk een koude roode zon en in de diepte droomde de verlaten oneindigheid der mistige valleien.

Onvermoeibaar zette de wagen den tocht voort. Wij hadden reeds honderden kilometers achter den rug. Ik zag niets meer. Mijn cel was ijskoud. Even trachtte ik in te slapen maar de schokken wierpen mij telkens brutaal tegen den ijzeren wand.

Een schok, heviger dan de vorige maakte mij terug klaar wakker. Ik hoorde praten bij den wagen. Sleutels knarsten.

Sinds wij vertrokken waren en die eindelooze reis in de bergen gemaakt hadden, was ik er niet in gelukt één enkele illusie te behouden. Ik ging een nieuwe gevangenis kennen. De zeventiende.

Het was twee uur 's morgens. Kalm ging ik een cel binnen, bezaaid met raffia; een borstelig behaard gevangene sprong verrast recht in zijn bed, schuw als een eekhoorn.

Ik bevond mij in de gevangenis van Puy-en-Velay.

's Morgens kon ik mij, na veel akrobatische

oefeningen, omhoog hijschen tot bij de tralies en dan zag ik tegen den blauwen hemel vol witte wolken, het groote roode beeld van Onze Lieve Vrouw van Puy met het Jezuskind op den arm. Ik vertrouwde haar mijn bevrijding toe.

Maar die was nog ver. Tijdens de ontspanning, ondervroeg ik een bewaker:

— « O, antwoordde hij, 't is hier het uiteinde van de wereld. Een verloren hoek! »

In een groot centrum had ik na het einde van den oorlog zeker heel vlug ontdekt geweest.

De vaardige hand, die mij telkens had weggehaald uit Evreux, Lisieux, Caen, Angers, het eiland Ré en Bordeaux had mij nu in een steeg gebracht. Nu ik hier in Puy was mocht ze zich gerust terugtrekken; er zou veel tijd noodig zijn voor iemand mijn aanwezigheid in dit vochtige bergnest zou vermoeden.

Er gebeurde iets wonderbaars.

Daar ik een vijftiental kilogram vermagerd was, vele tanden gebroken had, nog slechts hoorde langs één kant — zoo had men mij geslagen — kwam de gevangenisdokter mij bezoeken. Het was een zeer gekultiveerd persoon met fijne smalle handen. Met hem kon ik praten.

Sinds verschillende dagen werd ik gekweld door

een herinnering; vaag was het mij te binnen gekomen, dat een senator van mijn partij met een Fransche gehuwd was. En ik was bijna zeker, dat zij geboortig was van Puy.

— Hij moest hier een toevlucht gezocht hebben met zijn vrouw.

Ik sprak erover met den dokter.

— « Het is niet onmogelijk, antwoordde hij, maar er zijn zestig duizend vluchtelingen langs hier gekomen, zoek uw landgenoot daar maar tusschen uit! »

Hem herkennen? Maar, heel goed. Deze gewezen senator, oorlogsverminkte, had immers zijn twee beenen verloren.

Pas had ik het aan den dokter uitgelegd, of hij riep uit:

— « Ik moet hem gezien hebben in het vluchtelingsasiel. »

Hij beschreef mij zijn uiterlijk. Twijfel bestond er niet meer. In Frankrijk waar millioenen vluchtelingen door elkaar wriemelden, bevond één van mijn vrienden zich vlak bij de afgelegen gevangenis, waarin ik zooveel bittere uren sleet achter de tralies.

Hij moest teruggevonden worden!

Na vijf dagen lukte het opzet. Eerst wilde de oud-senator geen geloof hechten aan wat men hem vertelde. Dan zette hij alle diensten op stel-

ten. En hij vertrok naar Vichy, waar de Fransche en Belgische regeeringen verbleven, samen met den Deken van de Advokatenorde van de boven-Loire, aan wien hij het ongelooflijke verhaal had gedaan van mijn opsluitingen.

Te Vichy scheen iedereen ten zeerste verwonderd.

—« Degrelle! Degrelle in de gevangenis van Puy? »

Sinds maanden was men zonder nieuws over hem en men wist zelfs niet of hij dood was of nog leefde.

Begrijpelijkerwijze had niemand schuld aan mijn aanhouding en mijn overbrenging en zeker niet aan mijn vervolging! Ze deden er allemaal een eed op, dat ik op hen kon steunen.

De Belgische minister van Rechtswezen trachtte de verantwoordelijkheid van mijn aanhouding op den rug van de legeroverheid te schuiven.

Een ander minister wilde zijn fout goed maken met aan mijn twee verdedigers een diner te betalen.

Nog denzelfden dag vroeg de heele Belgische regeering — wie dien plotsen ijver ten mijne voordeele politiek erg winstgevend bleek te zijn — aan de Fransche regeering, dat zij mij onmiddellijk hulp zou verleenen.

Ook langs Fransche zijde had niemand mij

aangehouden. Alles werd door hen op de Belgische rekening gezet. Als ik den 15den Mei te Rijsel definitief in hun macht was gekomen, kon dat alleen het resultaat zijn van het spijtige initiatief van een dienst of een persoon, waaraan men niets bevolen had.

In ieder geval werd, na veel verontschuldigingen en uitdrukkingen van spijt, mijn invrijheidstelling bevolen.

Vier dagen later waren de officieele papieren te Puy aangekomen en terzelfdertijd werden een tiental handelaars gemobiliseerd; de gevangenis kreeg het uitzicht van een confectiemagazijn, een schoen- en linnengoedwinkel. Al wat ik wenschte van dien aard werd mij gratis ter beschikking gesteld.

Maar als ik de hagelwitte zakdoeken zag, die men mij aanbood greep mij plots de herinnering vast aan den blinddoek, dien de kapitein van Duinkerken mij had voorgebonden dien tragischen 15den Mei, als ik den dood zoo vlak bij wist.

Ik verwisselde mijn groote klompen uit het station van La Rochelle met een paar schoenen; maar wat zou mij den reuzenklomp doen vergeten van dien beulbewaker uit de gevangenis te Caen, waarmee hij midden in den nacht mijn gloeiend gekneusd lichaam gemarteld had?...

Doch ik ging in vrijheid gesteld worden...

— « Het zal tegen negen uur zijn »... had de gevangenisdirecteur mij bevestigd.

O, die laatste uren van verwachting! Binnen weinige oogenblikken zou ik alleen zijn; vrij en stevig zou mijn stap klinken over den lokkenden weg!

Een vreemde ontroering prangde mij... Wat zou er met mijn familie gebeurd zijn? Sinds twee maanden was ik zonder nieuws over hen. Leefden ze nog? Mijn vrouw? Mijn ouders? Mijn lieve kinderen? Welke tragedie hadden zij moeten meemaken, zij die een naam droegen, gloeiend van passie en vuur?

Ik wou aan niets meer denken om niet te zeer aangegrepen te worden door den angst. Liever wou ik aanstonds mijn sprong in de ruimte wagen met gesloten oogen.

Een stap galmde over het beton. Voor de laatste maal rammelden de sleutels.

— « 't Is in orde », zei de bewaker.

Ik holde de trap op. Met enkele sprongen had ik de poort bereikt. Ik gunde mij zelfs den tijd niet om te zien dat de dag in de avondschemering vergrijsde. Twee gendarmen grepen mij vast. Een oogenblik later lag ik uitgestrekt op de plaats van den doode, in een lijkwagen, die oogenblikkelijk den nacht inreed, de bergen tegemoet...

« Hier stierf alle hoop... »

Pas had ik gezien, dat ik mij in een automobiellijkwagen bevond of hij wrong zich reeds door de enge straatjes van Puy.

Na eenige oogenblikken belandden wij op den weg buiten het stadje. De laatste klaarteglanzen van den dag verwijlden nog een poosje op de bergkruinen; ik kon hun vage omtrekken onderscheiden doorheen de ruit, die gewoonlijk den doode en zijn familie scheidt van den chauffeur en zijn helper.

De twee gendarmen bewaakten mij met de karabijn in de vuist, gelijk wraaklustige Korsikanen.

Uitgestrekt op de plaats van de doodskist trachtte ik de dramatische bijzonderheden samen te voegen, die mij van de vrijheid teruggeworpen hadden in één nog vreemder opsluiting dan de twintig voorgaande. Het was om er den moed bij te verliezen. Ik had mij zoo dicht bij de vrijheid gevoeld. Ik had de heimelijke vreugde ge-

kend van het urenlang verwachten. Eindelijk ging ik mijn vrouw weerzien, mijn kinderen; ik zou het licht weervinden, de boomen, de heuvels, vertrouwde gezichten; eindelijk zou ik mij kunnen uitstrekken zonder dat de kettingen op het beton schuurden; ik ging aan een tafel eten, in een bed slapen en lieve zachte woorden hooren in plaats van grove beleedigingen. De zware druk op mijn schouders van de doodsbedreiging zou verzwinden gelijk een vreemde donkere wolk die uit den hemel wegzeilde. En plots was alles in elkaar gestort. Opnieuw was ik een gevangene, een gevangene in een lijkwagen met twee geweerloopen op mijn borst gericht.

Een auto reed door den donkeren avond. Waarheen voerde hij mij? Wat beteekende die tocht door de duisternis? Waarom een vertrek op dit uur?

Reeds bij het begin al werd ik gekweld door de herinnering aan den moord op Codréanu. Als het bevel van mijn invrijheidstelling op zoo'n schandelijke wijze geschonden werd, zonder zelfs den morgen af te wachten, beteekende het, dat men ten mijnen opzichte wel heel bijzondere bedoelingen had. Codréanu was op dezelfde wijze weggevoerd geworden in één zelfden somberen nacht. Was dit nu werkelijk het einde? Een einde zonder getuigen, dat alleen nog gevolgd kon worden door het niet en de stilte? Wie zou ooit verne-

men hoe en waar mijn zwerftocht geëindigd was?

Nu zag ik niets meer dan de silhouet der gendarmen over mij. De auto scheerde langsheen de ravijnen, klom de eindelooze bergwegen op. Het werd al kouder en kouder. Wij moesten ons op een groote hoogte bevinden. Doorheen de ruit zag ik een bleeken weg, waarover de lichtbundels der phares gleden. Een vlokkige mist vlotte boven de bermen en boven de vooruitspringende rotsblokken. Het was een verlaten landschap, zonder een huis en zelfs zonder de schaduw van een huis. Wij moesten ons op één der hoogste punten van de hoogvlakte van Auvergne bevinden.

Mijn zenuwen waren zóó gespannen, dat zij het leed verdrongen, dat telkens opnieuw omhoog kropte. Ik voelde dat er nu grof spel gespeeld werd.

Op dit oogenblik schenen de gendarmen een bijzonder interesse aan den dag te leggen voor de konijnen, die voor den auto wegholden, den mist in. Ze begonnen mij over jacht te spreken.

Ik antwoordde hen, dat ik uitgeput was van vermoeienis. Zij drongen al meer en meer aan. Op het laatste gaven zij den chauffeur bevel te stoppen en openden zoo ver mogelijk de deuren langswaar men gewoonlijk de kist uithaalt.

— « Wij stappen uit! » beslisten zij...

Dicht bij ons, zag ik groote, verlaten velden, half verzwolgen in den mist.

— « Wij gaan achter de konijnen loopen », riep een gendarm mij toe.

Het konijn, dat was ik, ik was er zeker van. Als ik tien meter de weide ingeloopen was, zou ik al uitgestrekt liggen in het natte gras.

— « Een vlucht 's nachts in den mist; dan moest ge wel schieten, het was jammer, maar wat kon men anders doen?... » Ik stelde mij het rapport voor, dat zij 's anderendaags zouden inleveren bij mijn vochtig lichaam.

Eén Codréanu volstond. Ik bleef onbeweeglijk. Ik was vast besloten mij liever in den auto te laten dooden dan daarbuiten.

Vijf minuten lang drongen de gendarmen aan. Ik gebaarde van niets. Eén van hen deed dan om de heele zaak een beetje zin te geven, een kleine wandeling door het gras, terwijl de andere mij bleef bewaken. Dan keerde hij onverrichterzake terug.

Brommend namen zij terug hun plaatsen in.

Met veel inspanning zette de motor opnieuw aan.

Het begon te regenen, geweldig, stroomend. De chauffeur kon niets meer zien.

Na veel moeite bereikten wij een dorp. De chauffeur parkeerde bij een ouden steenen trap, waartegen een wijngaard omhoogrankte, vochtig glanzend in den nacht.

Twee uren gingen voorbij. De gendarmen

snorkten, hun laarzen tegen mijn beenen gedrukt. Vluchten? Ik zou mijn bewakers zeker gewekt hebben. Daarbij, sliepen zij wel echt? En dan, waarheen moest ik vluchten? Ik wist zelf niet waar ik was. Waarmee? Ik bezat geen enkel papier. Hoe was de geest in Frankrijk? Ik had geen flauw vermoeden, hoe het volk zou reageeren na al die maanden opsluiting. Zelfs als de mogelijkheid bestond, dat een karabijnschot mij op den weg niet zou treffen, mocht ik er zeker van zijn. heel gauw in de klauwen van de politie terecht te komen; en dat kon mijn geval maar bedenkelijker maken.

Ik moest mezelf beheerschen, kalm den morgen afwachten en mij niet laten meesleuren door al die vreemde gevoelens.

Toch had ik ieder oogenblik lust uit den wagen te springen. Ik hoorde het leven mij toeroepen: « Ge zult er nooit uitgeraken; ge ziet wel dat men u weer beet heeft; weet ge wel waarheen die akelige wagen u zal voeren? Ge gaat terug naar het Zuiden. Als men u had willen bevrijden, had men u in een andere richting moeten voeren. De bergen, die ge gezien hebt hellen af naar het Zuiden toe; verstaat ge dan niet, dat men u nog meer verwijdert, dat men u dieper Frankrijk inbrengt? Waarom? En de kuiperijen van dezen nacht: waarom?... »

Een wurgende verbittering kwelde mij. Onverwacht had ik na zooveel leed weer hoop gekregen en nu ineens werd ik terug ondergedompeld in dien wreeden nacht! In mijn verlatenheid rezen de gezichtjes van mijn kleine kindjes klaar voor mij op. Neen! geen dwaasheden! Tienmaal was ik aan de katastrofe ontsnapt; ik moest mijn zenuwen dwingen met een stalen vuist en mij niet laten gaan in mijn gevoeligheid. Daar wachtte men waarschijnlijk op; op een onbezonnen stap!

Het onweer was voorbij. Tegen den achtergrond van een grijzen dageraad, silhouetteerden de vage lijnen der leien daken. Een gendarm gromde. De andere ook. Zij wekten de chauffeurs. En doorheen het frischgewasschen dorpje met de nachtelijke rust nog achter zijn grijze luiken en glanzende wijnranken, vertrok onze wagen opnieuw naar de rotsen en de velden.

Een uur later viel er niet meer te twijfelen.

Dorpen met verzengde muren, oude daken, rood en groene balkons spiegelend in het glanzende water, en vooral de langgerokken schaduwrichting der boomen vertelde mij klaar en duidelijk, dat wij nu bepaald in Westelijke richting reden.

In het voorbijrijden herkende ik Rodez. Dan Albi met zijn steenen muurtjes langsheen een groene rivier.

Ik werd in de richting van Toulouse gevoerd. Nu, twee weken vroeger was ik van Toulouse

naar Puy-en-Velay gebracht. Gisteren was ik honderd kilometer van mijn vrijheid verwijderd. Nu voerde de weg mij honderden kilometer vandaan in tegenovergestelde richting. Wanneer gingen wij halt houden? Welk lot wachtte mij aan het einde van dezen prachtigen gouden weg, bezoomd met oude hoeven, waar groote ruwe tafels op het erf ons gastvrij schenen uit te noodigen voor een landelijk maal?

Tenslotte reed de doodenwagen Toulouse binnen. In een warreling van de meest verschillende uniformen bewoog zich een groote menigte doorheen de stad. Fruitwagentjes wierpen hun frische, kleurige vlekken tusschen die groezelige drukte.

Werd ik opnieuw naar de gevangenis gebracht?

De auto reed er langs, liet ze achter ons en bereikte de watervallen schitterend van zonneschilfers. Over de brug waren wij de stad reeds uit.

Ik ging dus nog verder dan Toulouse! Eventjes hoopte ik, dat men mij ging uitleveren aan de Spaansche overheden. In die oogenblikken klampt men zich vast aan het meest fantastische. Uitgestrekt op den vloer van den doodenwagen speurde ik naar de eerste zilveren strepen van de Pyreneeën. Boven de boomen uit, verschenen ze plots.

Verweg glansden de bergkruinen tegen de azuurblauwe lucht. Nog een uur en wij zouden

aan den grenspost zijn! Maar de lijkwagen stopte. De gendarmen sprongen uit den wagen den weg op, omzoomd met prikkeldraad en bewaakt door schildwachten.

Achter die versperringen blokten vele barakken. Groote groepen halfnaakte mannen zwierven over de vierkante, aschkleurige stukken grond. Zij zagen er allen even fantastisch uit met hun ontvleeschd gezicht, bruin gebrand van de zon. Net gelijk dieren in een kooi, rekten ze de halzen om den nieuw aangekomene met het bleeke gezicht wat beter te bekeuren.

Groepjes vormden zich van die duizenden bruine naakte ruggen. Wanneer ik hen voorbijging op een twintig meter afstand, omringd van twee gendarmen met karabijn, hoorde ik een vreemd gemompel achter de versperring.

Men duwde mij een wachtpost binnen, waar de negersoldaat onmiddellijk mijn identiteit vaststelde.

Vandaar bracht men mij naar een donkere plaats.

Het kamp van Vernet.

Na eenige uren werd ik uit mijn donker hok gehaald, juist als ik mij, razend van honger, begon af te vragen, wat er met mij nog allemaal gebeuren ging.

Ik werd in een klein bureel gebracht, waar het vol lag met steekkaarten. Onmiddellijk werd ik ondervraagd over mijn identiteit.

Voor alles wilde ik te weten komen, wat heel die zaak beteekende... waarom ik, die den voorgaanden dag in vrijheid gesteld was, vierhonderd kilometer in een lijkwagen had moeten afleggen om mij dan opnieuw tegenover bewakers te bevinden. Men gewaardigde zich zelfs niet te antwoorden. Alleen kondigde men aan, dat ik ging opgesloten worden in « kamp B ». Wat in een oogenblik gebeurd was.

De omheining, waarin ik binnengebracht werd, maakte deel uit van een groot barakkencomplex, tusschen dewelke midden verblindende stofwolken, vijfduizend vijfhonderd personen door elkaar

wriemelden, behoordend tot vier-en-veertig verschillende nationaliteiten.

In afdeeling B, waarin mij asiel verleend werd, bevonden zich vele oud-militianen van het « Frente Popular ». Zij waren om het zoo uit te drukken, de stichters van deze inrichting. Wanneer Franco hen over de Spaansche grens had gezet, had men hen ondergebracht in dit oude krijgsgevangenenkamp van 1914. Er was toen echter niet veel meer van overgebleven dan eenige vermolmde barakken. Daarin werden soldaten, gewonden, zieken, kinderen, kreupelen en verminkten zonder onderscheid geïnstalleerd.

Hun lot was vreeselijk. Zij, die gedroomd hadden van het Fransche paradijs moesten arbeid verrichten gelijk tot dwangarbeid veroordeelden en men zag ze ploeteren in het slijk en werken in het steengruis. Heel het huidige kamp moesten zij zelf opbouwen met primitieve middelen en zonder iets van den stiel te kennen. In die muffe koten zonder verlichting brachten ze twee strenge Winters door, dood van kou. Met de restjes van kleedingstukken en wat overschot van vet gelukten ze erin eenige schamele wiekjes te fabriceeren, met het jammerlijke gevolg, dat vier barakken opbrandden samen met heel het poovere bezit der bannelingen.

De oorlog van 1939 bracht hen honderden onverwachte gasten uit de wijde wereld, die zonder

veroordeeld te zijn in massa werden aangevoerd uit alle hoeken van het Fransche grondgebied.

Mijn aankomst baarde opzien. Het duurde niet lang of ik was omringd van een vreemde nudistengroep ,die zich uitdrukte in de meest verscheidene talen.

Ik kreeg een hoekje toegewezen in de barak.

Een oogenblik dacht ik mij in de souks te bevinden. Het was een lange lage hangar zonder één venster; van de eene zijde naar de andere liep een zandweg. Langs weerskanten waren twee verdiepingen met nesten aangebracht; ze waren nog geen meter hoog en leken op groote sigarenkisten. Deze planken nesten vormden de slaapholen voor de tweehonderd gevangenen, die er verbleven. Men kon er slechts met zich al steunende op de polsen, op te hijschen aan den kant. Overal bengelden de vreemdste voorwerpen. Op sommige plaatsen in den wand konden de planken wat weggeschoven worden. Zoo kreeg men dan in den dag, een dof, grijsachtig licht, dat vaag de honderden lompen verlichtte, die zachtjes heen en weer zwierden in den tocht.

Reeds maanden en zelfs jaren leefden hier tusschen die smalle doozen, waarin men zich alleen kon neerleggen of ineenwringen, een heele bevolking.

Ik had geen stroo en geen deksel. Een oogenblik strekte ik mij uit op de ruwe planken, maar de

bewoners boven mij lieten een vracht stof op mij neerkomen. Ik kroop er weer uit en mengde mij liever in den zwerftocht rond de barakken.

Het duurde niet lang of ik was omringd door Wit-Russen. De meesten onder hen waren fijn besnaarde wezens, oud-officieren, die legerroem gekend hadden en jonge menschen, die allen in Frankrijk geleefd hadden. Maar de eer, die zij tijdens den oorlog verwierven en zelfs het lint van het Eerelegioen hadden het niet kunnen beletten, dat de ongelukkigen hierheen werden gevoerd. Nooit hadden ze een woordje uitleg gekregen. En ze verbleven er sinds September 1939.

Het waren eigenlijk de eenige menschelijke wezens, waarmede men kon omgaan in Kamp B. Het was immers bijna heelemaal ingenomen door de meest verdachte elementen van het Spaansche volksfront, militairen, die belast geweest waren met vreeselijke misdaden en die zich allen zonder onderscheid voor hevige anarchisten en anti-fascisten uitgaven. Ze lieten het mij openlijk zien. Met mij in hun gezelschap en onder hun toezicht te brengen, één van hen was zelfs chef van mijn barak, wist men wel aan welk gevaar men mij blootstelde.

Toch hadden die ontsnapten aan den Spaanschen oorlog iets pittoresk in hun doening: 's avonds in de schaduw van de barak zongen zij wilde, passievolle liederen. Tijdens die twee-en-

half jaar opsluiting hadden sommigen onder hen zich de meest origineele gewoonten toegeëigend. Zij gaven er de voorkeur aan de bovenste slaapbakken te gebruiken, omdat ze daar tenminste rechtop konden staan. Daar richtten ze miniatuur eetzalen in, waar ze met een doening van groote heeren, den gewonen dagelijkschen kost verorberden.

De Russen aten afgezonderd. Grieken, Hongaren, Joden en Perzen voltooiden de variëteit van het schouwspel.

Het was formeel verboden met de bewoners van een andere kampafdeeling in betrekking te komen. Een teeken, een woord konden volstaan om gestraft te worden met acht dagen afzondering en een dagelijksch bezoek van beulsknechten.

Ontroering wrong mijn keel dicht als ik stil hield voor de omheining van kamp C. Voor mij, aan de andere zijde van de loopgrachten en den prikkeldraad ontdekte ik plots velen van mijn strijdgenooten, de oogen hol en het hoofdhaar weggeschoren tot op één milimeter. Ontzetting groeide in hun blik als ze mij opmerkten. Het schouwspel werd meer dan ijzingwekkend, als ze mij, gewikkeld in dekens, een vroegeren kameraad uit Bergen aanbrachten, die nog slechts op een geraamte geleek.

Naast hem herkende ik vele vriendengezichten;

schrijvers en volksvertegenwoordigers, die evenals ik uit hun familie weggerukt waren en ondergebracht in dezen Pyreneeschen bled.

Er waren honderden Vlamingen en Walen, samen met een duizendtal Italianen en een walgelijke horde Israëlieten, die hun gebeden murmelden met gebaren van roofvogels.

Links was het derde kamp, Kamp A, voorbehouden aan de veroordeelden van het gemeenschappelijk recht.

In die menschenkudde, die onvermoeid langs de barakken drentelde, waren alle kategoriën van de maatschappij vertegenwoordigd: bandieten en idealisten, ministers en werklieden.

De meesten van hen hadden geen flauw vermoeden van wat hen ten laste werd gelegd.

Men had hen op het politiecommissariaat van hun wijk geroepen. Dan in een trein geduwd. Zij waren reeds, drie, sommigen reeds zes maanden te Vernet. Nooit hadden ze een woord uitleg ontvangen. Alle protest klonk tevergeefs en kon alleen zweepslagen voor gevolg hebben. De poort van het kamp was achter hen dichtgevallen even zeker als een grafsteen.

Er waren fantastische gevallen bij. Een Serviër had in September 1939 twintig paarden naar Parijs gebracht. Hij bezat een paspoort voor vijf dagen. Daar hij den avond van den vijfden

dag, de tweehonderd tachtig duizend frank nog niet ontvangen had, die de legerbevoorradingsdienst hem moest uitbetalen, had hij zich naar het politiecommissariaat begeven om verlenging van de verblijfstoelating te bekomen; als antwoord werd hij overgebracht naar Vernet. Anderhalf jaar later verbleef hij er nog, treurend over zijn paarden en over zijn vrijheid!

De geschiedenis van den Tsjech, die te Saint-Etienne woonde klonk nog ontzettender. Hij was weduwnaar en vader van twee kleine jongens. Op zekeren morgen werd hij naar het politiebureel geroepen voor een inlichting. Voorzichtigheidshalve deed hij zijn woning op slot; hij ook werd onmiddellijk naar Vernet gevoerd. Hij had goed te smeeken, dat men zijn kinderen zou gaan bevrijden, hij kreeg slechts spotternijen naar zijn hoofd. Later te Vernet vernam hij, dat men veertien dagen na zijn aanhouding, de twee kindjes in de gesloten woning had aangetroffen, gestorven van honger...

Er waren gebrekkigen met één arm en met één been. Beklagenswaardige ouderlingen; één van hen was zes-en-tachtig jaar oud. Er waren priesters en onder hen zelfs een Italiaansch prelaat; zij waren aan dezelfde vernederingen onderworpen als alle anderen. Er waren ook kinderen... Kinderen! Die kleine wezens waren toegekomen samen met soldaten, gewapend tot aan de tanden.

Ik zag een kleine Luxemburgsche gevangene van negen jaar! Hij was daar in gezelschap van zijn twee jongere broertjes. Op het einde van Juli 1940 verbleven ze er nog met hun drieën!

Het leven van die wisselvallige menschenmassa had iets helsch in zich.

Gedurende den dag was het niet mogelijk in de barakken te blijven. Het was er donker. Men moest dus een plaatsje zoeken op de smalle strook grond, die de barakken van elkaar scheidde. Wanneer het niet regende of niet waaide bleef men heel den dag in de vlakke zon. Want zoo gauw de mistral blies, wolkte het stof torenhoog op en als het regende dabte men diep door het zwarte slijk. In de drukte was het niet mogelijk iets te lezen. Sommige geduldige gevangenen trachtten zich te verstrooien met een schaakspel, waarvan de figuren uit beenderen gesneden waren.

Voor die gedwongen werkeloosheid moest men bij dageraad reeds opstaan. Om half zes begon het lawaai in de slaapbakken en dat maakte dan de heele buurt wakker. Dan begon de koers naar de waschgelegenheid: eenige bakken, die veel gelijkenis vertoonden met kribben uit oude stallen. Voor elke barak was er één. Een dun straaltje water liep in een houten bak, waarrond er dapper geduwd werd. Om zich te kunnen verfrisschen

moest men er niet alleen heel vroeg bij zijn maar ook geduldig wachten tot het water te voorschijn kwam.

Wij zagen er allen even walgelijk uit van het stof. Men waschte zich zoo goed mogelijk, de bevoorrechten met zeep en zij, die gelijk ik, van alles beroofd waren, met zand. Sommigen gelukten erin na een halsbrekende gymnastische oefening hun voeten in den bak te dompelen. De waschgelegenheid moest ook gebruikt worden om het schamele linnen te wasschen van de opgeslotenen. Daar het water slechts op enkele uren van den dag liep, diende men soms een halven dag aan te schuiven om aan de beurt te geraken.

Om zeven uur 's morgens ging men in rij staan voor de eerste voedselverdeeling; een lauwe groenachtigen drank. Rond tien uur ontvingen wij één grijs brood voor vijf personen. 's Middags en 's avonds een portie viezig vocht, dat naar plantaardig vet rook en waarin nu eens een koolblad zwom, dan wat rijst, groenten, enz. Tweemaal per week lag er ook een stukje vleesch in. Toch was de ondervoeding er zoo groot, dat er zich verschillende gevallen van verlamming voordeden, tengevolge van een totaal gebrek aan vitamine B.

Op sommige uren was de kantine open; daar konden de gevangenen, die nog geld bezaten één of ander supplementje koopen aan een schandalig

hoogen prijs. Maar de meesten onder ons moesten zich tevreden stellen met den slechten kost, die aangevoerd werd in oude, metalen ketels.

De gevangenen hadden geen enkel gebruiksvoorwerp ter beschikking. Men moest in de hoopen afval van het kamp ledige konserveblikjes zoeken, ze uitwasschen om ze daarna als gamelle te kunnen gebruiken. Wanneer er veel geïnterneerden tegelijkertijd toekwamen gebeurde het zelfs, dat er geen doosjes meer te vinden waren en sommigen onder hen werden er op die manier toe verplicht uit hun schoenen te eten.

Als den kost rondgedeeld werd ging men hem gewoonlijk verorberen binnen op den kant van de slaapkist of buiten op het zand in de volle zon.

Vanaf 9 uur 's morgens begonnen de karweien. Honderden gevangenen, gelijk van welken ouderdom of gelijk van welk beroep moesten om beurten plaats nemen in de kolommen, die onder bewaking geplaatst werden van leden der mobiele garde.

Sommigen moesten den voorraad aanhalen. Anderen moesten tweemaal per dag kilometers ver de tonnen wegdragen, met de uitwerpselen van die duizenden menschen.

De eenige gebouwtjes inderdaad, die er nog te vinden waren naast de barakken, waren de walgelijk riekende vierkantige latrinehuisjes. Twee

trappen voerden er naartoe. Daar moesten de ongelukkige gevangenen zich den één naast den andere neerhurken boven de gaten in den plankenvloer, de ingewanden verscheurd door een geweldigen buikloop. Onder die openingen bevonden zich groote ijzeren ketels. Het waren deze, die de mannen van karwei onder het gebouwtje moesten uithalen en naar de rivier dragen.

Struikelend liepen ze dan door het kamp, de armen pijnlijk verrokken door het enorme gewicht. Als de ketels te vol waren, dienden zij eerst overgeschept te worden.

De gevangenen belast met dit werk moesten ook de uitwerpselen van de zieken en van de leden der mobiele garde wegdragen.

Stilaan verkleinde kolom naar den horizon toe tot een lange rij donkere stippen. Dan bereikte zij de rivier. De gevangenen moesten met de ketels door het water waden, ze ledigen in den stroom en de wanden reinigen met hun handen onder het voortdurend gejouw der bewakers.

Politieke gevangenen met naam werden evengoed als de misdadigers tegen het gemeenschappelijk recht met die walgelijke praktijken gelast. Zelfs oude priesters moesten zich leenen tot die menschonwaardige handelingen.

Brakend en uitgeput keerden de ongelukkigen in het kamp terug.

Pas waren de ketels weer onder den plankenvloer gezet of de bestorming begon.

Heele rijen gevangenen stonden hun beurt af te wachten. In de ergste gevallen van dysenterie moesten de ongelukkigen zich tien tot twintig maal boven op de planken hijschen en, telkens bloed verliezend, zich ontkleeden te midden van heele zwermen vuile vliegen.

Geneesmiddelen kon men slechts krijgen tegen betaling. En van de meeste politieke gevangenen was het geld gestolen. In het hospitaal kon men om zoo te zeggen geen plaats vinden. Wanneer men de ongelukkigen de trappen van het latrinehuisje zag afkomen, lijkbleek, moest men zich geweld aandoen om niet om te kijken naar de vele houten kruisjes verder in het kamp, waaronder reeds vier honderd van onze lotgenooten rustten...

Er werd bijna niet gegeten. Heel het kamp was door dysenterie aangetast. Het vreeselijkste van al waren de lange nachten.

Inderdaad, pas lag men uitgestrekt in de enge kooi of men werd letterlijk bestormd door luizen en vlooien. Reeds den eersten avond werd ik door hen vreeselijk toegetakeld. Iedereen was met beten overdekt. Op de meest gevoelige plaatsen nog het ergst. Het ongedierte ging van het eene lichaam op het andere over en kon zoo de vreeselijkste ziekten verspreiden. Vele Spanjaarden le-

den aan syphillis. Gedurig aan werd men gekweld door den angst, besmet te worden door één van die duizenden mikrobendragers.

Ook het schurft was gemeengoed geworden. De eerste week al werd ik er door aangetast. Heel mijn lichaam was met sporen overdekt en ik verzorgde die zoo goed mogelijk met mijn heele huid brutaal te wrijven met behulp van solfer, dat mij door een medelijdenden Rus was verstrekt.

Met al dat ongedierte was het in het begin van mijn verblijf niet mogelijk een oog dicht te doen. Maar men moest er wel aan wennen. Wat was er in het duister tegen te beginnen, met grommende buren boven u, die zonder onderbreken hun hoofd tegen de planken van de verdieping botsten. Uitgestrekt op het hout, zonder stroozak kon men niet anders dan die aanhoudende nijdige beten verdragen. Het was verboden, gedurende den nacht de barakken te verlaten. Overal stegen kreten op van menschen, die zich levend opgegeten voelden. Anderen, wier huid verhard was gelijk die van dieren, snorkten en droomden luidop.

Onderdrukte geluiden vertelden nog andere feiten, die een vreeselijk gevolg waren van het groezelig bestaan tot hetwelk deze menschen iederen nacht gedwongen werden. Men lag er immers zij aan zij en ieder beschikte slechts over een plaatsje van vijftig centimeter breedte. Al heel gauw werden er mannelijke paren gevormd. Soms

gebeurden er echte aanvallen, gevolgd van slagen en hatelijke wreedheden. De miserie van die menschen en hun jammerlijke verlatenheid dwong hen tot den laagsten vorm der verwording.

Heel dit gewriemel werkte weerzinwekkend; de reuk van dien menschenstal vervulde ons met walg; het gesnork folterde de zenuwen en de wreedheid der luizen en vlooien was onuitstaanbaar.

Tegen middernacht voltooide een ijzige koude de naamlooze ellende.

Geholpen door den tijd en vele kleine trukken waren sommige gevangenen ertoe gekomen wat gekapt stroo te verzamelen en katoenen deksel. Ik had niet zooveel geluk als zij. Opgevreten door het schurft, huiverend in mijn kleeren, wriemelend van ongedierte, was ik er na een week nog niet in gelukt, één oogenblik te slapen.

Onder die duizenden waren er ongetwijfeld, die er aan dachten te ontvluchten. De oorlog was immers al een maand geëindigd en niemand kwam de politieke gevangenen bevrijden.

Wie zou zich bekommeren om de duizenden vreemdelingen, die in Frankrijk bijeengescharreld waren?

Maar het kamp was goed bewaakt. Overal stonden gendarmen opgesteld, voorzien van geweren

en machinegeweren. De wreedheid van de leden der mobiele garde uitte zich voortdurend met stok- en matrakslagen. Sommige onderofficieren waren echte folteraars.

De chef van het kamp was natuurlijk een jood en nog wel één van de gemeenste soort; Bernheim heette hij. Samen met de geïnterneerde joden had hij een reusachtige bespiedingsonderneming op touw gezet. Ieder barak had zijn spioenen. Men kon niet tweemaal met denzelfden gevangene spreken zonder op den voet gevolgd te worden door een haviksneus. Alles werd trouw overgebracht: gesprekken, klachten en vriendschapsbetrekkingen.

Een poging tot ontvluchting bleek op voorhand tot mislukking gedoemd. Toch waren er, die het waagden. Sommige gevangenen trachtten weg te komen over den prikkeldraad heen. Zij werden neergeveld met de karabijn of vóór zij de Spaansche grens bereikt hadden, ingehaald door de groote waakhonden, die speciaal voor dit doel afgericht waren.

Het was om er razend of zenuwziek te worden.

Ik trachtte zoo goed mogelijk te vechten tegen den waanzin die in de atmosfeer hing, als op Dinsdag 22 Juli een lid van de mobiele garde me kwam halen om mij naar den wachtpost te brengen.

Ik trad er binnen, bereid voor een nieuw drama.

Bernheim, de jood, wachtte mij op:

— « Ge zijt in vrijheid gesteld, zei hij woedend. Hier, een vrijgeleide tot Carcassonne. »

Ik stond versteld.

— « Ge kunt gaan », voegde hij er aan toe.

Even onwennig als een automaat ging ik tot op de groote baan en liep dan rechtuit tot aan het eerste groepje boomen.

Terugkeer tot het leven.

Vijf minuten lang vroeg ik mij af of « ik » het wel was, die daar in het gras zat.

Want hier was gras, echt gras, doorspikkeld met bloemen. Er waren roestkleurige velden. De vertrouwde geur van den oogst balsemde de lucht en de hemel hing vol jubelend vogelgezang. Mijn handen waren vrij, mijn voeten waren vrij. Ver weg achter het boschje, was het kamp. Men had mij laten gaan. Aanstonds zou ik niet meer op het appel moeten zijn; ik zou mijn maal niet meer moeten halen in het conserveblikje, de scheldwoorden van de bewakers niet meer moeten hooren en ook niet meer vol heimwee naar den hemel staren, waarin de vrije, bandelooze wolken zeilden.

Het was onbegrijpelijk. Niemand was mij komen halen. Ik had niets vernomen van welke tusschenkomst ook. Sinds den 10den Mei had ik geen letter kunnen schrijven en was zonder nieuws van al mijn kennissen. Niettegenstaande

de oorlog geëindigd was, was men voortgegaan mij van kerker naar kerker te sleuren. En nu, zonder dat ik iets gezien of gehoord had, bevond ik mij plots op de baan met een baard van drie maanden, een bebloed lichaam en gedeeltelijk verlamde handen.

Men had mij de richting getoond van de spoorlijn. Bernheim de jood had mij bevestigd, dat ik over heel de zaak meer zou vernemen te Carcassonne, in het hotel de la Cité. Te Carcassonne? Ik was er nooit geweest...

Het klonk allemaal zoo vreemd. Half in droom, gelijk een slaapwandelaar begaf ik mij naar het schamele buitenstationnetje, waar op een bank, een boerenvrouw in rouwkleeren, haar eenzaam leed uitsnikte...

's Avonds vertrok er een trein naar Toulouse. Zonder spoorkaartje eigende ik mij toch een plaats toe.

Over mij zaten officieren en rechts van mij een groote, flinke vrouw. Plotseling zag ik ontzet, hoe mijn luizen met heele benden op haar toesprongen. Heel het compartiment hield het in 't oog. De arme vrouw, die niet wist wat er gebeurde, durfde zich niet krabben. Die luizen trokken onmiddellijk de aandacht der officieren op mijn persoon. Niettegenstaande mijn behaard gezicht werd ik herkend en ik moest een echte meeting

houden om die legeroverheden te overreden. Zooniet zouden ze mij bij mijn uitstappen te Toulouse nog doen aanhouden hebben door de mobiele garde.

Ik had zooveel meegemaakt, dat ik mij verwachtte aan een nieuwe katastrofe. Ik kende maar één doel; zoo vlug mogelijk Carcassonne bereiken om iemand te spreken en iets te weten te komen. Het station van Toulouse bood een fantastischen aanblik. Duizenden vluchtelingen sliepen op het perron en in de onderaardsche gangen. Men moest over de uitgestrekte lichamen heen trappen. Voor den toegang tot de treinen bestond er niet de minste controle. Eindelijk vond ik een trein die langs Carcassonne ging. Het was middernacht. In het compartiment vertelden onderofficieren luidruchtig over hun dronkenmanskuren tijdens den aftocht. Het was er om te doen een record-cijfer te noemen en het bleef tenslotte bij achttienhonderd liter wijn, die tijdens een vergadering leeggedronken waren door vijfhonderd man. Rond twee uur bereikten wij Carcassonne.

Ik stapte uit, angstig als ik een rij gendarmen ontwaarde. Ze lieten mij echter gaan zonder mij aan te houden.

Een werkman toonde mij op de hoogte de donkere silhouet van de stad.

Het blauwe maanlicht gleed haar klaarte over de plechtige vestingmuren. Moeizaam klom ik den

langen hellenden weg op. Er was iets geheimzinnigs aan deze stad. Hier en daar in de straatjes filterde wat licht door de luikspleten. Ik klopte aan. Nergens een antwoord. Ik kreeg twee, drie honden achter mij, die mij huilend naliepen. Waar was het hotel? Ik ontwaarde niets dan steegjes, poortjes en dikke muren.

Uitgeput las ik eindelijk op een gevel bij de kerk, de tooverwoorden: « Hotel de la Cité ».

Het zag er even somber uit als een ondoordringbaren woudzoom. Toch had Bernheim mij naar hier gestuurd. Ik belde aan: geen antwoord. Ik klopte, ik riep. Eindelijk verscheen een man met gezwollen oogleden: « Wat hebt gij? vroeg hij. 't Is hier gesloten sinds verleden jaar. » Ik dacht neer te storten. Bernheim had mij misleid, dat was klaar. Trouwens, ik bezat maar een vrijgeleide tot dit hotel. Nu zou men mij in het vervolg kunnen laten aanhouden voor landlooperij.

Ik kwam op een kleine plaats en ging me treurig neerzetten bij een uitgedroogde fontein. Honger en dorst kwelden mij. Daarbij was ik zoo uitgeput, dat het zweet in groote druppels van mijn gezicht lekte. Het sloeg drie uur. Ver weg huilden de honden. Wat ging er met mij gebeuren in die vreemde stad? In de versterkingen trachtte ik ergens een hoekje te vinden om te slapen. Maar als men mij daar moest ontdekken, zonder papieren, wat zou er dan gebeuren?

Ik daalde weer de helling af, langsheen den muur, die de gevangenis omheinde. Er liep een koude rilling langs mijn rug, en ik zocht een bank. daar zoo ver mogelijk vandaan, om den morgen af te wachten.

Ik zag werkelijk geen uitkomst. De overheden gaan vinden? Maar ik was Frankrijk uitgedreven en verkeerde dus in banbreuk. Mij verschuilen in een hotel? Zonder papieren, zonder geld?

Te Vernet had ik van een gevangene een ouden zwarten hoed gekregen. Ik duwde hem diep over de oogen en begon hongerig door de stadsstraatjes te kuieren, gekweld door de vrees herkend te worden.

Toch was er intusschen veel gebeurd.

Bernheim had mij maar op straat gesmeten en op den dool naar Carcassonne gestuurd, als een telefoon uit Vichy hem gemeld had, dat men mij zou komen bevrijden.

Een officieele auto was uit Parijs te Vernet aangekomen... om mijn verdwijning te vernemen. En terwijl ik langsheen de muren van Carcassonne zwierf, doorkruiste hij de heele omgeving om mij op te sporen.

Om drie uur 's namiddags, terwijl ik weggedoken onder mijn hoed, door de zonnige straten kuierde, scheurden plotse victoriekreten de namiddagrust en braken den draad van mijn donkere droomen.

Ik drukte vrienden in mijn armen! Ik was gered!

Ik zag er allerellendigst uit; mijn lichaam droeg de sporen van honderden slagen en verschrikt staarden mijn redders mij aan. Onze vragen kruisten elkaar. Wat was er met mijn familieleden gebeurd? Zij waren uit hun huis verjaagd en men had hun spoor verloren. Slechts een maand later zouden wij ze terugvinden in een klein dorpje van Limousin, waar mijn vrouw en mijn vier kleine kindjes, voortgestuwd door de vluchtelingengolf een onderkomen hadden gezocht, zonder te weten, dat ik nog leefde.

Wat mijn strijdgenooten betrof, terwijl de auto in volle vaart naar het Westen raasde, vernam ik het relaas van hun zwerftocht en van de vreeselijke martelingen, die sommigen onder hen doorstaan hadden...

In mijn gevangenissen en ook te Vernet had ik wel gemerkt, dat ik niet de eenige aangehoudene was.

Duizenden waren uitgedreven uit mijn land. Al diegenen, die den vrede hadden gewild en die als goede vaderlanders, zonder verbintenis met wie ook, het Westen hadden willen behoeden voor een onzinnigen oorlog... Zij allen werden den 10den Mei 1940 met spioenen en valsschermspringers gelijkgeschakeld.

Men had hen onverantwoordelijk naar het buitenland gesleurd en hun lijken gezaaid langs den calvarieweg.

Mijn vaandeldrager, een oudstrijder vereerd met verscheidene eereteekens, werd door de Brusselsche politie het lichaam opengereten en stierf in de afgrijselijkste pijnen.

Men had priesters gefolterd, kloosterlingen, dokters en zelfs kreupelen.

Maar de grootste misdaad was deze, waarin één-en-twintig van mijn lotgenooten uit Brugge en Duinkerken omkwamen.

Ontsteld vernam ik, hoe men mij van een zekeren dood gered had, door mij vlugger te willen doen sterven dan de anderen.

Men zal zich herinneren, dat ik den 15den Mei op de kazernekoer te Duinkerken uit den camion was gehaald, overdekt met slagen en verwezen tot den dood. Slechts bij mirakel was ik aan het noodlot ontsnapt. Mijn lotgenooten hadden dienzelfden dag de kazerne van Duinkerken verlaten. 's Avonds kwamen ze toe in de gevangenis te Bethune, waar ze vreeselijk gefolterd werden. Tijdens den nacht van den 19den op den 20sten Mei bevonden zij zich samen met mij nabij Abbeville, temidden van de waanzinnig vluchtende legers. Hun camion reed voorop.

De gevangenis te Abbeville was overvol. Zij

werden ondergebracht onder de kiosk van de marktplaats in een gecimenteerden kelder, waarin men gewoonlijk de instrumenten der muzikanten borg. Men gelukte erin, hen daar met twee-en-zeventig samen te persen. Wat mij betrof, daar de kelder stampvol was, werd ik midden in den nacht in de richting van Roeaan gevoerd. Zoo scheidde men mij voor de tweede maal van mijn lotgenooten uit Brugge. Alhoewel ik op denzelfden lijst stond als zij, in hun konvooi de Fransche grens overschreden had en alhoewel de omstandigheden ons nog eens samengebracht hadden te Abbeville tijdens den tragischen nacht die voor hen de laatste werd...

Zij brachten dien nacht opeengepakt en rechtstaande door. Mannen, vrouwen en priesters, huiverend van de gruweltooneelen, die de hysterie der massa hen op den doortocht had bereid. Men liet hen zonder brood, zonder water, zonder lucht tot op het oogenblik, dat het bevel gegeven werd, dat vier gevangenen den kiosk moesten verlaten. Onmiddellijk werden zij door een troep Fransche soldaten neergeschoten gelijk dieren. Dan was het de beurt aan vier anderen en zoo ging het verder.

Binnen in den kelder klonken angstkreten en smeekbeden. De ongelukkigen werden naar buiten gesleurd en door bajonetsteken gekwetst vooraleer zij den langen hofmuur bereikten, waar hun leven bruusk zou eindigen.

Men wist zelfs niet wie deze mannen en vrouwen waren, noch wat ze misdaan hadden. Valschermspringers! En men schoot hen neer, zonder rechtspraak, zonder verhoor.

Voor niemand toonde men eenige reserve. Een schamel Duitsch priester hield reeds gedurende drie dagen zijn oog tegen zijn wang gedrukt, dat hem door een brutalen vuistslag uitgerukt was; hij werd gedood, samen met de anderen. Een Brugsche vrouw, grootmoeder, ouder dan zestig jaar, werd eveneens naar den muur gesleurd, en stierf, de borst doorkerfd met een dertigtal bajonetsteken.

Als het Duitsche leger weinigen tijd daarna Abbeville binnenrukte, vond het de lijken zoodanig verminkt door de slagen, dat alléén details van de kleederen en de schoenen toelieten de eenzelvigheid vast te stellen.

Men dacht, dat mijn lijk zich daar eveneens bevond, vermits ik deel had uitgemaakt van hetzelfde konvooi en dat men mijn spoor totaal verloren had. Dat was de reden, waarom men zoo lang geloofde aan mijn dood.

Levendgeworden doode keerde ik terug naar mijn arm Vaderland.

De houten kruisjes, die schaduwden over de graven van mijn lotgenooten, stippelden den terugweg uit.

En doorhuiverd van de wijze, hemelsche stemmen dier martelaren, heb ik moedig den strijd hernomen voor het geluk der menschheid...

EINDE

GEDRUKT IN BELGIË

